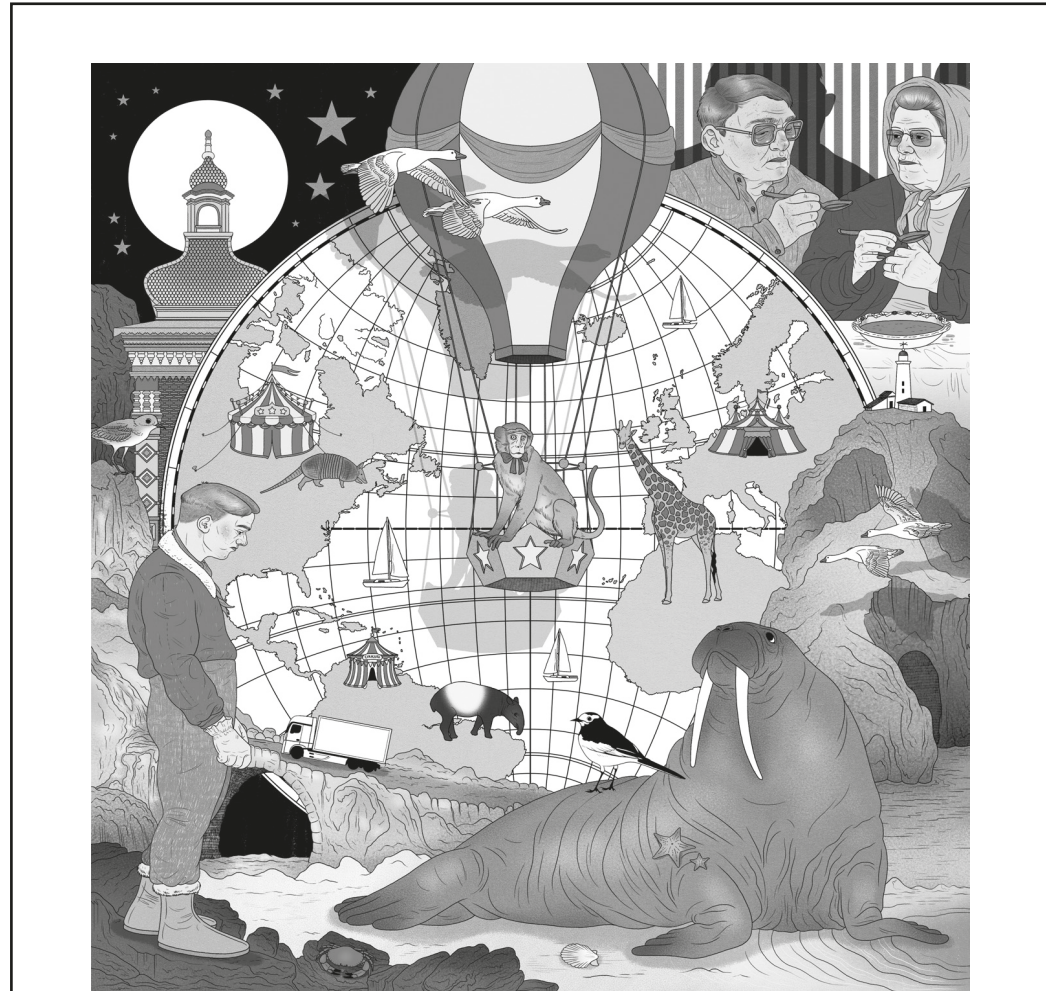

Ára: 900 Ft

Illusztráció: Valló Berta (*Amikor a kukák világgá mentek* kortárs antológia)

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom
a Móra Könyvkiadótól
www.mora.hu

Mozgó világ

2020/3

3

Mozgó világ

2020/3

Dobrev Klárával Rádai Eszter beszélget
● Németh Ákos novellája ● Dokumentum: Várady Tibor a Darabbér kicsempé-
szett kéziratáról ● Farkas Zoltán búcsú-
zik Sárközy Tamástól ● Berta Ádám és
Vasas Tamás versei

Almási Miklós ● Benda László ● Csen-
gery Kristóf ● Csepeli György ● D. Ma-
gyari Imre ● Dalos György ● Hargi-
tai Miklós ● Fáy Miklós ● Kőríz Imre
● László Ferenc ● Niedermüller Pé-
ter ● Parászka Boróka ● Pető Iván ●
P. Szűcs Julianna ● Révész Sándor ● Sze-
lényi Iván ● Vadas József ● Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

BERTA ÁDÁM 1974-ben született Szegeden. Író, műfordító, az Európa Könyvkiadó szerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nem attól vizes a hal* (2019).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Benke-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Nemzet és migráció* (Örkény Antallal, 2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

D. MAGYARI IMRE 1955-ben született Budapesten. Tanár, újságíró, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Hatvan plusz. Beszélgetések, monológok* (2018).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Hét szűk esztendő – A válságtól az önkénygazdaságig* (2014).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

NÉMETH ÁKOS 1964-ben született Székesfehérváron. Színpadi szerző. Legutóbbi bemutatója Berlinben volt, az Akademie der Künsten (2019).

NIEDERMÜLLER PÉTER Budapesten született 1952-ben. Etnográfus, kulturális antropológus, politikus. 2019 óta erzsébetvárosi polgármester.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *Nagytotál* (2019).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolos Tamással, 2010).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY TIBOR 1939-ben született Nagybecskereken. Jogtudós, jogász, író. Legutóbbi könyve: *Mi történt Écskán?* (2019).

VASAS TAMÁS 1989-ben született Debrecenben. Költő, slammer, rajzoló. Jelenleg állambölcselettel és politikai filozófiával foglalkozó PhD-kutató.

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Oláh Máttyás munkái

Meglepően finom.

FRESH
CORNER

Töltsd le az
applikációt

Mert kávéinkat mindig
frissen, gondosan
válogatott kávészemekből
készítjük.

- Rádai Eszter 3 Meg fogjuk verni 2022-ben a Fideszt
Beszélgetés Dobrev Klárával
- P. Szűcs Julianna 17 Nincs otthon a macska **Oláh Mátyás** munkáiról
Berta Ádám 22 Hasznos számodra ez a válasz?, Pusztán elvi *Versek*
Vasas Tamás 26 Harmadnapra, Két rekesz blue ribbon, Ujjak,
Nyolcvanadjára is jelöletlen kísérlet,
Jegyzet a vesperáshoz *Versek*
- D. Magyar Imre 28 „Jöttem és elmegyek” *Beszélgetés Horváth M. Judittal*
Németh Ákos 35 Követeléskezelők *Novella*
Várady Tibor 50 Emlékdarabokat rakosgatva Konrád Györggyel
– a Darabbér kapcsán, Haraszty Miklós
lábjegyzeteivel *Dokumentum*

Hónapló

- Dalos György 62 Tárcsázok
Hargitai Miklós 65 A főnix éjszakája
Végel László 68 Születnek-e magyar Thomas Bernhardok?
Parászka Boróka 71 Kézműves cenzúra

Reflex

- Niedermüller Péter 75 Fehérek, keresztények, heterók...
Szelényi Iván 80 Klímaváltozás, tudomány és politika
Benda László 85 Líbia: fekete arany, fekete piac!
Révész Sándor 90 A szellemmentes szellem szelleme

-ról, -ről

- Csepeli György 98 Elfelejtett apokalipszis
Pető Iván 101 „Egy szippantási oxigén...”
Almási Miklós 105 Halottak élén
Kőríz Imre 109 A Mélypont emlékhely
Fáy Miklós 114 Fészkel a szív
Csengery Kristóf 116 Forrongás kint és bent
Vadas József 119 Dizájnpark nyitott Zugligetben
László Ferenc 124 Ami engem nagyon idegesít – Sváby András és Heti Naplója

-
- Farkas Zoltán 127 Sárközy Tamás (1940–2020)

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/március

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművész), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Meg fogjuk verni 2022-ben a Fideszt

Dobrev Klárával beszélget Rádai Eszter

– Játszottak-e szerepet a családi előzmények az ön viszonylag késői politikai coming outjában, illetve abban, hogy – mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből – mindjárt „teljes fegyverzetben”, a Demokratikus Koalíció listavezetőjeként jelent ezen a terepen? Családi előzményeken nemcsak az ún. kommunista vezető nagypapát értem, hanem a – próbálok semlegesen fogalmazni –, rendkívül ellentmondásos megítélésű volt miniszterelnök férjét is.

– Nem akarom megkerülni a választ, csak jelzem, hogy miközben a kívülállók számára valóban váratlan lehetett a megjelenésem ebben a szerepben, a DK tagjai és szimpatizánsai körében egyáltalán nem volt az. Annál is kevésbé, hiszen épp tőlük kaptam a legtöbb támogatást, már jóval a listavezetővé történt jelölésem előtt. A politikának ugyanis van egy, a nagy nyilvánosság számára kevésbé látható, ámde szerintem kicsit még fontosabb része annál, hogy megjelenjél Budapesten különböző helyeken, interjúkat adsz és a médiában szerepelsz, ez pedig a politikai közösség építése. Ez egy igen szisztematikus, sőt sziszifuszi munka, de ha az a célod, hogy az általad támogatott párt kormányzóképes politikai közösséggé alakuljon, akkor ezt nem lehet megspórolni, és én nem is spóroltam meg. Voltam olyan fórumon, nem sokkal a Demokratikus Koalíció megalakulása után, ahol összesen csak hatan voltak. Azután néhány év múlva ugyanott már

százan, most pedig, az EP-kampányban már sok százan fogadtak. Tehát az a szisztematikus munka, amelyet ebbe az ember belefektet, talán nem annyira látványos, de mindennél fontosabb. Ezt a Demokratikus Koalíción belül mindenki látta és figyelemmel kísérte, míg a kívülállók számára láthatatlan maradt.

De hogy a kérdése másik felére is válaszoljak, amit ön családi előzményeknek nevezett, az számomra egész egyszerűen egy helyzet, egy állapot, amelyet kezelnem kell. Nézzük először a nagypapám kérdését: amikor engem a közélet érdekelni kezdett – 1990-ben lettem 18 éves –, Magyarországon épp akkor zajlott a rendszerváltás. Bizonyos értelemben az én politikai nagykorúságom kezdete és az ország szabadságának a kezdete egybeesett, úgy is mondhatnám, ez a két dolog számomra szerves módon összefüggött. Nálunk nem voltak eltitkolt történetek a családban. Én pontosan tudtam, hogy honnan jövök, és '89–90 környékén már azt is pontosan tudtam, hogy ehhez képest nekem mi a saját véleményem. Az, hogy nekem Apró Antal egyszerre volt gyerekként a szeretett nagypapám, és immár felnőttként egy olyan rendszert, olyan világot képviselő politikus, amely számomra tökéletesen elfogadhatatlan, nos, ez számomra napi szinten jelenkező kihívás. Ám ha a nagypapám által szolgált rendszer nem elfogadható, akkor éppen úgy nem elfogadható az sem, ha

egy mostani pártállam foglalja el a televíziót és a rádiót, irányítja az ügyészséget, és bélyegzi meg a másképp gondolkodókat, bármilyen ideológia nevében teszi is ezt. Úgyhogy én mindig úgy éreztem, hogy nekem ezzel még pluszfeladatom van. Ugyanakkor átérzem azt is, milyen szörnyű dráma lehet, ha valakinek felnőtt fejjel kell szembesülnie titkokkal a családban, ahogyan ez Magyarországon sűrűn előfordul. Amikor a nagyobb gyerekeim az iskolában '56-ról tanultak, mi nagyon sokat beszélgettünk velük erről, különösen én, mert fontosnak tartottam elmagyarázni, hogy nem tagadjuk meg a származásunkat, mert az ember a felmenőieért nem felel, viszont a saját gondolataiért és tetteiért annál inkább.

4

– Lehet, hogy a gyerekei találkoztak a forradalom leverése után, a nép ajkán született „Kádár apró dögei” szójátékkal is?

– Persze, ez tankönyvekben is benne van. Amikor a gyerekek épp a legfogékonyabb korban voltak, többször volt alkalmuk erről beszélgetni János Katalinnal, Nagy Imre unokájával is, akivel szinte baráti viszonyba kerültünk e beszélgetések során, és akinek nagyon hálás vagyok ezért. Szerintem ilyen módon lehet, nemcsak egyénileg, de egy ország számára is feldolgozhatóvá tenni a traumákat: szembenézni, megbeszélni és megérteni. Amiben, azt hiszem, hogy a magyar társadalomnak nagyon nagy adóssága van saját magával szemben is.

– És mi a helyzet a másik előzménnyel, adottsággal, a „bukott miniszterelnök” férjjel?

– Akkor itt most megint szívesen elmondom: én imádom Gyurcsány Ferenc felesége lenni. Valószínűleg annak köszönhető az is, hogy jól működik a házasságunk és nagyon intenzív a kapcsolatunk, hogy nagyon hasonló az érdeklődési körünk is, benne a politika, általában a közélet.

Abban, hogy nem vállaltam hamarabb politikai szerepet, közrejátszhatott az is, hogy én magam is bizonytalan voltam, el tudnak-e engem fogadni önálló politikai szereplőnek, látják-e saját személyemben a potenciált. Azt, hogy – miközben amúgy elég magabiztos vagyok, és tudom, hogy mit akarok elérni, mi az én politikám és mi a vízióm – ebben a felfokozott magyar közéletben meg tudok-e jelenni a magam nevében, önálló politikai szereplőként.

– Szolgált-e tanulsággal a saját politikusi pályájához a – mondjuk így – Gyurcsány-sztori? Amit közvetlen közletről, belülről nézett és nyilván szenvedett végig? Amit maga is átélt?

– Igen. De szerintem nemcsak nekem, hanem az egész demokratikus politikai közösségnek ebből az egyik legnagyobb tanulság, nevezhetjük következménynek is, hogy megalakult a Demokratikus Koalíció. Mert a saját kárunkon kellett megtanulnunk, hogy erős politikai közösség nélkül nem lehet kormányozni, de még sikeresen politizálni sem. Ehhez olyan társak kellene, akik ugyanazt az értékrendet vallják, ugyanaz a világképük, és ugyanazt a politikát támogatják.

– Amikor megszületett a döntés az MSZP-ből való kiválásra, abban a döntésben ön is benne volt? Szokott

annak idején tanácsot adni, rábeszélni valamire vagy lebeszélni valamiről Gyurcsány Ferencet?

– Ó, mi beszélgetős-megbeszélős kapcsolatban vagyunk. Mi naponta telefonon is ötször-hatszor beszélünk, de ez nem azt jelenti, hogy én az ő tanácsadója lennék vagy ő az enyém. Egyszerűen csak megbeszéljük a dolgokat, mint egyébként szerintem minden normális házaspár... Főleg, ami körül az életünk forog.

– Annak idején nem voltak kínosak önnek az úgynevezett hölgyprogramok?

– Épp ellenkezőleg, nekem miniszterelnök-feleségként lett először, ami korábban soha nem volt, saját nyilvánosságom. Igaz, eleinte, rövid ideig én is csak tébláboltam ebben a szerepben, de aztán elkezdtem összerakni, mivel tudnám segíteni azt a politikát, amelyet Feri, illetve a kormány képvisel. Akkor lettem például fővédnöke a mellrákellenes küzdelemnek. Ma már szinte természetes a mi minden októberi vonulásunk a Lánchídon a mellrák ellen, de visszanezve, bármilyen fura is, 2004 környékén a tévében kimondani azt a szót, hogy mellrák, vagy pláne, hogy hererák, még kínos volt. És szinte tabudöntögetésnek számított azt mondani, hogy „könyörgöm, emberek, foglalkozunk ezekkel, mert különben olyan betegségekbe halunk bele, amikbe nem kéne belehalnunk!” És én erről nemcsak a tévében beszéltem, hanem politikai fórumokon is sokfelé az országban, értelemszerűen a szocialista párt által szervezett politikai programokhoz kötve.

– Mint egyszerű tag?

– Nem, én nem voltam MSZP-tag, nekem az első pártom a Demokratikus Koalíció. Amelynek a politikai rendezvényein szintén sokszor vettem részt szerte az országban, de erről már beszélünk korábban.

– Arról kik és hogyan döntöttek, hogy 2019-ben elindul az európai parlamenti választáson, ráadásul mindjárt a DK listavezetőjeként? Jó, én is olvastam több interjúbán, hogy ez egy bizonyos reggelen történt, mint egyfajta megvilágosodás...

– De ezt nyugodtan vegye csak komolyan! Valóban úgy történt, ahogy már korábban is elmondtam: én döntöttem arról, hogy aktívan és láthatóan veszek részt a politikai küzdelemben, és igen, pontosan a 2018. áprilisában, a 8-áról 9-ére virradó, a parlamenti választásokat követő nap reggelén.

Emlékezzünk vissza, látva a magas részvételi arányokat, milyen izgatottan hívogattuk a barátainkat akkor – és hívogatta biztosan ön is őket –, mert éreztük a kormányváltó hangulatot. Amit már korábban, a választás előtt is éreztünk a nagyvárosokban – és amit 2019. október 13-án végre be is tudtunk bizonyítani –, hogy a Fidesz kisebbségben van. Újságírók mesélték, hogy Budapesten és több nagyvárosban a választás napján a fideszesek nem mertek velük szóba állni az utcán, mert rosszul érezték magukat az emberek között. Majd következett az az éjszaka, amikor először eltűntek a számok, majd jött egy hosszú szünet minden információ nélkül, és végül – hideg zuhanyként – a végleges eredmény. És akkor végleg rá kellett ébrednünk mindannyiunknak, hogy hiába van az országban kisebbségben a Fidesz,

ha az általa összerakott választási törvény, az általa kiépített hatalmi berendezkedés és az általa létrehozott hihetetlen hatékonyságú média-gépezet egész egyszerűen lehetetlené teszi, hogy ez kifejezésre jusson. És én akkor, április 9-én reggel – ellentétben azokkal, akik úgy ébredtek fel, hogy „Jézusom, ez bevégeztetett, itt már nincs mit tenni, a mi életünkben ez már így is marad” – azt mondtam: ez nem maradhat így, és én ettől kezdve, ami lehetséges, mindent meg is fogok tenni, hogy ez ne maradjon így. Április 9-én tehát arról döntöttem, és ez az ambícióm mind a mai napig, hogy ami tőlem telik, abból a legtöbbet tegyem hozzá a Fidesz megbuktatásához. Pozícióról, listákról ekkor természetesen még szó sem esett, hiszen ezekről a kérdésekről majd a DK elnöksége hoz döntést jóval később titkos szavazással... Most még csak ott tartunk a történetben, hogy én arra buzdítok mindenkit, hogy ebben a küzdelemben menjen el a falig, mert érdemes elmenni a falig. Mert – ahogyan a tavaly októberi önkormányzati választás is bebizonyította – a jelenlegi rendszerben is van arra eszköze az ellenzéknek, hogy a Fidesz elzavarására irányuló többségi akaratot átfordítsa szavazatokra. Nem tudom, hogy egy év múlva is lesz-e, de most van.

– *Városokban, nagyvárosokban...*

– De az egy városi legenda, hogy csak a nagyvárosokban van többségünk! Az ország nagyobbik részében, az ország lakosainak a többségében lenne akarat a Fidesz elzavarására, csak minél kisebb egy település, annál kevésbé engedi meg az általuk létrehozott feudális rendszer, hogy ez az ellenzéki érzület megjelenjen.

Azt is tudom persze, hogy ennek nagyon egyenlőtlen a területi eloszlása, de – nem győzöm hangsúlyozni –, a választópolgárok többsége ellenzéki szavazó. És október 13-án megtaláltuk az eszközt is arra, amivel 2022-ben a Fideszt le tudjuk váltani, mármint a technikai eszközeit: a teljes körű együttműködést. És akkor itt most muszáj tennem egy zárójeles megjegyzést: amennyiben ilyen marad a választási rendszer, és nem durvul be még jobban a Fidesz. Mert ennek a lehetőségét mindig nyitva kell hagyni. Tehát a mai tudásunk szerint, ha teljes körű az együttműködés a valódi ellenzékben, egyetlen lista lesz, egy miniszterelnök-jelölt és minden körzetben egyetlen közös jelölt, akkor a Fideszt 2022-ben meg fogjuk verni. Ebben biztos vagyok. Miközben azt is tudom, hogy két év nagyon hosszú idő, és a Fidesz kiszámíthatatlan.

– *Miért gondolta, hogy ehhez a legmegfelelőbb, leghatásosabb terep az Európai Parlament?*

– Én 2018. április 9-én csak arról döntöttem, hogy teljes intenzitással beszálok ebbe a harchba, és ezért attól kezdve még intenzívebben jártam az országot, mint korábban. Amikor legtöbbször még sokkos állapotban voltak, vagy csak nyalogatták a sebeiket, én újra nyakamba vettem az országot, és próbáltam tartani a lelket az emberekben, és valahogy erőt önteni beléjük. Fogalmam sem volt akkor még arról, mi lesz az a pálya, amelyen majd elindulok, hogy mire fut ki majd ez az egész, de azt éreztem, hogy iszonyatos akarat, energia és erő van bennem a változtatásra. És aztán értelemszerűen az európai parlamenti választás volt a követke-

zó olyan alkalom, amikor a Fidesznek meg lehetett mutatni, hogy van itt az övén kívül egy másik politika is, van itt egy másik, egy lényegesen jobb, emberibb politikai ajánlat is.

– *A megválasztása után azt nyilatkozta, hogy a következő öt évben a magyar ellenzéki képviselőknél múlik, sikerül-e benntartani Magyarországot az EU-ban. Az európai parlamenti képviselőkre gondolt, vagy az itthoniakra?*

– Én most ott tudom a legtöbbet tenni. Tőlem most ott telik a legtöbb. De ez nem azt jelenti, hogy csak ott kell megtenni a legtöbbet. Ez most itthon, a magyar parlamenti képviselőknek sokkal nehezebb feladat, ugyanakkor az önkormányzati képviselőink és a polgármestereink előtt fantasztikus lehetőség nyílt meg arra, hogy a saját területükön bemutassák ezt a jobb, emberibb politikát. És az ellenzéki pártok előtt is hatalmas a feladat, megszervezni azt az ellenzéki közösséget, amely össze tud aztán állni és együtt el tud indulni 2022-ben. Tehát mindenkinek komoly feladata van, már nem csak a saját térfelünkön focizunk. Mert itt most nagyon sok focipálya van –, hogy olyan hasonlatot használjak, amelyet a miniszterelnök is megért –, és mindegyik pályán mindegyik csapatnak a legtöbbet kell kihoznia magából.

Másfelől, újra és újra elmondom, hogy ma már nincs külön európai politika és magyar belpolitika, az elmúlt egy évben az Európai Parlament kiemelt terepévé vált a magyar belpolitikának is. Ami Európában történik, az azonnali hatással van a magyar állampolgárokra is. Amikor az unióban a Bizottság és a Tanács

beszámol a koronavírus elleni védekezésről és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, az ugyanabban a pillanatban a magyar emberekről is szól. Amikor európai minimálberről beszélünk, akkor az a magyar emberekről szól. Amikor a Green Deal-ről beszélünk, és arról, hogy ennek az anyagi következményeit hogyan fogjuk tudni szétosztani, hogy ne csak a szegények fizessenek, hanem amennyire lehet, inkább a szennyező multik, akkor ez a magyar emberekről szól. De fordítva is, amikor a Fidesz Európa ellen hangoló gyűlöletpolitikát visz, akkor ez az európai politikáról is szól. Amikor a Fidesz különalkukat próbál kötni, mondjuk, Putyinnal...

– *Nemcsak próbál, köt is.*

– ...köt is, akkor az az európai politikáról szól. Ez a kettő ma már, hál' istennek, elválaszthatatlan egymástól.

– *Ismét egy idézet következik öntől, a megválasztása után mondta: „célunk, hogy úgy helyezzük nyomás alá a kormányt és kényszerítsük ki a változást, hogy annak közben Magyarország ne szenvedje kárát. A szövetségi jogunkról, a támogatásokról, az Erasmus programról is szó van”. Az eddigi ilyen típusú próbálkozások azonban, azon kívül, hogy kötelezettségszegési eljárások indultak nagy számban Magyarország ellen, illetve brutális bírságokat, több száz milliárdot fizetünk szabálytalan uniós pénzfelhasználások miatt, gyakorlatilag semmiféle eredményt nem hoztak.*

– Akkor tisztázzunk itt néhány kérdést: az Európai Unió nem fogja leváltani Orbán Viktort, hál' isten-

nek egyébként, mert nem is ez a dolga. Az a mi dolgunk, magyar választóké és magyar politikusoké.

Én tehát Strasbourgban és Brüsszelben azért küzdök, hogy a magyar kormánytól vonják meg az európai pénzek szétosztásához való jogot, mert azok többségükben Mészáros Lőrinchez, Tiborcz Istvánhoz és más, többek között a földet birtokló oligarchákhoz vándorolnak. És én ezt mindenhol mindenkinek elmondom és leírom, ahol és akinek ebben döntéshozatali joga van.

– *És mi következik ebből?*

– Nézzük például a hétéves költségvetést, amiből Tiborcz és Mészáros meggazdagodott az elmúlt hét évben. Olyan szabályokat kell kidolgozni – és ez az előttünk álló időszak politikai feladata –, hogy európai pénzt többé már ne lehessen ellopni. Ami nem lesz sétagalopp, sokkal inkább nehéz küzdelem, mert egyenként kell meggyőzni róla valamennyi döntéshozót, milyen velejéig mocskos és korrupst ez a rendszer.

– *De ez így túl általános. Hogyan lesz ebből olyan költségvetés, ahonnan nem vándorolhatnak oligarchákhoz egész vagyonok?*

– Mondok példákat. Az egyik: épp Orbán Viktorra való tekintettel bekerült egy olyan szabály a következő európai uniós forrásokról, a strukturális és kohéziós alapokról szóló rendeletbe, hogy amennyiben egy ország nem teljesíti a jogállamiságra vonatkozó kritériumokat, akkor fel lehet függeszteni a támogatásokat. Eddig ilyen nem volt. Orbán természetesen mindent megtesz azért az Európai Tanácsban, hogy ebből végül ne legyen jogszabály, de én is

mindent megteszek azért, hogy legyen belőle jogszabály. Egyenként járom végig azokat a delegációkat és azokat az embereket, akiknek erre hatása lehet...

– *Ehhez a miniszterelnökök egyszerű többsége kell a Tanácsban?*

– Számított többség, tehát számít a lakosságszám is, de ami a lényeg: nincs vétó. Tehát Orbán azért küzd, hogy ez a szabály ne szülessen meg, én pedig azért küzdök, hogy megszülessen.

– *Azt gondolja, hogy egy súlycsoportban vannak?*

– Nem, egyáltalán nem vagyunk egy súlycsoportban, viszont a harcmodorunk is különböző – és itt mutatkozik meg az alapvető különbség Orbán Viktor és a Demokratikus Koalíció politikája között. Mi az európai politika szabályai szerint játszunk, aminek lényege a szövetségesek keresése és gyűjtése. Így beszélgető, vitatkozó és néha baráti viszonyba tudsz kerülni nemcsak a saját pártod képviselőivel, hanem a többiekkel, sőt, a politikai ellenfelekkel is. Én például az elmúlt hónapokban rengeteg néppárti képviselővel találkoztam...

– *Láttam is nemrég, hogy a Facebook-oldalán egy néppárti képviselőnővel közösen vitt ügyet osztott meg...*

– Igen, ő egy lengyel képviselőtársam, de a német, svéd, görög, osztrák, máltai néppárti képviselőkkel is kiváló viszonyt ápolok, és persze a bizottsági elnökökkel is. Hiszen ennek a politikának a lényege – ismétlem – a szövetségkeresés, nem pedig mások lenyomása vagy épp kijátszá-

sa. Egy miniszterelnöknek persze mindig sokkal nagyobbak a lehetőségei és a befolyása, de az egyszerű európai parlamenti képviselő is tud maga mellé szövetségeseket gyűjteni. A parlament egyébként nemcsak azért fontos, mert a következő költségvetési szabályokról nekünk is szavazni kell, hanem mert a nemzeti delegációkon keresztül befolyást is tudunk gyakorolni mondjuk a spanyol vagy az olasz vagy a portugál, vagy bármelyik tagállam kormányának döntésére is, létezik egy ilyen típusú lobbitevékenység is.

De mondok még egy példát. Két hete arról tárgyaltam Frans Timmermanssal, aki ebben a mostani ciklusban a Bizottság európai zöld megállapodásokért felelős alelnöke, és akit, remélem, Magyarországon is üdvözölhetünk hamarosan, hogy az önkormányzati választások óta Orbán Viktor miként igyekszik elzárni az ellenzéki önkormányzatokat az európai uniós pénzekről. Úgyhogy arra biztattam – amúgy egy-két ötlet és megoldás már benne is felmerült ezzel kapcsolatban –, hogy a környezetvédelem, benne például a közlekedés, a fűtéskorszerűsítés, a parkosítás területén, ahol a legtöbb beruházás az önkormányzatokat terheli, legyenek kizárólag az önkormányzatok számára lehívható források. És azt hiszem, okkal reménykedhetünk abban, hogy a következő pár hónapban Timmermans elő is fog állni egy ilyen típusú javaslatral. De hogy ezt megtehesse, és ráadásul sikerrel is járjon vele, annak előfeltétele egyrészt a folyamatos és baráti beszélgető viszony minden lehetséges szövetséggel, akiknek így el tudjuk magyarázni, mi a helyzet Magyarországon, másrészt, hogy

legyenek megoldások, amelyekkel meg lehet támogatni a magyarországi demokratikus közösséget. Amivel, ha úgy tetszik, egyfajta nyomásgyakorlás is megvalósul a többi európai biztos felé is. Ezek a barátságok, szövetségek érnek nekem annyit, mint Orbánnak a hatalma.

– *Abban komolyan hisz, hogy lesznek kizárólag az önkormányzatok számára lehívható pénzek? Van ennek a realitása?*

– A zöld területen igen, és most azon dolgozom, hogy legyenek ilyenek szociális területen is, például szociális bérlakások építésére, különböző oktatási és kulturális programokra. És mivel én eredeti szakmámat tekintve pénzügyi jogász vagyok, ráadásul ebben a minőségemben fejlesztéspolitikával foglalkoztam hosszú éveken át az államigazgatásban majd a magánszférában is, a csapattal összeraktunk egy javaslatot arra nézve – és el is küldtük mindenkinek, akinek van füle ezt meghallani és van döntési lehetősége is –, hogy a meglévő jogszabályi kereteken belül hogyan lehet közvetlenül pénzt utalni önkormányzatoknak, civileknek, kutatási intézményeknek, tehát mindazoknak, akiket most Orbán Viktor ebből ki akar semmizni...

– *A kutatási intézmények eddig is pályázhattak közvetlenül, és a civil szervezetek is.*

– Igen, de ezek általában olyan pénzek voltak, amelyek több országból származó szervezetek együttműködését támogatták. Most azon dolgozunk, hogy legyenek olyan pénzek is, amelyeket kizárólag magyar intézmények hívhatnak le. A

következő egy évben ezzel fog telni a Brüsszelben vagy Strasbourgban töltött napjaim 12 munkaórája. Azt nem ígérhetem, hogy mindig mindenben száz százalékgig sikeres lesznek, bár nagyon erős és igen nagyszabású ambícióim vannak, mégis, ha erőfeszítéseinknek köszönhetően legalább néhány területen kicsit fellelegezhetnek az önkormányzatok és a civil világ, akkor már elégedett leszek.

És persze a plenáris üléseken is sűrűn felszólalok, de konferenciákon, nagyobb megbeszéléseken is kifejtetem a véleményemet, amire európai parlamenti alelnökként több lehetőségem van, mintha csak képviselő lennék. Úgyhogy én, ami tőlem telik, azt reggeltől estig, kis csoportban, nagy csoportban, kis konferencián, nagy konferencián, több száz fő előtt vagy épp négyszemközt, mikor mi a lehetőség, megteszem. Írjuk a beadványokat, anyagokat, módosító indítványokat, jogszabály-tervezeteket, tehát mindazt a törvényalkotási munkát is elvégezzük, ami ehhez kell.

– *Csak ne örölnének olyan lassan az unió malmai!*

– Lassan örölnék, de tekintsünk erre inkább mint erényre, hiszen így születhetnek kiérlelt, bölcs döntések. Kicsit távolabbról nézve egyébként az Európai Unió ma sokkal sikeresebb, mint a tíz évvel ezelőtt.

– *Például épp most távozott belőle az Egyesült Királyság...*

– De az nem Európa kudarca, hanem Nagy-Britanniáé! És – hozzátesszem –, talán épp a Brexit miatt győztek az európai parlamenti választáson túlnyomó többségben az

erős Európát akaró erők. Miközben Orbán, Salvini, Kaczyński és Le Pen abban reménykedett, hogy megerősödnek az unión belüli populisták és szélsőségesek, ehelyett soha nem látott részvétellel, elképesztő többséggel szavaztak az emberek erős Európát akaró pártokra. Mert hirtelen megérezték, hogy a bőrükre megy a játék, tehát igazi tétje van annak, hova szavaznak. Amikor béke van és működik a demokrácia, akkor könnyen megfeledkezünk arról, mekkora ennek az értéke... Kicsit olyan ez, mint a levegő, annyira természetes, hogy van, és csak akkor jövünk rá, hogy milyen fontos nekünk, amikor fulladozni kezdünk.

Az Európai Unió a kölcsönös jóhiszeműsége és jóindulatra épült, amikor a szabályait megalkották, mert nem számított senki rá, hogy majd jön valaki, aki felrúgja ezeket a szabályokat. És most ezt az útszéli kultúrát kell iszonyatos kínlódással kezelnie, és megpróbálnia szankcionálni, miközben a filozófiája szerint ajánlásokkal, javaslatokkal és irányelvekkel dolgozik, amelyeket minden országnak és azok minden törvénytisztelő állampolgárának eleme érdeke betartani.

De persze értem én a türelmetlenséget is az Európai Unió lassú döntési mechanizmusával kapcsolatban, csak akkor hadd hozzak ide még egy szempontot, amire már korábban is céloztam, és amire nagyon fontos lenne tekintettel lenni Magyarországon is. Ahhoz, hogy megfelelő és követhető szabályokat hozzunk, legalább egy-másfél-két év szükséges. Nagy, társadalmi viszonyokat átalakító jogszabályokat nem szabadna gyorsabban meghozni. A minimálberről, a Magyar Tudományos Akadémia

átalakításáról, a közoktatásról, az egészségügy átalakításáról szóló jogszabályokat hosszú időn át kellene széles körben megvitatni, egyrészt azért, hogy mindenki megértse, akit érint, másrészt azért, hogy minden, az ügy szempontjából érdemi vélemény és szempontot be lehessen vonni a döntéshozatalba. Ezek nélkül nem születhet jó döntés. Csak az így meghozott törvények lesznek képesek a következő egy-két évtizedben jól betölteni a hivatásukat.

– *Még mindig maradnék kicsit a közvetlenül nyújtható vagy nem nyújtható uniós támogatásoknál. Mert miközben mostanában sűrűn nyilatkoznak erről az ellenzéki önkormányzatok vezetői, konferenciáznak róla a szabad városok irányítói, erről tárgyal és ezért lobbizik Brüsszelben más ellenzéki főpolgármesterekkel együtt Karácsony Gergely, és erről beszél most ön is, még mindig nem világos számomra, mekkora pénzekekről lehet itt szó, és mennyi ennek az egésznek a realitása.*

– Most ugye a következő, 2021–2027 közötti költségvetési időszakról, illetve az arra elnyerhető támogatásokról beszélünk, amelyekért most, 2020-ban kell megküzdenünk. Mi ezt úgy képzeljük, és erre teszünk javaslatot, hogy abban az esetben, ha az Európai Unió megvonja az Orbán-kormány azon jogát – a korrupció és a jogállami normák megsértése miatt –, hogy maga ossza szét az uniótól Magyarországra érkező, számunkra megszavazott támogatásokat, akkor ezeket a pénzeket vagy ezeknek egy részét az EU csoportosítsa át azokba a keretekbe, ahova eddig is közvetlenül pályázhattak már önkormányzatok, civilek, egész-

ségügyi intézmények, tudományos kutatóintézetek, stb. Egyúttal tegyék lehetővé, hogy ezekért csak magyarok pályázhassanak, hiszen ezeket nekünk szavazták meg korábban, ezek nekünk járnak. Amelyekért természetesen majd fideszes önkormányzatok is pályázhatnak, de csak nyílt közbeszerzési eljárás keretében, tehát nem úgy, hogy azokat megint Tiborcz, Mészáros és a többi oligarcha nyerje meg. Erről szólt az európai parlamenti képviselő elmúlt pár hónapja: megértetni és elfogadtatni a Bizottsággal és a Parlamenttel, hogy nem jó az, ha a magyar kormány jogosult a pénzek elosztására, viszont nem jó az sem, ha a magyar emberekhez ezeknek a pénzeknek legalább egy jelentős része nem érkezhet meg. Én tehát most ezen dolgozom reggeltől estig, ahogy a többi képviselőtársam is a Demokratikus Koalícióban, és ebben nagyon jó és szoros az együttműködés Újhelyi Pistával, Cseh Katkával és Donáth Annával is. Nagyon remélem, hogy sikerrel jártunk.

Azt is látom persze, hogy iszonyatos energiákat mozdit meg a Fidesz, és próbál mindenkit mindenhol el lehetetleníteni, de hát erről is szól a politikai küzdelem...

– *Például? Hogyan?*

– Például nem telik el hét, hogy ne szidna engem vagy a többi ellenzéki képviselőt valamiért Deutsch Tamás a plenáris ülésen. Még amikor Niedermüller Péter úgynevezett ügyében szólalt fel, akkor is alkalmat talált rá, hogy szóba hozzon, vagy amikor a Tiborcz István üzletei miatt kilátásba helyezett büntetésről volt szó, akkor is előhozta, hogy „de az a Dobrev Klára, aki egyébként

a Bizottságnak is dolgozott...”, amivel – bevallom –, nem értem, mi lehetne a baj. Szóval nagyon igyekeznek, de ez engem nem zavar.

– *Az Európai Parlamentben is van Gyurcsány-nézás, meg ilyesmi?*

– Nem, az nagyon kínos lenne Európában. De hogy őszinte legyek, ez engem itthon is inkább szórakoztat, mint zavar. „Ha csak ennyi muníció-tok van ellenem – szoktam ilyenkor gondolni – akkor hajrá, fiúk!” Egyébként pedig, mint mondtam, szeretek Gyurcsány Ferenc felesége lenni, tehát ezért sem zavar, legfeljebb szegény Katus mamát sajnálom, Feri édesanyját, akitől igazán nem akarom elbitorolni a nevét.

– *Mennyi ideje és energiája marad mindezek mellett azokra az ügyekre, amelyekre tavaly a választási kampányát alapozta? „Legfontosabb számunkra a szociális Európa ügye: az európai minimálbér, a nyugdíjminimum, az európai egészségügyi minimum, a családi pótlék, a szociális segélyek harmonizálása és a közös európai szakszervezetek támogatása. Ezek most hol tartanak?*

– Kezdjük kicsit távolabbról. Zajlik most az Európai Parlamentben egy nagyon komoly, néha már indulatos vita arról, merre kell Európának tovább mennie. Az elmúlt húsz-harminc évben, miközben a világ gazdaság növekedett, fantasztikus technológiai vívmányok születtek, nőtt a termelékenység, és sok helyen, például Ázsiában százmilliók számára megszűnt az éhínség – köszönhetően egyébként épp a globális világnak –, aközben a centrum országaiban, az Egyesült Államokban, Európában, Kanadában gyakorlatilag megszűnt

a társadalmi mobilitás. Nagyjából 25-30 éve a bérből és fizetésből élők életszínvonala stagnál. Most nő fel az első olyan nemzedék, amelynek tagjai valószínűleg nem számíthatnak jobb életre, mint amilyen a szülei-ké volt, és ez bizony drámai élmény lesz számukra, és komoly feszültséget hordoz magában. Minderre a 2008–2009-es világválság még rátett egy lapáttal. Majd ezt követően, az elmúlt tíz évben olyan GDP-növekedés következett be, mint talán még soha korábban, óriásivá vált a befektetési és beruházási láz, és mindközben a társadalmi különbségek drámaian nőttek: felül hatalmas jövedelemkoncentráció alakult ki, alul stagnálás vagy alig érezhető növekedés. Az okok persze számosak, de az egyik legfontosabb közülük az, hogy a világgazdaság jelentős részét uraló hatalmas globális cégek kinőtték a nemzetállami kereteket, miközben a piacgazdaságot szabályozó és korlátozó intézményeink – a környezetvédelmi hatóságoktól a munkavédelmi hatóságokon és a szakszervezeteken keresztül az adóhatóságig – megmaradtak nemzeti keretek között. Közbevetőleg jegyzem meg, ebben az összefüggésben, amelyben valóban érdemes a szuverenitás kérdéséről beszélni, egy pillanat alatt szétporladnak a kizárólag a nemzeti szuverenitásban hívók szövegei.

És most itt állunk, és azon gondolkodunk, hogyan lehetne ezeket az intézményeket úgy átalakítani, hogy közben tekintettel legyünk a demokrácia és a szabad piacgazdaság alapvető működési szabályaira is. Mert látjuk, hogy a gazdaság fejlődése és növekedése önmagában nem hozta el széles tömegek számára a boldogulást és a jobb létet, és a remélt lecsor-

gási folyamat, amiben sok közgazdász hitt még pár évtizeddel ezelőtt is, nemhogy nem működik, de visszajára is fordult, és ezért a jövedelmi, vagyoni, és velük a társadalmi különbségek egyre csak nőnek. És ezzel a problémával muszáj szembenéznünk, ebbe a helyzetbe valamilyen módon beleavatkoznunk...

– Ezt szolgálná az a konstrukció, amit önök szociális Európának neveznek?

– Igen, mi azt gondoljuk, hogy erre a problémára a megoldás a ma még állami keretek között létező intézmények közös működtetése lenne, például az adórendszerek bizonyos elemei esetében. A cél, hogy lehetlenné tegyük az adóversenyt, a „ki ajánl alacsonyabb adókat vagy akár adómentességet is a multiknak” típusú vetélkedés káros gyakorlatát. Amelynek mi Magyarországon, ahol a multinacionális cégek nulla forint társasági adót fizetnek, és lehet, hogy még ennél is sokkal jobb helyzetben vannak a nem nyilvános állami támogatások révén, nagyon megisszuk a levét. Mert közben a kis- és középvállalkozások rendszeresen fizetik az adót, nem is beszélve a sok millió munkavállalóról, akiknek nagyon komoly terheik vannak. Ezzel szemben, ha a szabályozás egységes lenne, vagyis egy szinttel följebb, az Európai Unió szintjére kerülne, akkor a multik nem tudnák kijátszani egymás ellen az államokat. Ezt jelentené az, amit én Európai Egyesült Államoknak nevezek.

– Oszlassunk el még egy félreértést: mit jelentene Magyarország, a magyar munkavállalók számára az európai minimálbér?

– Semmiképp sem azt, amit sokan hisznek róla: hogy a munkabér ugyanakkora lenne, mint mondjuk Luxemburgban. Az egységes minimálbér-szabályozás egy arányszámot jelent, azt, hogy az adott ország átlag- vagy mediánjövedelmének a hatvan százalékánál nem lehet kevesebb a minimálbér. Európában erről épp most zajlik társadalmi egyeztetés, de a magyar kormány ezt is elszabotálja. Pedig az országok közötti bérverseny ugyanannyira káros gyakorlat, mint az imént említett adóverseny. Ma már a szegény, tanulatlan, kiszolgáltatott és éppen ezért olcsó munkaerő nem számít versenyelőnynek sehol, hiszen nem erről szól a modern gazdaság, Orbán Viktor mégis erre építi a magyar gazdaság jövőjét, amivel nemcsak hosszú vagy középtávon, de rövid távon is kudarcra ítéli Magyarországot. Igen ám, de abban a pillanatban, ahogy egy ország megpróbál a bérek emelésével fölzárkózni, azzal szembesül, hogy a szomszédok, esetünkben például a szlovákok vagy a románok aláígérnek. Ezért lenne égetően szükség európai szintű bér-szabályozásra.

Van egyébként ennek az éremnek egy másik oldala is: amikor a magyar és a lengyel munkaerő Németországba vándorol, és ott hajlandó kevesebért is dolgozni, mint amennyit ott a német munkások korábban kiküzdöttek maguknak, az rossz nekik is, nekünk pedig egyenesen tragédia, hiszen kiürül Magyarország, és eltűnik az országból a képzett, tanult munkaerő. Vagyis az európai minimálbér-szabályozás közös érdek, a gazdag országoké ugyanannyira, mint a szegényeké. Ráadásul amikor európai minimálbér-szabályozásról

beszélünk, akkor erős szakszervezetekről is beszélünk, olyan szabályozásról, amely egyrészt megadja a plusz jogositványokat, megtámogatja őket érdekérvényesítő képességük érvényesítésében, másrészt eszköze lehet a jövedelmi különbségek csökkentésének is. Erről is szól az európai minimálbér-szabályozás.

– *Ugyanilyen patent szerint működne mondjuk az európai minimálnyugdíj is? Vagy az európai családi pótlék?*

– A minimálnyugdíj igen, a családi pótlék nem, az arról szól, annak az a lényege, hogy minden gyermek egyenlő esélyeket kell, hogy kapjon. De ha a minimálbérben sikerül megállapodnunk, az magával rántja a többit is, hiszen a nyugdíjak például mindig a bérhez vannak kötve.

14

– *Hol tart most ez az ügy?*

– Az unió országaiban most zajlik róla a társadalmi egyeztetés... A Bizottság letette az asztalra a helyzetjelentését –, hiszen a normális világban így zajlik a törvényalkotás –, ezután elindított egy hat hétig tartó társadalmi egyeztetést, utána egy hónap alatt feldolgozza a beérkezett javaslatokat, majd letesz az asztalra egy javaslatot ajánlással, direktívával, jogszabállyal. Ezt követi majd a döntéshozatal, nagy valószínűséggel a Tanács és a Parlament együtt fog dönteni róla.

– *Mikor?*

– Ez azon fog múlni, hogy végül a javaslatcsomag maga, aminek sok darabja lesz, hogyan áll össze. Komoly viták zajlanak róla még frakciókon belül is. Nálunk, a Szocialisták és Demokraták képviselőcsoportjá-

ban például a skandinávok, akiknél a bérmegállapodás alapvetően szakszervezeti jog, nagyon nem szeretik az államilag megállapított minimálbért, ők tehát köszönik szépen, nem kérnek belőle, hiszen sok évtizede tudnak az európai átlagnál magasabb béreket elérni. Nem így azok az országok, ahol gyengék a szakszervezeti jogok, és ahol ezek a jövedelmi különbségek nagyok – közéjük tartozunk, mint köztudomású, mi is. Európa tehát ebben a tekintetben nagyon kettészakadt, ezért én például egy olyan megoldásnak lennék a híve, hogy ne tegyünk tönkre bértárgyalási rendszereket azokban az országokban, ahol jól működnek, de ahol nem érnek el bizonyos szintet, ott legyen a minimálbér államilag meghatározva, és ne lehessen kevesebb, mint az átlagbér 60 százaléka. De hogy a kérdésére is válaszoljak, 2021-ben szerintem biztosan elfogadjuk az Európai minimálbér-szabályozást.

– *Szinte már látom is az újabb és újabb kötelezettségszegési eljárásokat...*

– Na, pontosan erre mondom azt, hogy Orbán Viktort le kell váltani, és itthon kell leváltani. És ha lesz végre európai szintű minimálbér-szabályozás, és azzal – semmibe véve a magyar emberek elemi érdekeit – Orbán Viktor szembe megy, akkor nekünk kutya kötelességünk lesz azt mondani: „Emberek, amíg Orbán Viktor van hatalmon Magyarországon, addig itt a ti érdekeitek nem érvényesülhetnek.”

Másrészt ha ezeket a vitákat megvívjuk egymással Strasbourgban és Brüsszelben, azokból az unió valamennyi polgára számára hasznos

kompromisszumok szülehetnek, amelyek a bőrükön is éreznek majd. Ha az unió négyszáznegyven millió európai polgár nevében, a négyszáznegyven milliós európai piaccal a háta mögött azt mondja: kedves multik, nem állapodhattok meg nulla százalékban egyik kormánnyal sem, sőt, tizenakárhány százaléknál kevesebb adót egyik országban sem fogtok tudni fizetni, akkor nem fognak tudni az államok különalkukat kötni velük.

– *Erről a német közszolgálati televízió egy korábbi kabaréműsora jut eszembe, amelyben a műsorvezetőnek arra a kérdésére, miért nem zárják ki a Fideszt a Néppártból, a megkérdezett „bölc” három „érvet” sorolt fel: az Audit, a BMW-t és a Mercedest.*

– De megint csak azt mondom: a politika arról szól, hogy időnként kompromisszumok kötésével, időnként meggyőzéssel, időnként a nyilvánosság erejével jó irányba toljuk a különféle érdekeket. Persze hogy léteznek és fontosak a német gazdasági érdekek, és ezeket nem érdemes figyelmen kívül hagyni, de azokat az erkölcsi követelményeket sem, amelyek Magyarországon ugyanúgy érvényesek, mint náluk. Tehát amikor – a német képviselő kollégákkal együttműködve – felkeresem majd a nagy német iparvállalatok szakmai kamaráit, és többek között a Borkai-ügy kapcsán felhívom erre a figyelmüket, akkor ebben a nyilvánosság erejére is számítok, a német sajtóra, amely már az elmúlt években is rendkívül érzékenyen reagált Orbán machinációira, és kritikus volt a német multikkal. Az optimizmusom tehát nem a feladat könnyűségének, hanem a küzdőszellememnek szól.

– *Az a most már tízéves tapasztalat sem bizonytalanítja el ebben, hogy Orbán Viktor épp az Európai Unió pénzéből építette ki ennyire sikeresen, úgyszólván akadályok nélkül a rendszerét?*

– Szinte szó szerint ugyanezt mondtam el már legalább tucatszor német, francia, holland és dán képviselőknél.

– *És a kardjukba dőltek? Magukba roskadtak?*

– Érezték a felelősséget.

– *Mielőtt önnel beszéltek erről, sejtelmük sem volt minderről?*

– Én elhiszem nekik, hogy abban az iszonyatos mennyiségű információtengerben, ami az Európai Uniót jellemzi, a magyar korrupció nagyjából a Sargentini-jelentés környékén került rá az európai politika napirendjére, tehát csak másfél-két évvel ezelőtt. Az elmúlt hónapokban egyébként az ellenzéki képviselők Strasbourgban rendkívül sokat tettek azért, hogy ma már ezek az ügyek ne maradhassanak titokban, és ne történhessen úgy Magyarországon semmi hasonló disznóság, hogy arról ne szerezne tudomást az európai közvélemény azonnal.

– *Ezért szokták önöket a Fideszben és környékén hazaárulónak nevezni.*

– Pedig mi semmi mást nem teszünk, mint lefordítjuk angolra, amit különböző európai ügyekben mondanak. Van abban nem kevés humor, hogy a Fideszben hazaárulásnak tekintik, ha valaki a szavakat lefordítja más nyelvekre...

– *Azt is elmondják, mennyire elhagyatva, sőt, Európa által elárulva ér-*

zik magukat itthon az Orbán-rezsim ellenfelei?

– Teljes joggal érzik így, és amikor én a mostaninál sokkal erősebb Európáról beszélek, akkor arról is beszélek, hogy legyen Európának joga megvédeni a magyar polgárokat, adott esetben a saját kormányuktól is. Legyenek hozzá eszközei is, amelyek a közös értékrend betartását ki tudják kényszeríteni, és legyen kötelező ezeket az eszközöket használnia. Az Európai Unió még nem elég erős, de azzá tehetjük. Most májusban indul az Európa jövőjéről szóló konferencia, ahol ezeket a kérdéseket is föl fogjuk tenni, sőt, a legjobb tudásunknak megfelelő válaszokat is meg fogjuk adni rájuk. Nagyon fontos például, hogy a Tanácsban csökkentsük a vétőjog lehetőségét, hogy kevesebb legyen a megvétőzhető döntés. Tehát lehet, hogy nem sikerült megmászunk a Csomolungmát, de talán megmászuk a Mont Blanc-t... És akárhogy is, azért lépésről lépésre csak haladunk egy föderális Európa felé, akkor is, ha miközben én szívem szerint gyorsítanám, Orbán Viktor szíve szerint még azt is lerombolná, ami most van. Szóval újra csak azt tudom mondani: Orbán Viktort a nap végén a magyar választópolgároknak kell leváltaniuk, ezt nem fogja az Európai Unió helyettünk megtenni.

– Esetleg vannak ezzel, a „nap végével” kapcsolatban elképzelései, tervei?

– Rendes országgyűlési választásokra gondolok, ott kell leváltani az Orbán-kormányt.

– Ön hol lesz akkor? Lehet, hogy elhagyja az Európai Parlamentet, és hazai vizekre evez? Még az is lehet, hogy a kormányzópárt listavezetőjét hívja ki vitára?

– Fontos kérdés, hogy ki lesz Orbán Viktor kihívója, de ennél is sokkal fontosabb, a legfontosabb kérdés, amelyet minél hamarabb el kell döntenie az ellenzéknek, hogy lesz-e közös lista, és hajlandók-e valamennyien a teljes körű együttműködésre. Kipróbáltuk a koordinált együttműködést 2018 áprilisában, nem vált be. Majd 2019. október 13-án kipróbáltuk a teljes együttműködést, és az remekül működött. A legfontosabb tehát a közös lista, és minden más – hogy kik a jelöltek és hogyan néz ki ez a lista – másodlagos. Nekem, a Demokratikus Koalíció politikusának az a célom, hogy az általunk képviselt a politika minél nagyobb támogatottságot nyerjen, és hogy az én pártom maradjon továbbra is az ellenzék legerősebb pártja, mert én ebben a politikában hiszek, és erről próbálok minél több embert meggyőzni. De van valami, amit még ennél is jobban szeretnék, és ennél is fontosabb célnak tartok, és ez egyetlen dolog: hogy az ellenzék, az egyesült ellenzék bázisa és szavazótábor legyen nagyobb, mint a Fideszé.

Nincs otthon a macska

Oláh Mátyás munkáiról

Csak a csoda szép.
André Breton

Ismételjük gyorsan át, amit Oláh Mátyásról tudnunk kell. Alaposabb olvasóink lapozzák föl a *Mozgó Világ* 2009. szeptemberi számát, amelyben Kürti Emese gondos bevezetője összefoglalja a pályaképet a szentendrei hajón töltött vagabund élettől kezdve az 1983 és 1993 között eltöltött párizsi emigrációig, az 1999-től jó sokáig tartó New York–Budapest ingázástól a hazai művészeti színtér magányos különcének szerepéig, a posztbizáncias stílus gyakorlójától a posztfolklórhatások újrahasznosítójáig. Továbbá csodálkozzanak rá az éles pengével és humorral vésett pszeudoliturgikus faragványoktól a gyúrt papírra pasztellel föl vitt, frivolan archaikus figurákig, a misztikus kalligráfiáktól a mézeskalácsosan álnaiv alakzatokig. Látni fognak – illetve eddig láttak – egy sűrű és rejtélyes teli, attraktív és evokatív világot, amely a tér és idő koordinátarendszerétől függetlenül valósággal belelebeg a művészettörténet légüres semmijébe, onnan gyönyörködtet és mutat vicces dolgokat. Nem nagyon törődik trenddel és intézményi rendszerrel, igaz, azok se nagyon törődtek vele. Hazai hívei a szabad, művelt és eléggé befolyásolhatatlan körökből kerültek elő. „Másságosnak” lenni errefelé pedig kockázatosabb, mint művészet-forradalmárnak. Az utóbbinak legalább akkor bejön, ha forradalma győzött. A magányos legföljebb egy hiperérzékeny (és tőkeerős háttérrel rendelkező) kurátor gondoskodásában bízhat.

De a rácsodálkozás után felejtse el mindent, mint ahogy én is ezt tettem utolsó magyarországi kiállításán, amelyet lakásában rendezett ez év február 8-án, egy hideg, esős szombat délután. Merthogy a kövek, fák, pasztellek és grafikák ironikusan szakrális Oláh Mátyása után ezúttal egy másik arcú Oláh Mátyás állított ki. Az, akinek egyik lába már kint van, valahol a Loire partján, Blois-ban, és immár – lehet persze, hogy csak ideiglenesen, és lesz majd megint más – fölhagyott a humorral megdolgozott ezoterikus, folklorisztikus és primitivisztikus művek készítésével, valamint az ősi, a földközeli, a történelem előtti alakzatok konjugálásával és permutálásával.

Egy régi francia metszetkönyv, egy iskolai szöszedetgyűjtemény, továbbá egy jól kifent olló és egy láthatatlan ragasztóanyag kellett az újfajta produkcióhoz. Csupa urbánus dolog. Hát még milyen cicomás és üdén sznobszagú az a talált alapanyag, amelyet Oláh összevissza vagdosott, hogy elemeiből új képegeszt szerkesszen! Van itt minden, amitől szegény természeti népek előbb összetöporodtak, azután elerőtlenedtek, majd villámsebesen kihaltak.

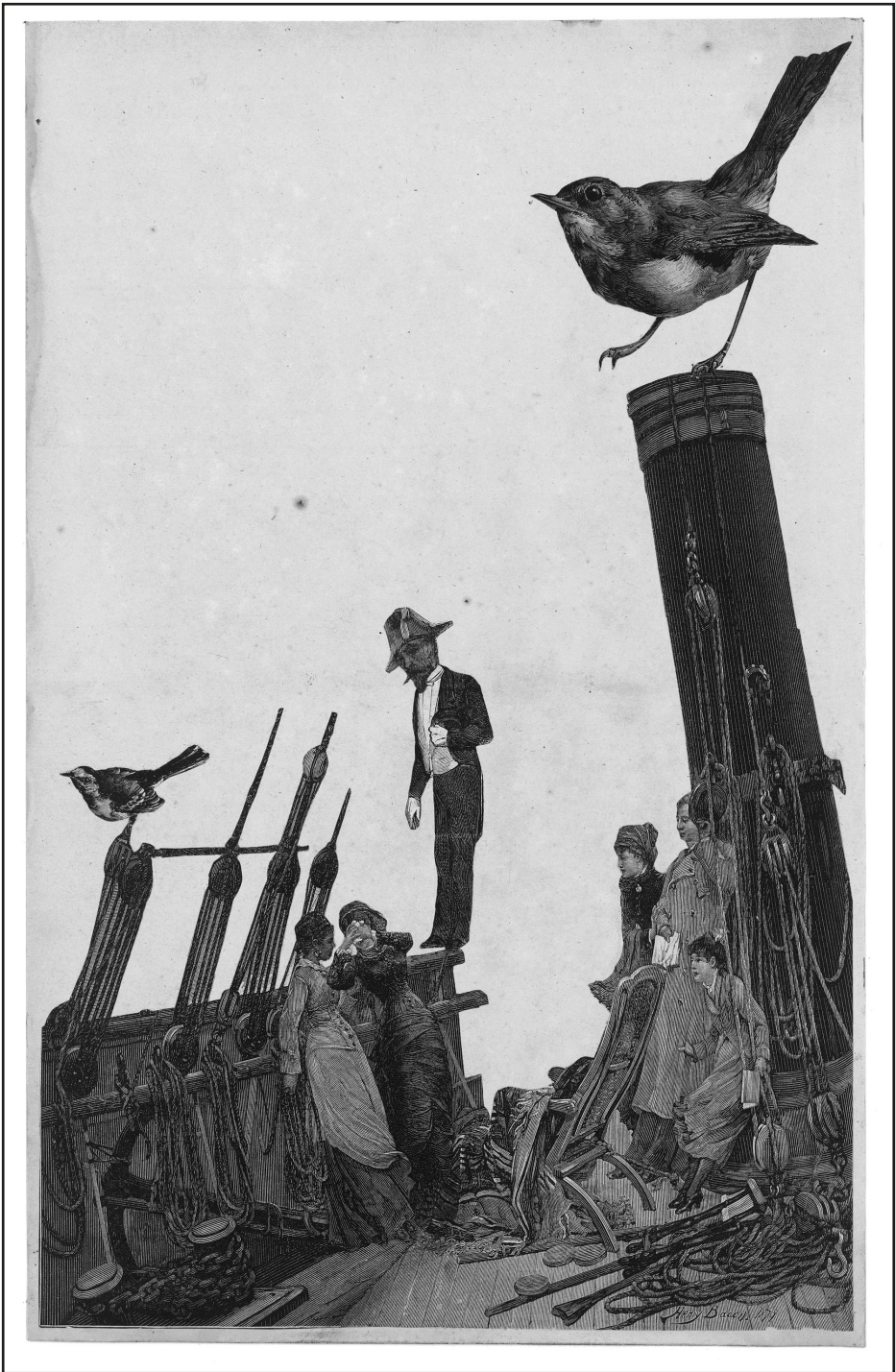
Szálára szedve most már a motívumokat: pezsgő és börtönrács, nyílpuska és gőzgép, revolver és füstölgő szivar kavarognak a 18. és 19. századi ruhákba öltözött tengerészek és papok, úri kurtizánok és politizáló csibészek, tevegelő legionáriusok és kacér markotányosnók társaságában. Hol háromdimenziós tájban, hol a szótagolt írásképekben teszik fölfoghatatlan dolgukat. Időnként logikai láncot alkotnak, de csak azért, hogy pár centivel arrébb szétszakadjon közöttük az a maradék ok-okozati viszony is, amelybe a hökkent néző megkapaszkodhat.

Itt azért ki kell fecsegni az iskola titkát. Ha igaz az, hogy az avantgárd egyik vonulata, mondjuk a Max Ernst-, Pablo Picasso-, Vajda Lajos-féle szürrealisztikus irány imádta az „ősemberes” és „vademberes” alakzatokat, ugyanők különös figyelemmel fordultak a dekadens, a finomkodó, a nyárspolgári alapanyagokból készített kollázsok és montázsok alkotásának irányába is. A két világ náluk (is) összetartozott: a sosemvolt ősvallásos ábrázolatok természetes szövetségesei lettek az ipari civilizáció hajótöröttjei, mert valamennyien együtt képviselheték a kiismerhetetlen emberi társadalom válogatás nélkül egymás mellé rendelt romhalmazát.

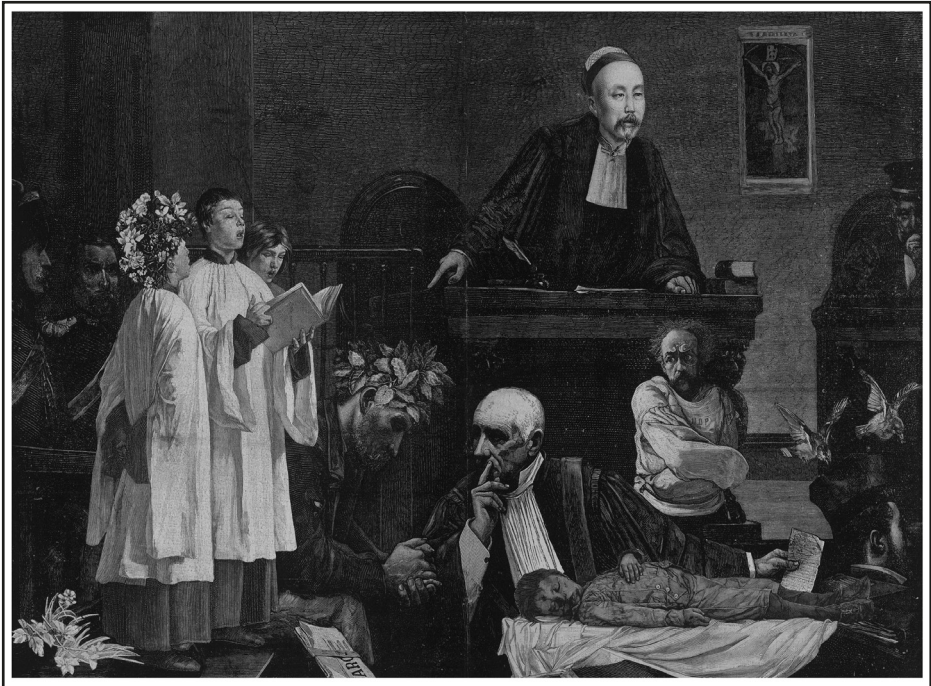
Oláh kollázsai hasonlítanak ezekre, meg nem is. Hasonlítanak, mert bennük is szabadon szárnyal a fékevesztett fekete humor, de nem is hasonlítanak, mert az össze nem illő részek ahelyett, hogy nézőjüket rémületbe kergetnék, sajátos harmóniával jutalmazták. Az új lapok kompozíciói – noha alakjai fittyet hánynak az elemi logikának – több mint kellemesek, inkább fenségesen szépek. A *Hajótöröttek* sas nagyságú verebe éppen akkora, hogy a lapon természetes egyensúly keletkezzék a hontalan kisasszonyok alkotói ívvel. A vádlott picinyre zsugorodott figurájában furcsa mód nincs semmi természetellenes, hogy bírója egy óriás, hogy fiúkórus asszisztál a jelenet-hez, s egy galambraj húz jobbra el a kijárat felé.

Minden a helyén van, mert minden eleve elrendeltetett. Olyan, mint a jól rímelő és pompásan énekelhető nóta mondja: száraz tónak nedves partján döglött béka kuruttyol, hallgatja egy süket ember, ki a vízben lubickol.

P. Szűcs Julianna

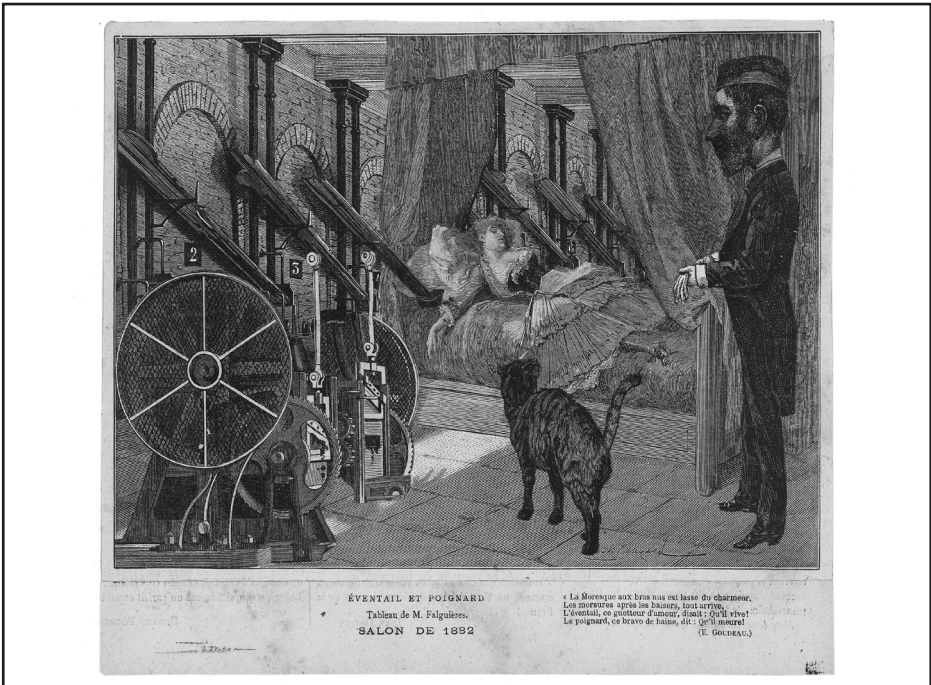

Oláh Mátyás: Hajótöröttek

Oláh Mátyás: Vádlott

20

Oláh Mátyás: Legyező és tör

Oláh Máttyás: Nincs otthon a macska, cincognak...

Oláh Máttyás: A nyár örömei

Berta Ádám

Hasznos számodra ez a válasz?

A hal a vízben vizes vagy nem? 1. Szerintem csak akkor lesz vizes, amikor kivesszük a vízből (amikor a hal maga vizes, nem a környezete)

A válasz 100%-ban hasznosnak tűnik. Keress kérdéseket hasonló témákban: hal, víz, filozófia

2. Vizes bizony. Átázik a bőre, nem tudja visszatartani a vizet. 3. Egyértelműen vizes.

Nem lehet száraz. Olyan, hogy köztes állapot:

NEM LÉTEZIK. 4. Erre a kvantummechanika rég választ adott. A dolgok valójában sohasem érintkeznek egymással atomi szinten, az elektronhéjak taszítják egymást, így az atommagok még akkor is bizonyos távolságban vannak egymástól, amikor a legközelebb kerülnek. Ilyen az emberi érintés is, bármilyen szomorú, de voltaképpen sohasem érintjük meg egymást. 5. Az egy dolog. De attól még

a víz átmegy a hal bőrén. Az édesvízi halak nem isznak (szájon keresztül) vizet, hanem a vízforgalom a bőrön és a kopoltyú légzőhámján keresztül történik. Viszont a bőrön át diffundált víz mennyiségét a hal szabályozni tudja!! Az meg, hogy vizes-e a hal, nagyon filozofikus kérdés, mert a hal testét nyálka borítja. Ha úgy veszem, akkor a test és a víz közötti teret a nyálka foglalja el, de azt is

figyelembe kell venni, hogy a nyálka felépítésében 5%-nyi vázfehérje és 95%-nyi hidratációs víz vesz részt.

6. De az a nyálka is a hal része. Anélkül sérül, gombásodik stb.

7. Amúgy valamennyire igazad van. A hal pikkelyei lepergetik magukról a vizet, ezért csak nagyon kis ideig vizes (amikor kivessed, addig, amíg le nem pereg róla a víz). Habár a hal a vízlepergető réteg miatt mindig nyálkás. (De a nyálka nem víz.)

Pusztán elvi

Mi történik, ha egy lágy vízi halat kemény vízbe rakok? a kérdés pusztán elvi szeretném megérteni és tudni, mi lesz a következménye! előre is köszi! ja és fordítva is elmondhatjátok kemény vizes hal lágy vízben akkor mi történik?

1. Mi az a keményvizi hal? Ami a vízvezetékcsőben él?
A természetes vizek lágyak. 2. Valószínűleg tetovált lesz és többet káromkodik!
3. „A természetes vizek lágyak” – tényleg?
akkor az afrikai sügérek mondjuk miben élnek?

vagy a hazai vizekben élő halak, azok is lágy vízűek lennének? miért nem lehet normálisan válaszolni a kérdésekre?
ha nem tudod a választ, minek kell beletrollkodni? szólok az adminnak... 4. Kis testű halak esetében lerakódások és elzáródások képződnek bizonyos szervekben. Kemény vízben tartott sima és vörös neonhalak boncolásakor vesesérülést találtak. (A veseleállás tipikusan a „hasvízkór” egyik okozója)
Továbbá ha rákeresel extrémén lágy vizes halakra (pl. csokoládé gurámi), környezetekre, kiderül,

a bacik kevésbé / egyáltalán nem élnek meg ilyen vízben. Ez érinti a nitrifikáló baktériumokat is (ilyen vízben az ammónia ammóniummá alakul, nem nitritté, majd nitráttá), de a fertőzéseket okozó bacikat is. Ezért sokan tapasztalták, hogy a lágy vizes halak kemény(ebb) vízben szinte attól is megbetegszenek, ha az ember rájuk néz, hullanak, mint ősszel a legyek: egyszerűen nem ehhez alkalmazkodott a szervezetük, immunrendszerük. 5. Platypus nevű felhasználó válasza: Alapvetően nem a vízkeménység okoz bajt, hanem a változó keménység lúgossá teszi a vizet, a lágy vizek viszont savasak. A víz kémhatása meg mindenféle anyagcserefolyamatba beleszól. A csapvízben tartott

lágý vizes halak színei közelébe se érnek a lehetőségeiknek, nem szaporodnak, és már egy rossz csillagállástól is megbetegszenek.

6. Az elvi kérdés elvi válaszához nem nagyon tudok hozzászólni, de gyakorlatban azért egy kicsit másképp működik, mint ahogy a fentebbi válaszoló belinkelte, leírta.

A kereskedésben kapható díszhalak több generáció óta keményebb vízhez vannak szoktatva, mint vadon élő társaik, és sok közülük mára annyira „beakvarizálódott”, hogy különösebb probléma nélkül bírják a valamivel keményebb vizet. Pl. az említett vörös neon nem igazán bírja. Viszont a sima kék teljesen jól elvan csapvízben, annyira, hogy akár ikrázik is,

pedig az nem olyan hal, mint pl. egy cory, hogy bárhova leikrázik. Ezek a halak jobban megválogatják, és aránylag jó körülmények között ikráznak csak.

(Igaz, az ikra kikelési aránya kemény vízben elég rossz.)

Illetve egy közepesen kemény vízben (15-18 kn) ugyanaddig élnek, mint lágý vízben, ami szintén azt mutatja, hogy különösebb gond nélkül elvannak csapvízben. Ez igaz néhány fajra, pl. az említett kék neon, vagy a páncélos harcsák, van még 1-2 „strapabíró” lazac, de pontyfélék között is vannak razbórák, márnák, amik természetes élőhelyükön lágýabb vízben élnek, de probléma nélkül tarthatóak magyar csapvízben.

(A szaporítás más kérdés.) Ami a baktériumokat illeti, az ugye közvetetten áll kapcsolatban a keménységgel, mert minél lágýabb a víz, azonos más paraméterek (oldott CO₂) mellett annál savasabb.

És a savas közeg az, amit nem bírnak a baktériumok.

Többek között ezért se éri meg a legextrémebb lágývizes hal vizét se végletesen lelágýítani. Mert akkor nincs, ami lebontsa az ammóniát. És lehet olyan jelenség, mint fentebb említettek, hogy lúgosabb vízben több a kórokozó, ezért könnyebben kap el betegséget, de az 100%, hogy annál kártékonyabb, immungyengítőbb hatás, mint a bomlástermékek folyamatos állandó mérgezése, nincs. Úgyhogy egy kényes lágývizes hal

vizét se éri meg a tartáshoz 5-8-10 nk alá vinni (a szaporítás szintén más történet, és más szint), mert életképtelenné válnak a nitrifikáló baktériumok. (És a lágyítással, savasítással együtt nagyságrendekkel hatékonyabbá kell tenni a szűrést!!!)

Ami a sokszor említett szaporítást illeti, leginkább ott is a lúgosabb környezet a probléma, mert lágy savas vízben nem élnek meg a gombák se, viszont ha kemény a víz, akkor az lúgosabb, és ott már igen. És a penészgombák szokták megtámadni az ikrákat, ezért nem túl sikeres lágyvizes halak kemény vízben való szaporítása. 7. a veséjüknek nem tesz jót, elpusztulnak... 8. Platypus nevű felhasználó válasza: A beakvarizált,

kemény vízhez szokott halakhoz annyit, hogy ma már a díszhalak szinte kivétel nélkül ázsiai importból származnak. Trópusi, eredendően lágyvizes helyeken tenyésztik őket, ipari körülmények között. Életükben először akkor látják kemény vizet, amikor a magyar nagykerben beledobják őket. A néhány európai, kemény vízzel dolgozó tenyésztő halai ma már szinte jelen sincsenek a hazai boltokban. Maximum börzéken lehet velük találkozni. Egyes, eredendően lágy vízben élő halak tűrőképessége nagyobb, és nem lesz komoly bajuk a kemény víztől. Más fajok viszont rövid úton megpurcannak benne. Ez viszont alapvetően a faj természetes alkalmazkodóképességén múlik, és nem a beakvarizáláson.

Vasas Tamás

Harmadnapra

harmadnapja csak eszem. mindig
sokat, semmi keveset. a lakást
nem hagyom el, a mobilom
eddig kétszer nyomtam ki.
a pocakomon gyűlnek a
kaparós, morzsalékos
sorsjegyek. nézem
őket, hogy lássam:
én már innen
sem nyerhetek,
hiába vezet az
út csak fölfelé.

Két rekesz blue ribbon

két rekesz blue ribbon a születésnapomra...
én csak húztam a kondenzcsíkokat ujjal az
égre napokon át, majd utólag hangosan
beleásítottam az életem rég lepergett
filmjébe. aztán valahonnan
nagyon elkéstem, de úgy,
hogy a kabátomat le
sem vetették.

Ujjak

néhány beállításod itt maradt a kis műteremben.
a horogkereszt alatt kaddist mondó rávok...
a sírt ásó, bolhás kutyák... a földből kiálló,
törött játékvonatok... meg a kint zuhogó
ónos eső... láttam a hőseink terét,
láttam a városligetet, sőt, én még
a hideg vérbe kövült kisujjakat
is megtaláltam, ott, a szekrény
alatt. akkor értettem meg,
hogy te vágtd le őket,
és akkor azt is,
hogy miért.

Nyolcvanadjára is jelöletlen kísérlet

akárhányszor, akárhogy is...
mindig jelöletlen. kísérlet,
művelet vagy próbálkozás...
mindegy is: barackmagokkal,
szórszálakkal díszítve szép
megvilágítás, csendes élet
az elhúzott függönyök
mögött. nem szökhet
el az, akit érint. nem
jön halál, se semmi
más. már mindent,
de mindent csak
muszáj, sosem
lehet, sosem
szabad.

27

Jegyzet a vesperáshoz

*(helyszín: egy skandináv bencés kolostor a norvég-tenger
partján. az üres kápolnában éjszaka egy gyertya ég.
az egyik novícius a padokban hagyta
a zsolozsmáskönyvét. pont ott van
nyitva, ahova egy rövid szöveget
írt ceruzával a vesperáshoz.)*

„a szívem utolsó gondolata is hozzád száll majd fel,
banán leszek, amit kilapítanak, és csak épülök
az avarba, és... neked értened kell, mert
erről nem beszéltünk, és most már
félek tőled, hiába tiltottad meg.”

„Jöttem és elmegyek”

D. Magyar Imre beszélget Horváth M. Judittal*

Betegség, halál, elmúlás. Mikor tudatosult benned, hogy ezek a jelenségek vannak?

Nagyon korán, gyerekkoromban, még a hatvanas évek legelején. Kisvárosban, Sárváron nőttem fel, ott akkoriban közelebb voltak egymáshoz az emberek, tudtuk, hol született gyerek, hol halt meg valaki, ki lett beteg. Apámmal rendszeresen jártunk ki a temetőbe, én kishiciklivel, öntözőkannával, kikapával, rendben tartottuk a közeli hozzátartozók sírját. Tizenhárom éves voltam, amikor a nagyanyám, akihez erősen kötődtem, meghalt. A temetésen is ott voltam. Februárban temették, nagy hidegben. Ma is emlékszem, ahogy a könnyeim átitatták a fekete selyemkendőmet. Az ő halála volt az első, ami közletről érintett.

Mennyi idő alatt dolgoztad fel a halálát?

* Horváth M. Judit fotóművész, miután 2011-ben vastagbélrákot diagnosztizáltak nála, végigfotózta a betegségét: „Lefényképeztem, mit jelent számomra mindaz, ami körülvesz: a testem, emberek, állatok, akiket szeretek, képek, amiket gyűjtögetek, és egy napon majd itt hagyok.” Néhány évvel később pedig az édesanya leépülését, majd halálát. A *Privát képek 1. Testbe zárt fájdalom* és a *Privát képek 2. Anyu egyszerre megrendítő és felemelő sorozat*. Beszélgetni akartam róluk, hisz magam is kereszttulmentem egy hasonló betegségen. Nem mertem volna belevágni, ha Judittal – és férjével, Stalter Györggyel, aki szintén fotóművész – nem ismerjük és nem szeretjük egymást hosszú-hosszú évek óta. Így viszont a szokásosnál láthatóbban bele mertem lépni az interjú terébe is. (DMI)

Viszonylag hamar, mert öreg volt, és a halál meg az öregség szimbiózisban élt bennem. Természetes volt számomra, hogy az életnek van eleje, és van vége. És még gyerek voltam, rengeteg más is történt velem, amik lefoglaltak. Aztán később kórházban dolgozva találkoztam a gyerekhallalal, amit sokkal nehezebben tudtam elfogadni, feldolgozni, mint egy idős emberét. Tizenhét évesen a kettős gyerekklinikán kezdtem – egy hirdetésre jelentkeztem, szűk lett nekem Sárvár –, ahol hamarosan meghalt egy három-négy év körüli kislány, akivel az előző nap még játszottam. Mikor másnap mentem műszakba, nem találtam az ágyán. Kerestem, hol van, és mondták, hogy meghalt. Ez annyira mellbe vágott, hogy le kellett mennem hozzá a proszektúrára. Felkavart, ami történt, hisz tulajdonképp még én is gyerek voltam. Dolgoztam koraszülöttszótályon is, ott mindennapos volt, hogy meghalt egy csecsemő.

Emlékszel a nevére?

Nem, csak a diagnózisra: Turnerszindróma. Meg a hangjára: rekedt, mély hangon beszélt.

Megnyugodtál attól, hogy elbúcsúztál tőle?

Nem kötődtem hozzá, hiszen csak néhány napja feküdt az osztályon. Nem azért mentem le a proszektúrára, hogy elbúcsúzzam tőle, és megnyugodjak: látni akartam a holttestet.

Azt mutatják a képeid, hogy foglalkoztat az elmúlás, a halál.

Mindig is ambivalens volt a halálhoz fűződő viszonyom, mert régen is kíváncsi voltam arra, milyen az, amikor valaki meghal.

A pillanatra, amiben átlép a mi világunkból egy másikba?

Nem is annyira az átlépés pillanata érdekelt, nem is az addig vezető út, a haldoklás, hanem az, hogy mi lesz a testtel a halál után, hogyan kezd bomlani. A *Magángyűjtemény* című sorozatomban elhullott állatokat fényképeztem a közvetlen környezetünkből, ahol családtaggá váltak. A kutyáink hosszú éveikig éltek velünk. A haláluk azért is olyan fájdalmas, mert egyre szaporodnak a veszteségeink, és az ő haláluk felidézi bennem a hozzátartozóink halálát is. Az érdekelt, mi lesz a testtel, mit csinálunk vele. Formalinba rakjuk, elföldeljük, elégetjük? Végigkísértem a saját szüleink leépülését, haldoklását. Gyuri édesanyját, aki Alzheimer-kórban szenvedett, három évig ápoltam. Mindez egészen más volt, mint a nagymamám halála. Kemény. Andres Serrano fotóművész halottas anyagát látva jöttem rá, hogy ez a téma engem vizuálisan is érdekel. Közül negyven éve van házunk Kékkúton. Mind a két szomszédunk idős parasztasszony volt. Szidi néni nyáron, nagy melegben, hosszú haláltusa után halt meg, Bözsi néni télen: fölbukott, és reggelre kihűlt a fűtetlen szobában. Abban az évben sokszor havazott, a temetésére azonban nyakig érő hóban, alig járható utakon, de lementünk. Szidi nénit magához vette a másik faluban lakó lánya. A forróság és a felfekvések miatt a teste már életében

rohadni kezdett. És amikor meghalt, nem akadt senki, aki a holttesttel bármit is kezdett volna, sem az orvos, sem az ápolónő, sem egy családtag. Mondtam – áthívtak hozzá –, ha adnak egy gumikesztyűt és egy nejlonzsákot, akkor én elrámolom a Szidi nénit. A nagyobbik lányunk, Kisjutka hét-nyolc évesen kint ült, amíg én odabent tevékenykedtem. Nem volt szörnyű, csak azt sajnáltam, hogy a halálnak már nincs rítusa, nincs siratás, nincs virrasztás. Régen siratóasszonyok is voltak. A kórházi halállal levettek egy terhet a hozzátartozók válláról, ugyanakkor el is idegenítették őket a haláltól. A románknál viszont – a felmenőim mindkét ágon cigányok, mi Sárváron a „cigány, de rendes” kategóriába tartoztunk, engem nem is neveltek cigánynak – nagyon sokszor tapasztaltam, hogy elbúcsúznak attól, akit szeretnek, megsiratják. Mikor a kilencvenes években az *Amaro Drom* című cigány újságnál dolgoztam, mi is tartottunk búcsúszertartásokat a Roma Parlamentben. Szidi néni temetése után kaptam egy demizson bort – tulajdonképp ekkor fogadott el minket igazán a falu. Nem is nyomasztott a történet, mert fiatal voltam, a harmincas éveim közepén jártam. Ez akkor változik meg, amikor korodnál fogva egyre közelebb kerülünk a halálhoz, és az addigi történeteid összeállnak egy füzérré.

Gyurival is az egészségügyben ismerkedtetek meg.

Igen, ő az érettségi után betegszállító volt az Orvostovábbképzőben, de velem ellentétben nem maradt sokáig. Őt máshogy érdekelte a halál, mint engem. Bennem nem volt kíváncsiság, a segítő szándék mozgatót:

miként lehet megkönnyíteni valakinek az utolsó napjait, heteit. A gyerekosztályon szerencsére az ápolás volt a középpontban. Gyurit egyszer felhívták a koraszülöttszályra, és papírvattába csomagolva a kezébe nyomtak egy halott csecsemőt – döbbenetes élmény volt számára, menni vele a mit sem sejtő látogatók közt.

Azt írod a Privát képek 1. bevezetőjében, hogy már akkor elkezdted magadat fotózni, amikor még egészséges voltál.

Nagyképűen hozzá szoktam tenni, hogy azért „üzent a testem”, de nem üzent, csak épp egy kínlódó periódusomban voltam. Elkészültem egy anyaggal, kiállítás lett belőle, utána viszont légüres térbe kerültem, elbizonytalanodtam, hogy tudok-e még valamit csinálni. És elkezdtem magamat fényképezni. Kéznél voltam, és más nem jutott az eszembe. Aztán egy év múlva kiderült, hogy beteg vagyok. Gyuri látta a képeket, és nem értette, hogy miért olyan az arcom, a tekintetem rajtuk, amilyen. Kérdezgette is: „Mi bajod van neked?” Az én munkáim sosem jókedvből születnek. Nagyon irigylem Lartigue-ot, aki jókedvűen fényképezett. Én inkább Sally Mannhez hasonlítok, aki holttesteket is fényképezett... Apámat kétszer műtötték vastagbélrákkal, '98-ban és négy évvel később, másodjára csak kibontották és visszavarrták, tele volt áttétellel. Erre gondolva mindig mentem mindenféle vizsgálatra, egy idő után mondták is, hogy rákfóbiám van. Még a műtét előtt három hónappal is azt állították, hogy egészséges vagyok. Aztán csak diagnosztizálták a vastagbélrákot, sőt az onkológusom azt mondta, ötven százalékos az esélyem van a túlélésre.

Hogy hatott rád?

Tudod te is.

Nálam prosztatarákot állapítottak meg 2014-ben, és az urológusom azal biztatott, hogy a műtét után akár tíz évig is élhetek... Kicsit zavar, hogy 2024 hamarosan itt lesz. Nem ragaszkodom mereven ehhez az időponthoz.

Amikor ilyesmi kiderül, összeomlik a világ. Karnyújtásnyira kerül, hogy meghalhatsz. Tudod persze, hogy ez bármikor megtörténhet, a fejedre eshet egy téglá, elüthet egy autó, de ez más. Ráadásul én láttam az apámat ugyanebben a betegségben meghalni.

Depressziós lettél?

Persze. De az ilyenkor normális.

Az, hogy limitálódott az éveim száma, bennem azt indította el, hogy rendezzem el, fejezzem be, zárjam le a dolgaimat, például az írásaim javát gyűjtssem össze, netán írjak valami maradandóbbat... Azon is gondolkodtam, mi legyen a könyvtárrammal.

Én ehhez túlságosan szertelen vagyok – vagy még nem érzem ennek az idejét. Bár épp a múltkor nézegettem a munkáimat, hogy rendet kéne köztük raknom. Gyuri tökéletes rendben tartja a maga archívumát, lenagyítja a régi felvételeit... Bennem ez nincs meg. Jöttem és elmegegyek.

És az utókor? Nem gondolkodsz azon, hogy megmarad-e, amit csináltál?

Remélem, a *Más Világ* című könyvünk anyaga megmarad: analóg fotográfiák, időtálló, társadalmi je-

lentőségű fényképek arról, hogyan éltek a cigányok Magyarországon a huszadik század kilencvenes éveiben. A digitális technikával készült Privát képek a saját magánéletem személyes dokumentumai, elsősorban nekem fontosak, az én szenvedéstörténetem van rajtuk, de talán másoknak is kapaszkodót jelenthetnek, akik hasonló élethelyzetbe kerülnek.

Hány éves vagy?

Hatvanhét. Hihetetlen! 1952-ben születtem.

És még szertelen lennél?

Szerintem az. Valaki annak születtik, és az is marad.

Mindenesetre amikor beteg lettél, önmagad fotózását nem hagytad abba.

Nem. Bár olyan állapotba kerültem a kemoterápiák után, hogy alig voltam magamnál. Ilyenkor Gyuri meg a gyerekek fényképeztek, de amik így készültek, azok is az én képeim, hisz akkor különösen szimbiotikus kapcsolatban éltünk. Amikor jobban lettem, mindig én fotóztam magamat. Kellett valami elfoglaltság. Meg kíváncsi voltam arra, dokumentálni akartam, min megyek keresztül, hogy nézek ki, milyen leszek, mit változtat rajtam a kezelés.

A képeken például az látszik, hogy a betegség alatt megöszültél.

Már korábban is ősz voltam, csak festettem a hajam. Nagy hozadéka – ajándéka? – a ráknak, hogy abahagytam a festést. Korábban is akartam, de Gyuri meg a gyerekek mindig mondták, hogy „ne öszülj meg, mert öreg leszel!”. Nem hullott

ki a hajam, mert minden kemó más, de úgy döntöttem, hogy nem festem tovább.

Az nagyon tetszik a fotókon, hogy a lábad körme mindig ki van lakkozva.

Ezek a kapaszkodók. A lakkozás valamiféle nőiségattribútum. Attól, hogy beteg lettem, még nő vagyok. A kórházban is kifestettem a számat. Nem mindegy, ki néz vissza rám a tükörből. Persze, voltam olyan állapotban is, amikor mindez eszembe sem jutott. De amikor csak egy kicsit is jobban lettem, összekaptam magam.

Édesanyám halála után akkor fakadtam sírva, amikor a kórházban odaadták a táskáját, és megtaláltam benne a rúzsát... Igaz, ő csak egy kezelésre feküdt be. Az nagyon fontos, hogy az ember ne hagyja el magát – amíg erre képes. Nekem nagyon sokat segített, hogy láttam, Cseh Tamás és Esterházy Péter miként viselte a maga betegségét, miközben egyre inkább tudták, mi lesz a vége. És mellettük is, melletted is ott volt a család.

Ez nagyon sokat segített. Bár amikor kezdődött, Gyurinak már folyamatban volt a Moholy-Nagy-ösztöndíja Berlinben. Azt mondta, itthon marad, én kértem, hogy menjen el. Vannak olyan állapotok, amikor senkit nem akarok látni magam körül. Meg két kemó között kimentem hozzá... És még valami: ma a rák már nem egyenlő a halálos ítélettel, sok esetben lehet reménykedni a gyógyulásban, én is reménykedtem.

Olyan volt közben, hogy arra gondoltál, feladod?

Eszembe sem jutott! Mostanában gondolkodom arra, hogy ha visszatérne, lenne-e erőm újra végigcsinálni az egészet.

Amíg az ember lát valami reményt, talán nem hagyja el az ereje. Én a kiszolgáltatottságtól, a magatehetetlenségtől és a fájdalomtól félek. Meg a leépüléstől. Sok tragédiát láttam már, láttam azt az állapotot is, amikor valaki már csak testben van itt. És nagyon nem bánám, ha lehetne kapni valami gyors hatású szert, amit alkalomadtán sörbe keverve meg lehet inni. Nagy híve vagyok az eutanáziának. Benned van félelem?

Van, persze. Mindettől zsigeri félelem munkál bennünk, ez nagyon emberi reakció, különösen akkor, ha közelről láttad, megtapasztaltad a szeretteidnél, hogy milyen a magatehetetlenség, a leépülés. Nem a haláltól félek, hanem az úttól, ami odáig vezet – ahogy annyian. Ismerve a hazai egészségügyi viszonyokat, méltósággal elmenni, azt hiszem, keveseknek sikerül.

Most jól vagy?

Jól. De ahogy mondtam, én a műtét előtt is annyira jól voltam, hogy senki sem hitte el a betegségem. Kis, apró hasfájásaim voltak. Csináltak ultrahangot, negatív volt, minden eredményem negatív volt... De jól vagyok, igen. Ha majd menni kell, akkor menni kell. Nem hiszem, hogy még egyszer lenne hozzá ennyi erőm.

Az erő elfogyhat. Más Kosztolányi Hajnali részegsége, Halotti beszéde, de még a Száz sor a testi szenvedésről is, és mások a betegsége során írt „beszélgetőlapjai”. Oda, olyan sztoikus magaslatra pedig nehéz eljutni,

amilyenre Szókratész eljutott, legálábbis Platón dialógusaiban – vagy Szilasi László a Luther kutyái című könyve 154. oldalán: „Részemről mehetünk.”

Mire megöregszünk, az erőnk elfogy, így vagyunk kitalálva.

Elég végig gondolatlanul. Az eleje jó, de a vége... Nagyon látszik, hogy az Úr elfáradt a hatodik napra.

Azt hiszem, a sztoikus belenyugvás nem feltétlenül csak ilyen magaslatokban működik. Gyuri édesanyja nagyszerű, hívó, sőt mélyen vallásos ember volt, hihetetlen alázattal várta a halált, pedig különben nem volt türelmes, sőt... Nyugalom és béke látszott az arcán, amikor nyolcvanhat évesen elment. A férje, az én apám és anyám megszenvedték, megkínlódta a halálukat. Úgy halunk meg, ahogy élünk? Talán... A hit sokat segíthet annak, akinek van. Én két lábbal állok a földön, de jó lenne hinni, hogy nem múlnak el nyomtalanul.

Van végrendeleted?

Még nincs.

Nekem sincs, de tervezem. Egyik leghasznosabb írásom lesz. És arról van elképzelésem, mi legyen veled a halálod után? Engem a Dunába kellene szórni a Lánchídról, ez olyan romantikus... Meg Széchenyit nagyon kedvelem.

Nem az én gondom volt a születésem, és a halálom sem lesz az. Nincsen sem romantikus, sem realista tervezetem arra nézve, mi legyen velem. Azt szoktam mondani, persze viccből, ne hagyjanak magamra a temetőben. Osszák szét a hamvaim, mindenki vigyen belőle, ültessenek

fát az emlékemre. A kutyáink a kék-kúti kertünk végében alszanak, a számomra legkedvesebb sírja pedig itt van Pesten az udvarban, reggelenként mindig megnézem, amikor etetem a madarakat.

A Privát képek 2. című sorozatodon édesanyád története látható. A magadról szóló sorozatból következett?

Nem. Gyuri szokta nagyon tudatosan megtervezni a munkáit, az egyik jön a másikból. Én nem ilyen vagyok. Várom, mivel kínál meg az élet. És valamivel mindig megkínál. Mikor az anyut elkezdtem fotózni az öregek otthonában, nem tudtam, mi lesz belőle. Csak elkezdtem. Jókedvűen ment be, másfél évig részt vett a különböző programokban, énekelt, szerepelt a színjátszó körben. De jött egy influenzajárvány, amiben nagyon lerobbant, és onnantól kezdve a demenciája egyre jobban elhatalmasodott rajta. Ezt nagyon fájdalmas volt látnom, mert briliáns agya volt.

Miként reagált arra, hogy fotózod?

Mikor elkezdtem, már demens volt. Amíg jól volt, nem fotóztam, ha valaki jól van, azzal én nem tudok mit kezdeni. Hullámokban épült le, akadtak teljesen tiszta periódusai, és olyanok, amikben se kép, se hang nem volt. Nagyon együttműködően viselkedett, tudta, hogy én ezeket a képeket szeretném, hogy ez nekem fontos.

Ismerte a munkáidat?

Persze! A cigánytelepeket bemutató, Gyurival közös albumunkat, a *Más Világot* nehezen fogadta el, hisz ő nem cigánynak nevelt. Nagy fordulat volt nálam, hogy vállaltam

az identitásom, és fejest ugrottam a roma történetbe. Amikor beborult, akkor nem engedte, hogy fényképezem, ilyenkor meg is kérdezte, hogy minek. Amit én is sokszor megkérdeztem magamtól. Évekkel korábban fotóztam öregek otthonában, de soha nem publikáltam az anyagot, pedig jó. Rákos betegeket is akartam fotózni, még mielőtt beteg lettem. De mindig bennem volt, hogy van-e ehhez jogom. A saját betegségemnél volt jogom megmutatni, mi történik, hisz az én testemről van szó. Az anyám leépülését azért volt jogom megmutatni, mert az én anyám, a kettőnk bőrét vittem a vásárra.

A legmegrendítőbb képen nem lehet eldönteni, hogy él-e még.

Másnap halt meg. Ezt Gyuri csinálta. Aztán kiment, magunkra hagyott bennünket. Kórházi zárlat volt Szombathelyen, alig akartak beengedni minket. Anyám már nem volt magánál, de tudta, hogy ott vagyok. Nem maradhattam, el kellett hagyni az épületet, nem is lett volna értelme. A nővér azt mondta, ha a haldozlók elbúcsúzhatnak azoktól, akiket szerettek, másnap meghalnak. Így történt. Mert megcsináltam a képeket, sokkal könnyebben el tudtam engedni anyut.

Önmagad fotózása is segített?

Persze. Nekem amúgy is minden munkám terápiás jellegű.

Tulajdonképp hány fotóból állítottad össze a két sorozatot?

Közel hatvanból.

Azt írod a Privát képek 1.-hez fűzött mondataid egyikében: „A mi kultúránk nem tud mit kezdeni sem

a halállal, sem az elmúlással, sem a betegségek elfogadásával.” A beteg, főleg a súlyosan beteg embert a társadalom gyakran stigmatizálja, lerázza, kizárja. Például sokan elmaradnak mellőled. Te megéltél ilyet? És ez változhat szerinted?

Engem nagyon sok szeretet vett körül és őszinte aggodás, nemcsak a közvetlen családtagjaim részéről, hanem a barátoktól, ismerősöktől is, ha csak egy jó szó erejéig is. Ebben szerintem benne van a személyiségem, hogy nyíltan felvállaltam a betegséget, mint korábban a származásomat is, bár az sokkal nehezebb volt, tovább is tartott, mire eljutottam idáig. Azt hiszem, az ember a félelem miatt stigmatizál. Ma már szinte minden családban akad rákbeteg. Ha egyre inkább átmegy a köztudatba, hogy a rák diagnózisa nem egyenlő a halálos ítélettel, hogy a betegséget túl lehet élni, fel lehet belőle épülni, akkor talán változhat a helyzet. Legalábbis a rákkal kapcsolatban. Mert az esetekkel, bármilyen okból legyenek is azok, növekszik a társadalmi szintű elutasítás, hiányzik az együttérzés.

A betegség, a halál a többség számára ma is olyan titokzatos, félelmetes, mint évezredekkel ezelőtt. Talán mi sem tudunk róla többet, mint egy ókori fényképész vagy egy ókori újságíró. Mennyire mélyültél el a „szakirodalom”-ban?

Már korábban olvastam Polcz Alaine írásait, a *Nem trappolok tovább* fontos könyvem. Újabban Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplóját* olvastam, meg sok más szépirodalmat, ezek is segítettek.

Igaz, Esterházy olvasása közben végig hányingerrel küzdöttem...

Én meg egyelőre abbahagytam a kemoterápia leírásánál, nem bírtam olvasni... Mindkét sorozatotod fel-emelőnek tartom. Sok idilli kép van, például rögtön a legelső: egy ősrégi írógép, rajta egy fotó és egy csokoládészív. Részben a tárgyainktól lesz otthon az otthonunk. Tudod, hisz láttad, én az utazásaim során készült képek egy részét bekereteztettem és kiakasztottam a falra. Mondjuk, nem vállalkoznék annak az arckifejezésnek a leírására, amivel te és Gyuri végignéztétek őket...

Az írógépet egy bolhapon vet-tük, csak azért, mert szép. A képen Kisjutka van pár hónaposan és én, Gyuri csinálta épp negyven éve, '79-ben. A szívet valamelyik lányomtól, Jutkától vagy Ancsától kaptam.

Neked fontosak a tárgyak, volt is tárlatod a tárgyaidról készült képekből Csalóka látszat címmel, aminek az anyaga könyvben is megjelent.

Sokáig gyűjtöttem a tárgyaim, mielőtt lefényképeztem őket. Értéketlenek, de rajtuk van az előző generációk lenyomata, ezért fontosak nekem. Már nem gyűjtök tárgyakat, elmúlt ez is, ahogy annyi minden, de – Petri után szabadon – a nézés gyönyöre megmaradt.

Ott van a képeken az, hogy élni jó, hogy az élet szép.

Az élet szép, igen. Nagyon sokszor meg nem az, sőt szó szerint szar, benne vagy a katyvaszban nyakig, és nem tudod, hogyan mássz ki belőle. De itt vagy, még itt vagy! Élsz.

Követeléskezelők

„Nem!” – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenöztöneink működnek ösztöneink helyett.”

K. I.

ma

Az ereszkedő téli nap hatalmába kerített minden elképzelhető sarkot...

Istenem, ez mekkora egy giccs. Vagy valami Thomas Mann, borzongott meg Sándor, erre a kettőre ködösen az iskolából emlékezett. Hiszen csak ennyi: esteledik. Jézusom! Erre tessék: ereszkedő téli nap. Mi a francért gondolk ilyeneket, bazd meg?! – és megrázkódott.

Zajlott a kilakoltatás.

A villasor alatti alagsorlakástól idáig ragyogott a karácsonyra díszített meszesi belváros. A másik irányban, a hegyek lábánál kopott ócska bérházak, bon-tásra várnak, a valahai borászat bérházai.

Bandi és Sándor a hitelintézet képviseletében álldogált itt, topogtak, fújdogálták a körmüket, december, korai este, ezt még az óévben rendezni kell. A díszlet, ahogy kell: megszeppent gyerekek, síró nők, egyik üvöltve szidja mindenki jó kurva anyját (nagyanya), másik magába roskadt (anya). Férfi sehól. A gyámügyes kollégánő már megjelent, vinni fogja a két mosdatlan kölyköt, akik ezt nem tudják még, de rosszat sejtve a hazai szoknyák köré csoportosulnak. És a rendőrök, persze, fiatal suhancok, két frissen avatott őrmester, még nem is borotválkoznak igazán, nem néznek oda, csak a baj van. Meg a költöztetők, akik a lomokat egy távoli raktárig teherautózzák, ahol a sok szakadt ócskaságra lakat kerül, és a gyors penészedés és a lassú romlás és a soha-vizszontnemlátás várja őket.

Vörös nyugvó napfény fürdeti a tépett fotelt, a gyanús foltoktól tiritarka díványt (nagyapapa? kutya?), kiálló rugóval, egy család sok intim vackát, amit a nagyobb gyerek láthatóan szégyell, majd a földig süllyed („Ezen aludtam, és ezt látják. De szörnyű. Anya mért nem csinál valamit? Sírni könnyű.”), és ami eddig sose látott napvilágot, sőt, mióta kikapcsolta az áramot a szolgáltató, lámpafényt se. És a férfi nélküli kis család egyetlen ékszerét, a nagyképernyős tévét, persze. Erre rásandítanak a rendőrsrácok is.

Hogy nézték, ha áramuk se volt? Mért nem adták el? Ezen jár az agyuk.

Cigarettnak. A gyámügyes hölgyet is kínálják, ő az egyetlen, aki nem, a fejét rázza.

A két követeléskezelő kolléga egy véletlennek köszönhetően van együtt, nem járnak párban, két mackótermetű ember, Sándor az idősebb, ötvenes, Bandi épp, ha harminc még, vagy ki tudja. Nincs szükség egyszerre kettejükre sehól, de ha mégis ketten érkeznek, és a küszöbre lépnek, ritkán lépnek beljebb, el-takarják a napot a ház gazdája elől, aki árnyékba kerülve még jobban átérzi

vétkeiket. Nem beszélnek sokat, néha semmit, agilis kis kollégát hoznak magukkal, általában nőt, az beszél helyettük, ők csupán állnak az ajtóban, betöltik az ajtónyílást, és elfogják a kilátást a tiszta ég és a szabadság felé. Állnak és várakoznak, most is ezt teszik. Sándor a lassuló anyagcsere törvényeinek megfelelően újabban hasban is sokat erősödött, Bandi viszont gyúrni jár, fülében fülbevaló, a haja festve van.

Sándor aggódva fújja a füstkarikát, töpreng. Mi a franc, hogy „ereszkedő téli nap”? A hülye Verlaine-től van, attól hát. Nem tudja kiejteni, gondolatban is betűhíven ejti. Egy idétlen egyetemistát költöztetett ki egy hete, ott lapozott bele unalmában (kilakoltatni unalmas), aztán zsebre vágta. „Ilyeneket olvas, kis hülye, közüzetet meg nem fizet. A hülye.”

Dideregnek, a nagymama karjába veszi a kisebbik unokát, jót belecsíp titkon, a gyerek üvölt, a nagymama üvölt, a nagyobbik gyerek fázósan toporog, a cipője lyukas, érzi, hogy a hólé befolyt, félrefordul, szégyelli az egészszet, de hát hová menjen? Az anya kataton módon mered maga elé. Az egyik rendőr kínálja a nőt dohánnyal, köszí, mondja gépiesen.

Festett szóke hajába túr, ami lenőtt, látszik, az eredeti valami fakóbarna volna.

„Még csinos is lenne amúgy”, gondolja a rendőr, akinek nincs barátnője. A nagyfiú féltékenyen lesi őket.

– Várjon, mert elfújja a szél – így a rendőr, míg tűzzel szolgál.

– Jól van – így a nő. – Minden jól van.

A távoli belvárost nézik, itt lassan úgyse látni semmit, már korán van sötét.

– Na, most ez talán – mondja Sándor, és egy fényképre bök.

– Ő.

– Bocsánat, hogyan?

– Ő, nem ez. Ő egy hölgy. Nem „ez”.

Harmadszor van itt a férfi, a harmadik fényképet böki meg, ebben a lakótelepi alagsorban. A kapu fölött csinos táblácska: Társkereső Iroda, mellette galambok és szívecskék, ahogy kell, ízléses minden nagyon, a művirágok (hát persze hogy mű, ez alagsor, nincsen napfény semmi, csak neoncsövek a mennyezeten), alatta süppedős zöld ülőgarnitúra, ebben Sándor mindig eltűnik, a térde az orra előtt.

A nő is csinos, aki az irodát viszi, ezt csak esténként csinálja, nappal titkár-nő talán? Vagy ilyesmi. Még először említett valamit, de Sándor elfelejtette. Kicsit kövérke ugyan, de Sándor szereti az ilyet. Az ilyen való egy férfinak, gondolja, nem baj, ha nem érem át a derekát, mikor átkarolom, de elmondhatom: ez mind az enyém.

– Korban pont passzol – zökkenti vissza Évike (így hívják az iroda molett tulaját).

Látja, hogy Sándor habozik.

– Gyereke nincs, vagyis volt, vagyis van, de intézetben van, mert beteg, ilyen fogyatékos, vagy mi, vágja ki az aduászt. – Szóval nincs. – Nincs gyerek, nincs gond, világos. Ez jó hír. És bájosan mosolyog.

– És mivel foglalkozik? – ezt kérdi a férfi, csak hogy kérdezzen valamit. Nem tetszik neki ez a Jolán, vagy mi a neve. Olyan kis soványka.

– Mozipénztáros.

– Mozipénztáros? – kérdez vissza bambán Sándor.

– Az hát. Gond?

– Olyan, aki a jegyet szedi?

– Nem, nem szedi: árulja. Kis üvegablakon át.

Ez a kép megjelent Sándornak: vékonyka nő az üvegfal mögött, kis kerek ablakon szedi a pénzt, az üvegfalon csillog a mennyezeti lámpa fénye, hátul filmplakátok a kék falon. „Nagyon vizuális vagyok mostanában”, gondolja, „ez a kurva Verlaine”.

– Hát egy próbát megér. – Aztán elkalandozik a tekintete a mély dekoltaás felé. És most jut eszébe: Évike kartonozó az SZTK-ban, ezt csinálja nappal, csak esténként repked, mint Cupido, és szövö a szálakat. – Mondja, maga nem ér rá?

Évike, a kis vörös XXL-es tündér mosolyog, nem szól. Megszokta már, ezek ilyenek: férfiak. Mind ilyen.

– Szóval, szervezzem a Jolánt? Akkor most tetszik fizetni. – És mond egy összeget.

Andi soká készülődik este, Andi esténként eljár mulatni, semmi köztökönivaló ebben nem lehet, nem így van? Csak hát a felkészülés! A fürdőszobában extra sok időt tölt, a lábát a kádnak feszítve borotválja. (Hosszú lába van, de úgy találja: szép. Akkor szép persze, ha szórtelen. A bokája mégis vastag kicsit.) És a smink, sok alapozó, ez a lényeg, nagyon-nagyon sok. A szemre sűrű kontúr (Ocean Style), egy fültisztító pálcikával maszatoja el, a szemhéjra kis lila tus. Hihetetlen ívű seprűs tekintetre vágyik, a pillákra két rétegben fekete spirált visz fel. A spirált derékszögbe hajtva még drámaibb hatásra utazik. Kipróbálja a hóvel göndörítő szempillafogót. Eléri az összes pillát, egyenként mindre ügyel. A műszempillát (Big Lash, kék) elhagyja ma estére, némi habozás után.

Sokára találja meg a megfelelő szoknyát, bő legyen, de mégis nőies. A felső már egyszerűbb. Aztán mégse, a hosszú válogatás eredményét leveszi, és lazán a székkarfára dobja: inkább egyszerű fekete miniruha. Egyszerű, de rafinált. Alapdarab minden nő ruhatárába. Ez éppen félvállas bársony, övvel, Paco Rabanne-utánérzet, de több változatban őrzi. Szinte bármilyen kiegészítővel vagy cipővel kombinálható, legyen az piros magas sarkú vagy Martens bakancs, egyszerűen imádnivaló. Kegyes család: a melltartót ki kell tölteni, hát ez van, sajnos, e célra mindig van itthon százas papírzsombok-csomag. Kinn még a cipő a nehéz ügy, széles a lábfeje, de nem ez a baj, a magas sarokban messze a többi nő fölé magasodik majd, sőt a férfiak többsége fölé is. És meg is fájdul a bokája hajnalig. De hát tetszik magának! Nem ez a lényeg?

– Szóval mozipénztárosnak tetszik lenni? – kérdi óvatosan, mert már feltűnő a csend.

– Hát igen.

– Nem is tudtam, hogy vannak még mozik.
 – Ez nem olyan mozi.
 – Hogyhogy nem olyan?
 – Hát, nem olyan, na. Ez másilyen. Ez egy felnőttmozi. – Jolán halkabbra fogja, zavartan pislant körül.
 – Felnőttmozi? – Sándor lassan kapcsol, azon gondolkodik közben: sovány, nem sovány, elég csinos. Jó, hát nem fiatal, de hát melyikünk fiatal?
 – Hát... ja. Felnőttek járnak. Felnőttfilmek vannak.
 – Szóval akciófilmek? (Kár, hogy barna. A vörösek jobban bejönnek, például az Évike.)
 – Hát... nem.
 – Szóval... mi van? – Sándornak leesik végre, és olyan látványosan esik le, hogy a Jolán elpirul.
 – Felnőttfilmek. Én csak eladom a jegyet rájuk, de sose nézem! Sose! Hátat fordítok! Nekem más a világom. Mondjuk, hallgatom, mert muszáj. Nem lehet nem hallani, mert nagyon hangosak. Ezek ilyen... hanghatásos filmek.
 Hallgatnak. A kávéház szolid, Jolán ajánlotta, tonettszékek, a pincérnő öreg, nagyothall, csoszog. Csinos és egyszerű minden, a világ is az, ha akarjuk. Egy kávé mellett ülnek, Jolánon kockás kiskosztüm, a maga visszafogott módján ő is csinos, nagyon csinos.
 Csak hát sovány.

*

38

Saci ujjmozdulattal inti csendre a belépőket. A titkárnő ő, a mindenese, a cég lelke igazából, és bár mindüknél fiatalabb, kissé anyáskodik. Dekoratív, már-már szép, bár e kijelentéstől bármely másik nő felhördülne: „Még csak nem is csinos! Közönséges, de hát ezt bekajálják a hülye férfiak. Még a bőre is tiszta aknés...” Nos, enyhítsünk a benyomáson, Saci, a maga kissé trágár módján (túlhangsúlyos smink, aggasztóan mély dekoltázs) vonzó ifjú hölgy.

Telefonál.

Történetünkben a továbbiakban egyébként nem szerepel, el is lehet felejteni. Megszokta, hogy intermezzo ő, megszokta, hogy elfelejtik, az epizódlétet jól ismeri, emiatt éjszakánként olykor zokog, és mindenféle barát nőkkel hajnalig telefonál.

Bandi némán a fogadópultra tesz egy köteg nyomtatványt, elszámolások, számlák, pénzügyi beszámoló, a pultra könyököl. Sándor Saci gömbölyded karján felejteti a tekintetét, követi a bársonyos bőrt, ahogy az alkaron az erek a bőrön átderengve térképet rajzolnak a szív felé, aztán egy várakozásriasztó fotelbe ejti lomha száz tíz kilóját, az aktatáskájába nyúl, vékony kötetet markol. Mondatok kavarnak a fejében, amiket nem ért, rímek, amik muzsikálnak. Ezt hallják mindeközben a mélybordó, enyhén feltöltött ajkakon, az ajak enyhén csücsörít:

– A gazdasági szereplők szinte mindegyike érintett a kérdésben, akiknek likviditási gondokat okozhat... – most csend, a kagyló túlfelén a jövőre megbízó nyilván dühödten részletezi az okozott gondokat. Ez érdektelen, ezt már ismerik. Némi megértő hallgatás után, miközben Saci szemét forgatva a fiúkra néz: „Jaj, de unom!” a sötét ajkak ismét a kagylóba búgnak.

– Nagy bosszúság, ha már kifizette a saját szállítóit, az anyagköltséget, az árukészletet, a saját dolgozói bérét és a vonatkozó adóterheit. A helyzetet csak tovább rontja, és ez ellen teszünk mi!, ha a kinnlevőség miatt saját szállítójával szemben is elmaradásba kerül. Amit mi ígérünk: a követelés hatékony és prudens kezelése.

Prudens, ezen Sándor elgondolkozik.

– Behajtása sikerességét anélkül garantáljuk, hogy ügyfélkapcsolatai sérülne – ezt viszont már érti. „Hát nem tudom”, gondolja Sándor, „előfordul hogy sérülnek az ügyfélkapcsolatok”.

– És ez az ön cége összes kinnlevőségére vonatkozik, belföld, külföld...

Saci szívesen mondana harmadik lehetőséget is a külföld, belföld mellé, hogy jobban kijöjjön a hangsúly, és mert szeret hangsúlyozni, és hát szeret beszélni egyáltalán, de hát nincs harmadik lehetőség. Szar világ ez. Csak belföld van meg külföld, és sehol se értik meg az embert. Most a protokoll szerint személyes konzultációt javasol.

– Bazmeg, fiúk, azonnal igyunk egy sört – nyögik a vonzó ajkak, és Saci levágja a kagylót. – Öt óra tíz, basszus, megint túlóráztam... Az egész élet egy rohadt... – és egy olyan szót említ dühödten, amitől mindkét férfi ösztönösen a szájára pillant. Ösztön.

– Nekem programom van – hárít Bandi.

Sándor lélekben messze jár. Mechanikusan arra figyel, hogy a bordó ajkak nem záródnak össze rendesen. „Hogy eszik?” – újabban ez érdekli az emberekben. Nem szól.

Bandi a pultra dől, megcsippenti a lány ruhája anyagát. – Mondd, hol vetted ezt?

És találkoztak másnap Jolán és Sándor, és rá másnap megint. Előbb a parton sétáltak, aztán Sándor át nem gondoltan mozizást javasol, de észbe kap, zavartan elhallgat, Jolán nevet.

– Mehetünk éppen. Csak másmilyenbe.

Így hát romantikus filmet néznek, valami franciát, Sándor haldoklik az unalomtól, de hősiesen tűr. „Mekkora baromság”, gondolja. „Bazmeg, csókold már meg”, szuggerálja a csetlő-botló szerelmes suhancot, de semmi. „Istenem, ez olyan hülye, szomjan halna a csap mellett. De hát ezt szeretik a nők.” És úgy érzi, ennyit már tényleg kiérdemelt, kifelé megfogja Jolán csontos kis kezét. „Lehetne párnásabb keze neki, olyan, mint...”, de elhessegeti a teltkarcsú Évike tündérképét. A dermesztő filmgiccs az Eiffel-torony sziluettjével ábrándos hangulatban hozza Jolikát, engedi a kézfogást. Szítal az eső, már napok óta, eredményét a mozi előtt: egy olajtól türkiz, sárfekete pocsolyát zúdítja rájuk egy elszárguló sok köbcentis motor, Sándort így rántva ki a romantikából:

– Hogy a jó anyjának azt a szájba... – és itt különféle genitáliákat említ, javasolva, hogy ezek egymással mitévők legyenek, összegezve egyben, mit tart a megszólított édesanya foglalkozásáról, és javasolja a mesterség intenzív, nem lankadó folytatását.

Észbe kapva aztán elszörnyedve néz a szende Jolikára, de Jolikának a szeme se rebben, nemcsak hallott ő már ilyet, de lát is eleget. Ennyi még nem zökken-

ti ki a Szajna-parti ábrándból, úgy tűnik, semmit se hallott, ami elérte volna az ingerküszöbét.

Andalognak tovább.

– Szép volt a film – így Jolán

– Jaj, nagyon.

– De hát ezek olyan fiatalok. Gyerekek még. Ez a fiú meg a lány.

– Hát ja.

– Szép lehet tudni franciául.

– Nem jó semmire. Franciaországban úgyis mindenki tud, itt meg minek.

Ezt Jolán emészti egy ideig.

– Meséljen a gyerekkoráról.

– Hogy én?

– Hát igen, kivel sétálok itt?

– Ugyan, emlékek, mint a cipőtalpon a száradt sár, csak koloncként visszük magunkkal.

– Hogy mi van? – Jolika ledöbben a szóvirágtól.

„Ez a kurva Verlaine”, gondolja kétségbeesetten Sándor, és a falba tudná verni a fejét.

Mély vízű sáros latyak mellett haladnak el.

– Csak jönne erre egy autó – fohászodik, és káromkodhatnék megint. Érzy, hogy Jolán bizalmatlanul rá-rásandít. „Ilyenkor hol egy autó, bassza meg?”

– Bocsánat, egy vers hatása alatt állok. Nem szoktam ilyeneket olvasni, de...

Jolánt az se lepné meg jobban, ha Sándor valami hallucinogén hatása alatt állna.

– Vers?

– Hát, igen, jobb, ha őszinte vagyok.

– Maga verseket olvas?

– Csak unalmamban.

– Ne szégyellje, szép dolog az – mondja bizonytalanul. – Hogy hívják a költőt?

– Nem tudom kiejteni.

– És hogy hangzik a vers?

– Fejből nem tudom. Úgy hat, mint egy üveg vodka, teljesen bekábul tőle az ember.

Megmutatja, a könyv Sándor zsebében lapul, együtt betűzik a nevet.

– Látja, milyen jó lenne, ha tudna franciául. És csak ezt az egyet olvasta? Igen? Itt azt írják: szimbolisták – bök rá a fülszövegre.

– Nem gondoltam, hogy többen vannak.

– Jaj, de mafla. Férfi, ez látszik. Google vagy könyvtár...? Legalább nézzen utána. Az nem árt, ha művelődik. És egyúttal nézze meg, hogy ejtik azt, hogy Eiffel-torony. Állítólag nem is így.

– Ezek semmit se így ejtenek. Úgy írják, hogy zongora, és úgy ejtik, hogy kalapács – zárja le a témát Sándor, és határozott mozdulattal átkarolja nőt.

Jolán nem tesz észrevételt.

– Mit iszol? Mire hívhatlak meg?

Andi a bárpultnál ül, nem először jár itt, zajos hely, csekély fények, félhomály.

Jól áll neki a félhomály, úgy gondolja. A kérdező, alacsony kis bőrdzseki fickó, erősen kopaszodik, erősen izzad. Andi mellé kapaszkodik a szomszéd bárszék-re. Láthatóan nem zavarja, hogy Andi még ültében is szinte fölé tornyosul, sőt inkább tetszik neki a helyzet, úgy tűnik.

– Egy pohár vörösbor? A széplányok szeretik a vöröset.

Andi végre rápillant. Nem szól.

– Egy pinot noir? Egy fekete pinot... – A kis fickó ezt talán merész szóviccnek szánta, nem világos. – Az nagyon jó van nekik.

Andi hűvösen néz rá.

– Kihagynám, kösz. Ittam itt a múltkor, dugóíze volt.

A kisember ezen úgy nevet, mint aki az év viccét hallotta, nem bírja abba-hagyni. „Dugóíz.” Hát ez fantasztikus, tényleg, meg kell szakadni. A pultoshoz fordul.

– Két pohár vöröset kérünk. Akkor pinot? – és mintegy mellékesen Andi térdére teszi a kezét.

– Nem, köszönöm. Ittam itt viszont egy cabernet franc-t a múltkor, milyen is volt? – És mond egy borvidéket. – Abból egy pohárral, köszönöm, elfogadok. De ne fehérboros pohárba öntse, ha mód van...! – A pultos keze megáll a levegőben. Andi szelíden mosolyog. – Az egy chardonnay-s pohár.

Egy este aztán Sándor elszánja magát, és a kerületi közkönyvtár szigorú pilantású pultosának elmagyarázza, mit szeretne. „Ez még soványabb, te jó isten...Mi van ezekkel, nem esznek?”

De nem mondja ki. Az acélkeretes szemüveg gyilkos pillantást vet rá, és Sándor végre meghallja kiejteni a francia nevet pontosan.

A nő megfordul, elsiet a raktár felé, feneke sötét flanelben két fokhagyma-gerezd. – Már akkor inkább a Jolán, sóhajt Sándor, és már tudja, ide se jön többet.

„Verlaine, nem Verlaine, ha nincs rajta mit fogni, leszarom.”

És itt és ekkor Sándor rájön, hogy Verlaine-nek haverjai is voltak, hogy nem volt a hülyeséggel egyedül, voltak egypáran ezek. A könyvtárban a kapott Rimbaud-kötetet óvatosan fogja meg, egy asztalhoz leül, és elszörnyedve olvassa: részeg hajó. Végére érve a versnek csak ennyit szól: – Nahát. Megbaszta a kutya az egész világot.

*

Ekkor történik, hogy Andi megérzi a kezét. Hát igen, ez szokott lenni. A kisember kezét érzi, ahogy csúszik felfelé a combján, egyre feljebb. Még időben kapja el. A kisembert, mint időközben kiderült, Ferinek hívják, vagy valahogy így. Vagy Dini? Vagy az csak a haverja, akiről hosszan locsogott? A lényeg a kéz, amely rossz helyen jár.

Feri-Dini harsányan nevet, amikor a keze odébb van rakva, mint aki szellemes poénjára hasonlót kapott. Nem rendíti meg, újra próbálkozik, már határozottabb. És gyorsabb.

Andi nőhöz szokatlanul nagy és erős kezében az övé szinte kicsi, Andi enyhén, de határozottan megszorítja a csuklót, amelyen hamis Rolex lóg. Nem bántóan, csak éppen, és a kisember ért a szóból.

Mennem kell, így Andi, és lekászálódik a bárszékről, köszönöm a szép estét. Feri, aki az előbb egy pillanatra zavarba jött („Milyen erős, basszus! Ez súlyozódik, vagy mi van?”), visszatér a négy pohár bor adta magabiztos hanghoz.

Én is élveztem, nevet. Az áldozat sajna már az ajtó felé jár, kár érte, Feri szereti, ha a nő magasabb (az ő esetében ez nem nehéz), és körülnéz újabb préda után. Sajnálja kicsit a három pohár bort, amit befektetett, és lám, nem lett belőle semmi.

Ez jó bor, ezt megjegyzi, és bevési magában az évjáratot, a borvidéket. Ezzel lehet csajozni. Már mosolyog, és egy másik székre ül. – Meghívhatom egy pohárra? Kitűnő a chardonnay-juk, és mélyen egy bronzvörös szingli szemébe nézve mond egy borvidéket.

És elérkezik a pillanat, a meghittség magas foka, mikor Jolika Sándornak megengedi, hogy a munkahelyéig (felnőttmozi, emlékszünk még?, parányi és ízléses shopban kiegészítőket is árul!) kísérje. A munkahelyen, mint kiderült, szolid, kedves, mosolygós kollégák dolgoznak, Jolika váltótársa, Zsuzsika talán? (Sándor nem értette a nevét pontosan, a behúzott függöny mögötti vásznon olyan... hm, mondjuk így, hangosan zajlottak az események. Nehéz így bemutatkozásra koncentrálni), akit Joli a kasszában leváltott, háromgyermekes családanya, aki elégedett az életével, elégedett, mert itt dolgozik („megboldult, Sándor? Mi az, hogy nem jó? Épp odaérek a gyerekért az óvodába, itt van a sarkon. Ennél jobb munkahely a világon nincs!”)

42

Jolika főnöke ereszkedik a lépcsőn alá, mosolygós joviális ötvenes, komoly pocak: „A fiamnak kosáredzése van, az asszony megöl, ha nem érek oda, elnézést!” És kezét ráznak a Sándorral futólag. Két szavából kiderül, hogy a hátsó kisteremben hamarosan peep show-t nyitnak, Uniós forrás, kulturális pályázat Brüsszelből, így van pályázva, ezt intézték mostanig egy jogásszal, ezért a rohanás a kosársuliba. Csak a gond van, csak a rohanás. „Sándor, maga nem nős? Jaj, de jó magának, szabad ember stb.”

Jolika a kasszát veszi át, valamit aláír, az estéről cseveg. Függöny részre elhúzva a vetítő felé, Sándor beles. Egy vörös hölgy él át a vásznon háztartási katasztrófát: elromlott a vízvezeték, szerelő érkezik. Az aggódó ifjú háziaszszony (ideje is alig maradt felöltözni, hát, elég lengén fogadja a szerelőt, mit ne mondjunk) az agyontetovált ifjú mesterre néz, és olvadozva így szól:

– Én esténként tévét nézek. Nagyon szeretem a főzőműsorokat – és még megkérdi, az ajkát nyalva: – Szeret főzni, mondja? – bújja.

Joli átveszi a pénztárt, és Sándornak ezt mondja éppen:

– Én esténként tévét nézek. Nagyon szeretem a főzőműsorokat. Szeret főzni, mondja?

Sándor nagyot nyel.

– Nem nagyon tudok. Kifőzdekben eszek. Fel is szedtem magamra kicsit, egészségtelen élet ez, Jolika. Egészségtelen, szomorú élet.

– Kicsit magányosak az estéim – panaszolja szendén Jolika, pénzszámolás közben. – Régen volt ilyen, mint maga, aki elsőre ilyen szimpatikus, kedves ember. Nem baj, ha őszinte vagyok? Sokszor érzem egyedül magam.

A vetítővászonon eközben így szól a buja tekintetű hölgy, fiatalos hevében:
– Kicsit magányosak az estéim. Régen volt ilyen, mint maga, aki elsöre ilyen szimpatikus, kedves ember. Nem baj, ha őszinte vagyok? Sokszor érzem egyedül magam.

A szerelő leteszi a szerszámtáskát, és lejjebb húzza a cipzárt az overallon.

A végrehajtáson a cégtől Bandi jelent meg, a rakodók rakodnak, a hajdan nyüzsgő tech cég irodája dermedt csendbe fagyott. A titkárnők nem forognak forgószékekükön, a telefonok nem csörögnek, nem anyázik senki a monitorra meredve. A rakodók az utolsó irodabútort viszik a lépcsőn lefelé, a fordulóban káromkodnak, valami elakadt, dobogásuk lassan távolodik.

Az egyik cégvezető előzetesen, a másik elgyötört arccal egy forgószéken ül, nem néz senkire, semmire nem reagál, napbarnított bőre (Seychelle-szigetek) a neonban viaszszínű. A rakodók egyelőre nem bántják, de Bandi tudja, mindjárt felállítják az utolsó székről is. Párnás, elegáns fekete szék egyébként, prémium design, tiszta bőr.

Benne a fiatal férfi, többnapos borosta, borvörös Lanvin nyakkendője félrecsúszott, vérágas gyulladt szeme Jimmy Choo cipője orrára fókuszál: a grafitiszürke hajópadló görceit nézi, a semmit nézi.

Senki nem szól, a rakodók e világi hangkulisszája a távolban elhalt, ketten vannak itt, hallgatják a csendet.

Bandi a fiatal yuppie-t nézi, a vállára teszi a kezét, lágyan, bátorítón megszorítja.

A srác meglepetten felnéz, ez az első életjel tőle, mióta reggel ebbe a székbe zötytyent, és örökre kikapcsolta a telefonját.

Mintha fénysugár seperné végig a termet, kinyílt az ajtó, és valaki belépett. Andi úgy nevet, ahogy csak egy nő tud nevetni, aki nem figyelt még életében semmilyen férfira, aki az ajtón épp belépett, és akitől a nők szava eláll. Andi egy közömbös szeplős szakállal beszélget a pultnál, aki egy pohár közömbös merlot-t fizetett neki. Valamit magyaráz a szeplős valami cégről, ahol dolgozik, és ahol ő valaki, vagy valamit csinál. Talán Csaba? Vagy Zsolt? A nyakkendője ferde, és már akadozva beszél. Andi bólogat, Andi nem figyel, Andi a hátával a most belépettre figyel, aki ragyogó mosolyát (mint egy filmszínész! Nem is: mint egy fogkrémreklám... Andi megpróbál gúnyos maradni, de hiába: lifteznek a gyomra) egy kis szőkeségre pazarolja, aki vele lépett be az ajtón, illetve előtte (még előre is engedi. Még udvarias is, basszus! Van ilyen?) Sarokasztalhoz ülnek, a férfi pillantása Andira téved. A kis vékony szőke odaadó testtartással fordul a férfi felé, issza a szavait, minden mondatán hangoosan, hosszan gyöngyözően kacag. Túlhangos reakcióiból hamar kiderül: a dermesztően kék szemű férfit Árminnak hívják. Ármin unatkozni látszik. A kis szőke (ez csak később lesz világos: Karina, egyszerűen megnevezi saját magát, miután Ármin nem teszi. „Rá se nézel a te Karinádra, hm?” stb.) vörösbársony topot visel, amely csak azoknak a nőknek áll jól, akik mindenképp legfeljebb 34-est hordanak, és a szoláriumban élnek, ahogy nyilván ő teszi. Végtelennek tűnő bronzbarna combjai átmenet nélkül olvadnak a mézszínű

apró bőrszoknyába. És nevet, újra hangosan nevet, szőke hajzuhatagot dobál maga mögé ilyenkor, látványosan jól érzi magát, és észrevenni se látszik, hogy ezt mindenki nézi.

Andi leválik talán-Csaba-talán-Zsoltról, csak ennyit szól oda: mindjárt jövök, a toalett felé fordul, és soha nem tér vissza hozzá.

– Először is tudjátok meg: Caius Martius a legnagyobb ellensége a népnek. Ez úton így a város összeomlik, alapjához leroskad a föld, és omladékok fogják eltemetni az álló rendet.

Ezt harsogja most a hang a belső szobából, amit a rakodók könyvtárszobának neveznek, és már előre utálják. Ennyi könyvet bedobozolni. Azon vitázna, hány ezer vajon, zömmel egységes vörös-arany kötésben, mennyezetig érő mélybarna tölgypolcokon. Bárcsak a polcokat kaphatnánk már szét! Bárcsak ott tartanánk!

– Amelyik a királyt játssza, szívesen fogadom...! – most ezt hallják.

– Be van rúgva – így az egyik rakodó, inas öreg, sokat dohányzik, a lépcsőfordulóknál miatta kell mindig állni, soká zihál.

– Nem, ez szívott valamit – így egy agyontetovált kigyúrt fiatal, minden idejét edzőteremben tölti. Szteroidokkal szúrja magát. Titkon ő is zihál, a robusztus testben gyengülő szív robotol.

– Mind a kettő: szívott valamit, és ráivott. Meg nem normális amúgy se. Én nem mennék a közelébe – véli egy harmadik.

44

A végrehajtásnál a céget Sanyi képviseli, belép a belső szobába. Nagypolgári lakás, az ablakok rég láttak mosószert, a szobapálmák vizet. Rengeteg könyv, valóban. Középen zilált hetvenes úr. Sírt talán? Kezében könyv, mi volna más. Sanyi óvatosan közelebb lép.

– Uram... – kezdené.

Az öregúr ránéz. A szemük mindig egyforma ezeknek, gyulladt, kialvatlan vörös szemek. Sanyi tudja az előéletét persze, amennyit kell, rég nem érdeklí az ilyesmi. Professzor valami egyetemen valahol, valami angol tanszéken talán?, jelzalog a lakásra, a feleség kezelésére, külföld, klinikák, aztán most se feleség, se lakás. Ez is olyan egyszerű, olyan mindennapos. Ezek nem akarnak meghalni. Ezek örökké akarnak élni. Ezeknek nem szóltak, hogy mind meghalunk egyszer? Felhajtás, cirkusz, Sanyi borong.

– Uram... – kezdené megint.

A zilált öreg (közelről savanyú verejtékszagot áraszt) leveszi a szemüvegét (bifokális, ódivatú keret), és megtörli a szemét.

– Ne mondjon semmit, úgyse értem. Semmit se értek – és körbepillant az elhagyatott lakásban. Porszemek táncolnak a fényben, ahogy évtizedek óta nem mozgatott bútorok mozdulnak el. – Shakespeare a második legjobb ágycat hagyta hátra a testámentumában. És én mit hagyok?

– Bocsásson meg, hogy kérdelem... van hová mennie? Innen mindjárt el kell mennie. A lakást lezárom. El kell vennem a kulcsát.

– Az üres üvegeket majd váltsák vissza. Van belőle bőven.

– Nincs magával senki? Nincs gyereke? Hová tette a kulcsát? Merre keressem?

– Minden jó földet megmutatok itt, forrásokhoz vezetlek, málnát szedek, halat fogok, fa is lesz.

– Ivott, uram? (Úristen, ez nem csak olvassa Verlaine-t meg a többit... ez tanítja!, gondolta dermedten Sándor. Van ilyen fokozat? Létezik ennyire le-süllyedni egyáltalán?)

– Nem, nem ittam. Részeg vagyok, mint a csap, édes gyerekem.

Andi a kis szőke démonnal (aki mellette valósággal törpe) a női mosdóban találkozik újra, a lány a közös kézmosóban elmélyülten sminkel, majd bronzsínű karját váratlanul megemelve, megszagolja a hónaljját. A tükörből észreveszi, hogy Andi nézi őt. Figyelmes pillantása, ami az előbb az arcbőrét vizslatta, unottra vált, majd gyilkos lézerpillantást vet Andira.

– Kell valami?

Andi nem felel.

– Vagy csak hányni jársz ide? – faggatja gúnyosan a gyönyörű kis szőke törpe, aki Andinak talán a válláig, ha ér. – Le akarsz dobni pár kilót? – Már a rúzsát igazítja, téglaszínű, kegyetlen keskeny száját figyelmesen húzza szélesebbre. Próbaképp a tükörbe mosolyog.

– Rajtad már a bulimia se segít, bazd meg. – Tűsarkain a kijáráthoz kopog. Ha a legfájóbbat lökik elé, amit nem gyógyuló sebként maga sem mer szemügyre venni, a legjámborabb is visszacsap. És mikor volt Andi jámbor?

Forr benne a düh.

Az este elnyújtózott a kültelki sárban. Egy öregember botorkál lefelé a lépcsőn, a szállítóknak útban van, kivárják, míg lassú léptekkel elhalad, az öreg rakodó sípolva szedi a levegőt, ők ketten majd egyidősek, nem keresik egymás tekintetét. Valószerűtlen búcsú, a tudás fáját apróra vágják. Az öregember az emlékeivel küszködik, ahogy a buszmegálló felé viszik a léptei, a buszhoz, amik a fiához viszik. („Apuka, felejtse el, ez már le van zárva. Túl kell lépni”, mondja majd.) Az emlékezet, a nagy seggnyaló, csak azt kínálja tálcán, amire emlékezni szeretsz. Valóban így történt? Ennyi szép, és semmi más? Az emlékezet csalogatja a múlt erdejébe beljebb és beljebb, tündérmesék tája, lassítja lépteit. Pedig sietni kell, a busz mindjárt megáll, a menetrendet fejből tudja, visszamenőleg ötven évre.

Sándor egy könyvet vesz fel a földről, lehullott egy kartondobozból, az öreg után nyújtaná, az már messze sántázik a néptelen külvárosi úton. Belelapoz. Gyanú a szépség ornamense, olvassa most. Ornamens, mi az? Aki fejből tudná, már messze jár, a Google se ad ki semmi értelmeset, valami szonett. Mehet vissza a könyvtárba, bassza meg, és a szomorú sűrű szoknya jut eszébe. Esmi kezd.

És akkor megütötte a szép kis Karinát, ezt nem kellett volna, és Karina törékeny kis szépsége összetört, és az orra vére eleredt, és nem volt már se gőgös, se kioktató. A mosdóból kifelé, útban a kijáráthoz Andi így szólt Árminhoz, míg mellette mosolytalanul ellépkedett: „Rosszul van a barátnőd”, és egy szalvétaszélen csúsztatva felé a telefonja számát. És mi fogadta Ármint, ahogy a soktükörös mosdóba sietett, amit art deco plakátok díszítettek a babiloni kék

csempék között? Mi várta őt a diszkrét félhomályban? Nos, egy vadmacska felrepedt szájjal, aki kéztörölőpapír-köteggel törölte épp a véres kézmosót, és aki nem örült, hogy így látja őt, és le is koptatta gyorsan és ingerülten („Elcsúsztam, a kövön, Ármin, megoldom magam”, stb.), és Ármin hiába próbálta átölelni, el lett küldve („ez a női mosdó, bazdmeg, nem látsz? Tűnj már el végre, ne bámulj”), és csak taxit volt szabad hívnia.

Mért hívta fel Ármin Andit mégis? Mért nem volt lojális a szép Karinához? Ugyan! Hiszen férfi. Ilyenek ezek mind. Mennek a ...uk után, szánalmas népesség.

Igy esett, hogy Andi és Ármin újra látták egymást, ezúttal Andi műszempilát is viselt, és remegett a térd. Egy másik bárba beszéltek meg találkát, egy távoli kerületben.

Egy nap Sándor túl korán érkezik Jolika elé a moziba, ahová már otthonosan siet, vagy túl későn, történetünk szempontjából mindegy, és Zsuzsa, a sorsával elégedett háromgyermekes kismama csintalan mosollyal vonja félre Sándort.

– Mutatok valamit, gyere – és valahová viszi. Itt még Sándor nem járt sose, egy kisebb terem, filmet vetítenek itt is.

– Ez a retrótermünk, csak ínyenceknek.

– Én nem nézek ilyet – szabadkozik Sándor, pedig de. De hát mi van, ha a nő visszamondja Jolikának?

És Zsuzsa magára hagyja a Sándort a pár székes teremben (igazából csak szoba), előtte egy kövér kopasz fickó mered a vászonra, popcornot zabál, és pereg a film.

46

Eleinte unalmas, semmi extra, Sándor a távozáson gondolkodik. Aztán egyszer csak: ez a lány... ez a lány. Nagyon hasonlít! Mintha a Jolika lánya volna. Vagy maga Joli, húsz évvel fiatalabb kiadásban? Lehet ez?

Sándor úgy szédül ki a teremből. Kinn a Zsuzsa neveti. Na, milyen volt? A Joli nem tudja, hogy vetítjük, letiltaná, pedig hát pont ezért dolgozik itt a Jolán, a régi főnök beajánlta, stb., nem olyan nagy dolog ez, Sándor, régen is volt már egyébként, huh, de belesápadt!, igyon egy pohár vizet, megyek a gyerekért, jaj, elkésem megint, ilyeneket mond a Zsuzsa, aztán eltűnik, magára hagyva a Sándort, hogy egy kopott előcsarnoki zöld plüssszéken soká töprengjen a dolgok állásán, és hogy mit is szóljon ő most mindehhez. A Jolán... aki még csak nem is tegeződik, konzervatív falusi lány, vasárnapi húsleves, séták a folyóparton, és egyszerre ez? Vajon itt szedte össze a fiút, a fogyatékos, aki intézetben él, és akiről sosem beszélnek?

Este aztán volt sírás is, persze, a szemébe nézett a Jolán, és sírva mondta: volt egy ilyen film, igen. (Egy, Jolika?, Na jó, nem egy: egy-kettő, de szánjábanja, visszacsinálná, ha tehetné, felejtjük el, felejtse el Sándor, különben, hogyhogy vetítik? Majd leszede a fejüket, piszkok! Ó, a piszkok!) És Sándor azon kapja magát, hogy még ő vigasztalja a Jolánt.

– Nem nézte senki, Jolika, csak én. Én, meg egy hülye, becsszóra.

Jolán sír, de már a megnyugvás könnyei ezek, és így szól Sándor megbocsátó karjaiban:

– Én sose nézek ilyen filmeket, Sándor, maga is minek néz ilyet?

– De hát...!

– Az más. Csináltam, igen. De sose néztem.

– Nem, nem, amit te mondsz, az a malvasia, Franciaországban pinot gris néven ismerik. Vagyis hát a szürkebarát. Botritiszes változatban is ittam már, ez nagyon pikáns. Botritisz, tudod, mi az? – nevet, és olyan jó most nevetni, ez a boldogság, igen, ez maga a romantika, pedig miről is beszélünk? Mindegy. A lényeg, nos, a lényeg sosem az, amiről beszélünk, nem így van? – szürke-rothadás, kiábrándító név, ugye?, de, ha az érett fürtöt támadja meg, akkor csodás dolog, a romlás néha csodás, ez párologtatja a vizet a bogyóból, koncentrálna viszont a cukrot és a savakat. És hát az aromája...!

Hát erről beszéltek, mi másról, egymás szemét kutatva, vagy pedig mindegy miről, az idő szaladt, s Ármin a valóságértlenül kék szemét tágra nyitva ezt kérdezte most:

– Honnan tudsz te ennyit a borokról?

– Borászcsaládból származom, mondjuk így – ezen kicsit gondolkoznia kellett, mikor-valaha először kimondta, de hát ez se nagyobb hazugság, mint az élet maga, úgy egyébként. Az emlékezet a kósza kövekből pályát épített, ezen repül a sohanemvolt múltba, erről mesél Andi, és elbűvöli, hogy elbűvölve nézi, és hallgatja a fiú.

Ármin keze a lány derekán (végre egy magas férfi!), így kíséri a kijárat felé. Valóban ennyi volna, ilyen egyszerű? Söpörjünk félre minden kételkedést, minden hazudozást, az örök játékot a valósággal? Mi van, ha épp ez a valóság? Lány és fiú a késő estén, egy villogó neonreklám alatt laza csókot váltanak, ennyi a valóság. A reklám vörös festékkel önti végig őket, aztán a homály, aztán a vörös fényfürdő megint, már nem törődnek ezzel, egymásba olvadtak teljesen. Még mindig a lépcsőn állnak, a bejárat előtt. Andi átengedi magát, a fiú keze a derekán, nevetnek, mikor az segítőkészen a karja után nyúl (botlik a lány lépcsőn, amely épp sötétbe borult), véletlenül a mellét érinti meg.

Ami nincs.

Ebben a nevetésben nincs zavar, nincs kételkedés, megjátszás semmi. Más van benne. Ilyen az, mikor egy férfi és egy nő egymásnak tetszik?, ilyen egyszerű?, kérdi magát Andi, és elolvad.

Mikor Ármin a szoknyája alá nyúl, olyan gyönyörűséget érez, amelyet életében még soha, mindent hagy, mindent enged, és nem tud magáról.

Egy pillanatig.

Aztán a pánik.

– Nem, ez kurvára nem olyan. A folyadék a meniszkusz szempontjából kétféle lehet. Taszítja az edény falát, vagy tapad hozzá. Ez meg kurvára nem olyan. Már a színe se olyan. Ha a vörösbor tiszta, nincs benne darabos kicsapódás, és nem úszkál a tetején semmilyen szemcsés anyag, erre használjuk az opálos kifejezést, akkor mondjuk, hogy tükrös.

Tudni kell még, hogy Bandi sok éveig kidobó volt egy kevéssé gourmand étteremben. Bármennyire kevéssé volt is gourmand a jobb sorsa érdemes étterem, amely valaha Michelin-csillagot viselt, a borok jók voltak, és a vendégek

ittak belőle rendesen (eddig gourmand), aztán hangoskodtak is olykor (és ez már nem gourmand, és itt lépett a képbe Bandi. Így vagy úgy, sokat tanult, mondjuk így: ez volt a mesterképzés az ő életében, míg átsegítette az elnehezdedt léptű cégvezetőket és -tulajdonosokat és főkönyvelőket és intézőbizottsági elnököket és hát a lányokat, akik félórája lettek menyasszonyok, a hátsó bejárat lépcsőjén, ahol a szeméttárolók sorakoztak.)

– Leszarom, miket szövegelsz. Pont olyan.

– Azt se érted, mit beszélsz. Amit te mondasz, az az illat, ezt nézik másodjára. Ez fűszeres illat, vagy inkább animális.

– Animális? Az mi?

– Olyan... állati. Az emberben levő állat.

– Hát az undorító.

– Ne mondd. Mikor a nők...

– Mi van velük?

– Hát, na az, az animális.

Kicsepegtetik a vörösbor utolsó cseppjeit a műanyag pohárba, előzőleg kávéttal ittak belőle a sarki büfében. A bort az éjjel-nappaliban vették utána. Bandi fintorog, de issza. Nézik a cigány fiú bevert orrát, a kezefejével törli, hallgat. Nagyon vérzik neki, a Bandi keze megint elszaladt. Csak ketten jöttek most, a kis kollégánő csak felizgatja magát ilyenkor, jobb, ha nem jön. Figyelmeztetni jöttek a fiút szelíden egy lejárt áruhitelre, az meg még hepciáskodott! Még neki állt feljebb! Csak a pofátlanság van a világon, komolyan ki kell mondani, csak a szemtelenség. Nem fizet, és még dumál! Még jó, ha az ember felhúzza magát, ki bírja ezt ideggel mégis? Hát most csepeg az orra, egy pohárba csepeg, kicsit a szeme is bedagadt, hoztak kávéttal neki is, szorongatja, nem néz fel se a pohárból, de nem issza. Helyette belecsepeg a törött orra. Mindegy, innen nem megy el, amíg alá nem írja, hát ezt ki kell várni, ez ilyen, ez vele jár.

Bandi a golyóstollal játszik, amivel alá fog írni a hitelcsaló, bekapcsolja, ki kapcsolja, megint be, megint ki, ez az alapzaj, más nem hallatszik percekig, csak még a csepp-csepp.

– Hát pedig kurvára olyan. Most nézd.

A Bandi érzi, hogy társa megsértődött, de tesz rá magasról, rossz a kedve, mostanában rossz, elment a jókedve, nagyon el. Nem érdekli a más baja.

Nézik az üvegből csepegő bort, nézik a vércseppet a fiú orrán, összevetik gondosan.

– Nem olyan. Hát kurvára nem. Csak nem értesz hozzá. Ez nem tapad az edény falán. Vagyis másképp tapad. Meg meg is alvad. Csak nem értesz hozzá.

– Legyen neked igazad.

Van idejük megvitatni, várni kell, mindig ez van, ezekkel a makacs hülyékkal, akik azt hiszik, hogy mindent lehet, pedig nem lehet. Lehet hitelbe mászni, aztán eltűnni szépen. Pedig nem lehet, semmit se lehet, semmi nem működik, ami az embert boldoggá tenné, nincs kijárat ebből a rosszkedvű világból semerre.

Száll le a nap, Bandinak erről a múlt heti este jut eszébe, Sándor töprengeni látszik, a fiúnak semmiről semmi se jut eszébe, egy koszos tincs a homlokába lóg, félresöpri. Kiönti a földre a véres kávéttal, egy félórája első mozdulat.

Most Sándor megfordít egy lapot, egy elrontott végrehajtási jegyzőkönyv ez, ez is jó valamire: lehet a hátára írni, újabban ír, írogat, a lap hátára nehézkes kézírással róttá, és újraolvasta most az alábbi pár sort:

Az ereszkedő téli nap hatalmába kerített minden elképzelhető sarkot, az építészet minden hírességét, a kortárs bohóctréfáktól az álszenten ünnepeelt divatjamúltig, parázsba borultak a sugárutak fagyott parazita fái, a vígoperai havas cserje-díszlet a tőzsdék szibériai pusztaságától, amit tíz hónap sarki éjszaka ural, a sikátorok édes tündéreigi, akik örök napfényben élnek.

Igen, igen, ez az jelenti: esteledik.

Tetszett neki.

A balsikerű estéről nincs mit beszélni többet, egy kép égett Andi szemébe, aki-ről egy pofonnal Ármin lesodorta a parókát, és aki Bandivá lett megint.

Ez a kép, amit nem tud feledni, ami most is eszébe jár, ahogy a szép Ármin a villogó reklám alatt vonzó karjával a klinkertéglás falnak támaszkodik, és öklendezve hány, Andi, kezében a vörös póthajával, dermedten áll, és égeti a szégyen, aztán a düh, aztán a fájdalom, míg hazatámolyog.

valaha

A meredek domboldal legalján, régvolt szőlőtáblák helyén a borkombinát munkásainak vagy száz éve körgangos bérházat építtetett. A málló vakolatú vén házban ma is a borról szól minden, nyáron a gyerekek az udvar mélyén selejtezett acéltartályban fürdenek, télen barrique hordó talpfákkal jéghokiznak az udvarra loccsantott felmosóvízen. Itt minden család, legyen bármilyen nyomorult, valóságos sommelier-eket nevel, bár sokuknak nincs többje két pár cipőnél (egy nyárra, egy télre), a férfiak (de gyakran a nők is) ízlése borban verhetetlen. Itt még az alkoholisták sem isznak meg akármilyen bort, akármilyen évjáratot. Inkább az elvonás, mint ez a cuvée, mondta egy legendás öreg pincemester, útban a delírium felé, és földre borította poharát, mondása szállóige lett a körgang alatt.

A legelső földszinti lakás csepp előszobájában, ami konyha is egyben, kisfiú játszik, bájos angyal, apja szemefénye, kétéves, ha múlt. Testvére nincs, barátokhoz kicsi, magában múlatja az időt. Kop. Kop. Kop. Anya most fellelt lánykori túsarkújában billeg a tükör elé. Bizonytalanul jár, imbolyog, egyszer fenékre is huppan, míg odaér. Megnézi magát, tetszik a látvány.

„Hát ez a gyerek!” A szülők a szomszéd szobából sereglenek elő, vendégség van náluk, a vendégek nevetnek, a kisfiú rájuk tekintettel nem kap anyai pofont, sőt, bár kissé dühödten, anya is a vendégekkel nevet. „Hát te, hová készülsz, kis csibész? Hová indulsz? – így a szomszéd. – Bálba. Minek mész oda? Én vagyok a királylány. Talán inkább királyfi, nem igaz? Nem, királylány!” Kiemelik a kopott jajvörös cipőkből. A fiúcska kapalózik, a fiúcska sír.

Nem! Nem! Nemmmm!” – mondta „rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek ösztöneink helyett.”

Mindenki nevet.

Emlékdarabokat rakosgatva Konrád Györggyel – a Darabbér kapcsán

(Haraszti Miklós lábjegyzeteivel)

Egy prózaszövegében Konrád György ezt mondja: „Az a szó az enyém, melyet nem mondtam ki.” Ebben a mondatban egy olyan valóság sejlik, melyet csak igazi írók ismerhetnek. Amikor ezt elolvastam és fel is jegyeztem, Gyuri még közöttünk volt. Most nincsen már. Biztos elvitt magával szavakat, melyek csak az övéi maradtak, de a legtöbb szavát, gondolatát, távozás előtt megosztotta velünk.

Nem tudom, mi lesz azokkal az emlékekkel, amelyeket nem mondtunk ki. Kiei maradnak? Itt van egy elgondolkodtató Hamvas Béla-mondat is: „Később a valóság utolsó nyoma is eltűnt, csak a történet maradt meg.” Amikor elmondás előtt vagy helyett, ki nem mondott szavakba igyekszem emlékeket menteni, többször felötlik, hogy az emlékek zsugorodnak. A ki nem mondott emlék sem maradt teljes egészében az enyém. Nem marad meg teljes emlékként, nem lesz része a megmaradó valóságnak minden, ami megtörtént. Igaz, az még biztató, ha legalább érzem, hogy valami kevesebb, mint a teljes emlék. Ez próbálkozást is ösztönöz. Néha segít egy előbukkanó papírdarab – vagy egy beszélgetés.

Valamivel több mint egy éve (2018 őszén) emlékeket próbáltunk rekonstruálni Konrád Gyurival a Sport Bisztróban a Pasaréti úton. Estefelé találkoztunk. Egy negyvenöt évvel ezelőtti emléket igyekeztünk – amennyire lehet – visszahozni. Segített, hogy néhány nappal korábban, több kísérlet után, sikerült iratokat kapnom az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából. Ezeket néztük át. Volt egy borítólap, és ezen az állt, hogy

Vizsgálati dosszié

Haraszti Miklós és tsa ügyében

Korábban, Jugoszláviában élve, nem tudtam még, hogy mi a „tsa”. A hivatalos és üzleti szavak nem szűrődtek be a mi ottani magyar nyelvünkbe, nem is néztük őket bizalommal. A rövidítéseket különösen nem. Aztán Pestre jövet megtanultam, hogy a „tsa” az „társ”, de azt hittem, hogy csak kft.-kel kapcsolatban használják ezt a rövidítést. Haraszti Miklós ügyében nem kft.-ről volt szó. Ez büntetőügy volt. A *Darabbér* című könyv megírása és terjesztése volt a bűn. A társ Konrád Gyuri lehetett, aki szintén gyanúsított volt, de a végén nem emeltek ellene vádat. Engem a „gyanús” kategóriába helyeztek, de nem lettem hivatalosan is „gyanúsított”. A történet jól ismert, és ma már az irodalomtörténethez tartozik. A *Darabbér*ben a munkások helyzete és sorsa van központban. Haraszti ezt közlelőrl látta, és meg is tudta írni. Azt mondanám, hogy munkásbarát könyvet írt, és jó könyvet. A hivatalos szervek azonban úgy látták, hogy ez egy „egészében ellenséges

tartalmú írás, mely tartalmilag alkalmas a Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltésre”. Ezzel kapcsolatban Konrád Gyuri 1973. május 22-én „terhelt” státusba lépett elő. Elsősorban azért, mert a vád szerint terjeszteni igyekezett a kéziratot, szorgalmazva a megjelentetését is. És itt jutott nekem is egy mellékszerep.

Ha nem is vagyok már biztos benne, hogy mikor ismerkedtem meg Konráddal és Mészölyvel, azt pontosan tudom, hogy mikor voltam életemben először Pesten (és Magyarországon). 1958 nyarán, tizenkilenc éves koromban. Tulajdonképpen átutazóban voltam. Apám elintézte, hogy Bécsbe menjek egy nyári nyelviskolába. Csak Pestig ment az Újvidékről induló vonat, innen másnap tudtam folytatni. Ekkor még nem voltak pesti barátaim. A nagybátyámnál aludtam, akivel addig csak Becskereken találkoztunk. Ő nem tudott rögtön kijönni az állomásra. Várom kellett néhány órát, ezalatt egy belgrádi útitársammal sétálni indultam, hogy lássam a várost. Kofferjainkat a csomagmegőrzőbe tettük, és elindultunk a Rákóczi úton a Duna felé. Nagyon látszott még 1956. Bevert ablakok, romok. Mosoly sem igen volt az utcán. Mögöttünk két fiatalember haladt, és hallottam, hogy rólunk beszélnek. Nem barátságosan. „Azt a kopaszt én fogom tőkön rúgni, te rúgd a másikat” – javasolta az egyik. A „kopasz” a mellettem haladó útitársam lehetett. Nem volt igazán kopasz, de nemrég leborotvált fején, igazi hajszálak még nem alakultak, inkább tövis. A „másik” én lettem volna. Megfordultam, és megkérdeztem, hogy mi a baj. „Ti nem vagytok oroszok?” – kérdezte erre a kezdeményező. Nyilván azért hitte, hogy oroszok vagyunk, mert szláv nyelven (szerbül) beszélünk. Mondtam, hogy én magyar vagyok, a beszélgetőtársam pedig szerb. Erre gyökeresen megváltozott a helyzet. Hiába próbáltuk visszautasítani, addig makacskodtak, míg mégis elfogadtuk, hogy engeszteléseképpen vendégeik legyünk egy pohár borra valahol az Astoria környékén. Ez volt életemben az első pesti beszélgetésem. Valamilyen koordináta-rendszer is alakult, melyben a félreismerés, felismerés, tőkönrúgás és lelkes megvendégelés képezték a mezsgyéket. A szerb ismerősömmel nem osztottam meg a szóváltás minden részletét.

Aztán Bécsben is láttam hozadékait 1956-nak. Megtiszteltetés volt magyarnak lenni. Az első órán egy tanárnő felolvasta a jelenlevők névsorát, hozzátéve mindenkinél, hogy melyik országból való. Az én nevem után azt mondta, hogy „derzeitig Jugoslawien”. Szóval „jelenleg Jugoszlávia”. Ez nem volt egészen pontos, mert azt sejtette, hogy '56-os menekült vagyok, aki jelenleg éppen Jugoszláviában tartózkodik. Haboztam, de a végén nem javítottam ki. Nem volt egészen nyugodt a lelkiismeretem, mert ez meg nem érdemelt elismerést sodort felém, de azt is éreztem, hogy ha most magyarázni kezdem, hogy én echte jugoszláviai vagyok, akkor talán többet tagadok, mint kellene. Lenne, aki magyartagadást érezne. Egész életemben láttam, hogy nem könnyű keretekbe helyezni egy kisebbségi hovatartozást.

Nagybecskereken, Belgrádban, Újvidéken világosan éreztem, hogy kisebbségi vagyok. Ennek különféle hozadékai voltak. Alakult kirekesztés, befogadás helyett eltűrés, de annak a felismerése is, hogy minden közösségben vannak nyitottan gondolkodó emberek is. Aztán itt van az is, hogy több kö-

zösség között mozogva jobb rálátás nyílik különféle gondolkodásokra. Néha más előny is mutatkozott. Például az, hogy egyszer tagja lettem egy nyolctagú jugoszláv írószövetségi delegációnak, és Walesbe utaztam egy eseménysorozatra. Nem tartoztam a nyolc legismertebb jugoszláv író közé. Ennek a közelében sem voltam. Viszont a titói egyensúly világában a nyolc jugoszláv író között kellett hogy legyen egy vajdasági magyar is. Így előny lett a kisebbségi hovartartozás. Persze ez sem lett volna elég. Én inkább jogász voltam, és csak valamennyire író. Többen – mondjuk, Domonkos, Tolnai, Gion, mások – sokkal inkább megérdemelték volna a walesi utat. De volt még egy feltétel. Olyan vajdasági magyar író kellett, aki angolul is beszél. Így lettem tagja a delegációnak. És itt eljutottam egy nagy tapsig is – szintén azért, mert kisebbségi vagyok. A találkozón láttam, hogy a vendéglátóink zöme nem csak íróként, hanem walesiként is lelkes. Nem mindenki tudott walesi (pontosabban cymraeg) nyelven, de hittek benne. Könyvkereskedésekben cymraeg nyelven írt könyvek is voltak. Itt láttam egy különös angol könyvet is, a címe az volt, hogy *How to Give a Welsh Name to Your Dog* (Hogy adjál walesi nevet a kutyádnak). A tapsig akkor jutottam, amikor egy vacsora közben azt a feladatot kaptuk, hogy mindenki írjon egy rövid verset a saját nyelvén, fordítsa le angolra, majd szavalja el előbb angolul, és aztán a saját nyelvén. Írtam egy verset. Meg is jelent utána valamelyik walesi irodalmi folyóiratban. De nem éreztem magam igazán csúcson. Mások sem ott láthatnak. Amikor felolvastam a versemet angolul, következett egy megkerülhetetlen illedelmes taps. Ezután mondtam, hogy az eredetit magyarul fogom felolvasni, és ez egy kisebbségi nyelv Jugoszláviában. Fel is olvastam, és frenetikus taps következett.

A hatvanas évek végén két évet Amerikában töltöttem, és ott is kapcsolatba kerültem egy magyar kisebbségi közösséggel. Ha tovább maradok ott, talán tagja is lettem volna, így csak vendége maradtam. Itt is felismertem kisebbségi megörögződéseket. Az is feltárult, hogy ezek nem mindenütt egyformák. Többször láttam, hogy amerikai magyar ismerőseim valós problémákon túllovagolva is szidják a kommunizmust és a magyarországi helyzetet. Aztán kezdtem rájönni, hogy ez egy honvággyellenes balzsam. Nekem nem volt rá szükségem, mert én nem emigrációban, hanem otthon lettem kisebbségi. Amerikában azt is éreztem néha – ma már valamennyire a Vajdaságban is érzem –, hogy kérdés, hány generáción át marad még meg egy kisebbségi nyelv és kultúra. Voltak ennek jópofa mutatói is. Például amikor egy újonnan érkező vendég csöngetett egy magyar vendéglátómnál, és ő azt mondta, hogy „megint ringolják a belemet”. (Ez a „they are ringing my bell” magyarosítása volt, de talán inkább a kisebbségi nyelv távozását mutatta.)

Szóval mikorra a hetvenes évek elején Pestre kezdem járni, elég sok kisebbségi tapasztalatom gyűlt már össze. Így könnyebb volt felismerni kisebbségi helyzetek és magatartások mutatóit. Talán mondhatnám, hogy gyakorlott kisebbséglátással rendelkeztem. Most oda jöttem, ahol a magyar nyelv és kultúra többségi nyelv és kultúra volt. Akikkel itt baráti kapcsolatba kerültem, nem mind egyformán gondolkodtak, de valamilyen közösségbe tartoztak. Sokat beszélgettem Mészöly Miklóssal, Konrád Gyurival, Kodolá-

nyi Gyuszival, Eörsi Istvánnal, Csoóri Sándorral, Ajtony Árpáddal, másokkal is. Megismertem Várady Szabolcsot is. Persze mindkettőnknek feltűnt az azonos vezetéknev, de ezt akkor nem bolygattuk. Jóval később derült ki, hogy rokonok vagyunk. Dédnagyapáink fivérek voltak. És ahogy egyre több író megismertem, néha felötlött, hogy a többségi kultúrához kötődő barátaim tulajdonképpen szintén valamilyen kisebbségi közösséghez tartoznak a körülöttük alakult társadalomban. Nem tartoztak és nem is csatlakoztak a többségi gondolkodáshoz (vagy többségiként iktatott gondolkodáshoz). Ez talán meg is könnyítette a barátkozást. Nem voltam igazán sorstárs, de kisebbségtárs igen. Aztán 1973-ban valamennyire sorstárs is lettem.

Most visszatérek a *Darabbérre*. 1973 tavaszán 34 éves voltam, Konrád Gyuri 40, Haraszi Miklós még csak 28. Gyurival több éve tartottunk már baráti kapcsolatot. Többször meglátogattam a Vármegye utcai lakásán. Ő is vendégem volt néhányszor Újvidéken. Egy-két évvel korábban Gyuri és Mészöly Miklós az újvidéki Ifjúsági Tribünön léptek fel, és a lakásomon töltöttek két éjszakát. Nem tudom már, hogy pontosan mikor. Itt talán segít egy Gyorskocsi utcai jegyzőkönyv. Mészöly Miklóst is kihallgatták a *Darabbér*-ügyben, 1973. június 6-án. A köztem és Gyuri közti gyanús barátságról kérdezték. Miklós ekkor ez mondta/vallotta:

„Emlékezetem szerint 1971 tavaszán lehetett, amikor az Újvidéki ún. Ifjúsági Tribün meghívásának eleget téve Konrád György társaságában Újvidékre utaztam. [...] Újvidéken akkor ismerkedtünk meg dr. Várady Tibor jogi egyetemi tanárral, aki egyben az ottani irodalmi folyóirat munkatársa is volt. Vele ma olyan kapcsolatom van, hogy ha Budapestre jön, engem is meglátogat. Kapcsolatunk tartalma irodalmi jellegű, és úgy tudom, hogy ilyen kapcsolatban van Konrád Györggyel is.”

Nekem úgy rémlik, hogy korábban is találkoztunk, de nem vagyok biztos. Forгатom Mészöly dedikált könyveit, de nem találok 1971 előtti dedikációt. Úgyhogy most már az a valóság, hogy Mészöly és Konrád 1971 tavaszán léptek fel az Ifjúsági Tribünön, és akkor ismerkedtünk meg. Az is igaz, hogy leginkább irodalomról beszéltünk. De nem csak irodalomról.

Amikor 1973 áprilisának utolsó napjaiban Pestre jöttem, Gyuri megemlégette Haraszi Miklós könyvét is. Negyvenöt évvel később a Sport Bisztróban megpróbáltuk feleleveníteni, hogy mit is mondott róla, és mi is történt. Ekkor már jó ideje nem mint újvidéki és Vármegye utcai lakosok ültünk egymással szemben. Gyuri a Torockó utcában lakott, én a Gyergyó utcában. Egymástól kevesebb mint kétszáz méternyire. A Sport Bisztró mindkettőnkhez közel volt. Ott voltak előttünk a kávézóasztalon a belügyminisztériumi jegyzőkönyvek. Ezek néhány emléket visszahoztak, egyes emlékeket megerősítettek. A dátumokat pontosabban láttuk. De kihallgatáson az ember nem mindig a teljes és pontos igazságot mondja. Ezt is láttuk – bár ezt korábban is tudtuk. Viszont itt van az is, hogy amit mondtunk, és utána jegyzőkönyvbe vettek, szintén része a rekonstruálandó valóságnak. Próbálgattuk ide-oda helyezni az emlékdarabokat és jegyzőkönyveket. Gyuri emlékezései nyomán többször nálam is beugrott valami. Ez fordítva is így volt. Arra mindketten emlékeztünk, hogy Gyuri mutatta be nekem Harasztit egy

nagy bulin Kőszeg Ferenc lakásán, a Párizsi udvar épületben. (A Gyorskocsi utcában adott vallomásomban „Klotild-palotát” mondom, mert összekevertem a mellette álló Párizsi udvarral.) Valószínűleg április 30-án volt az esemény. Szóba került köztünk a *Darabbér*. Arra nem emlékeztünk, sem Gyuri, sem én, hogy a Haraszi Mikivel való beszélgetés során vetődött-e fel, hogy Jugoszláviába viszem a könyvet. Nemrég Mikivel kávéztam, vele is megpróbáltuk ezt eldönteni. Ő sem emlékszik biztosan. Az a legvalószínűbb, hogy a Gyuri ötlete volt, és utána erről Mikivel is beszélünk. Nagy volt a zaj, hangosan kellett beszélni. Nagyon sokan voltak a bulin. Nem volt feltűnő, ha tőlem fél méterre két olyan ember áll, akit nem ismerek. Amit mondtunk, olyanok is hallhatták, akiknek nem szántunk semmi közlendőt. Ennek hozadékai is voltak május 2-án.

Aznap indultam vissza kocsival Újvidékre. Előzőleg Gyuri odaadta nekem a *Darabbér* kéziratát, és ezzel együtt Szelényi Iván kandidátusi disszertációjának nyomtatott téziseit. A Szelényi-szöveg sem hatalompárti szöveg volt, hanem egy komoly szociológiai értekezés, de erre nem terjedt ki büntetőeljárás. Emellett nyomtatott szöveg volt. A *Darabbér* írógépen készült kézirat volt. Amikor kézbe vettem, nem számoltam, hogy hány oldal, de most a belügyi jegyzőkönyvekből tudom, hogy 142. (Igaz, ez sem egészen biztos, mert az egyik jegyzőkönyvben 143.) Gyurival azt beszéltek meg, hogy Jugoszláviába viszem, hogy esetleg ott legyen közölve, mert Pesten politikai okokból visszautasította a kiadó. A jugoszláviai közlésre volt remény, de garancia nem. Az *Új Symposion*ban évek során sok olyan kéziratot közöltünk, amelynek Magyarországon akkoriban nem lett volna esélye. Azt is hozzátehetem, hogy a titói kommunizmus valamivel nyitottabb volt, mint a kádári. De a képlet nem volt egyszerű. 1971-ben betiltás ellen védtem a *Symposion*t. Igyekeztem, de nem jártam sikerrel. Minden valószínűség szerint nem a bíró döntött a betiltásról. Két számot tiltottak be. Utána büntetőügyek következtek a két szerző és a felelős szerkesztő ellen. Itt már nem lehettem védő, mert büntetőügyben csak gyakorló ügyvéd képviselhetett vádlottat. Miroslav Mandićot egy év börtönre ítélték, Rózsa Sándort három évre. Tolnai Ottó felelős szerkesztő feltételes szabadságvesztést kapott. (Mint később Haraszi is, azzal, hogy ő az ítélet előtt ténylegesen is börtönbe került, mert vizsgálati fogságban tartották.) A *Symposion*-ítéleteket felháborodás követte. Ez különösen Rózsa Sándor ítéletére vonatkozott, mert ez volt a leggorombább. Dobrica Ćosić is felemelte szavát, akinek komoly pozíciói voltak a pártban, és később szerb nacionalista híre lett. Ő is tiltakozott, pedig Rózsa Sándort magyar nacionalizmussal is vádolták (aminek nem volt igazán alapja). A széles körű tiltakozás elgondolkodtatta a hatalmat. Mandićnak le kellett töltenie a büntetését, de Rózsnál haboztak. Itt még durvább volt az aránytalanság. Egy humoreszkért kapott három év börtönt. Nem akarták megmásítani az ítéletet, de nem idézték be letöltésre, sőt az útlevelét sem vonták be. Ezután Rózsa Sándor tétovázott. Aztán döntött, vonatra ült, és elment Németországba. Senki sem állította meg.

Szóval sok minden volt Jugoszláviában is. Konrád Gyurival csak találgatni tudtunk. Szóba került az is, hogy ha nem menne a kiadás, akkor is előny

lenne, hogy Jugoszláviában van a kézirat egyik példánya, mert onnan sokkal könnyebben lehet Nyugatra juttatni.

Aztán körülbelül egy fél évszázad után a Sport Bisztróban is csak találgatunk. Most már nem azt, hogy mi lesz, hanem hogy mi lett volna. Nem valamelyik lehetséges válasz, hanem maga a találgatás vált tartós valósággá.

A válasz azért maradt el, mert nem tudtam átvinni a határon a kéziratot. A történekről akkor levelet írtam egy kanadai barátomnak. A másolat megmaradt. Így most több részletet tudok biztonsággal leírni. Május 2-án az ünnepről visszatérők nagyon hosszú sorokat alkottak. Több órát kellett várni. Amikor végre sorra kerültem, rutinszerűen ment az útlefél-ellenőrzés és a vámvizsgálat is, egy magyar vámos intett, hogy mehetek tovább, de ekkor odajött egy fekete bajuszú rendőr, és jelezte, hogy várjak. Valamit beszélt a vámossal, utána felszólítottak, hogy hajtsak félre, a vámház elé. Újra átnézték a csomagjaimat, és a fekete bajuszú rendőr kiemelte a Haraszti-kéziratot és a Szelényi-szöveget. Utána még nézgelődött egy darabig a csomagtartóban, de úgy éreztem, hogy az érdeklődés nem folytatódott. Megtalálta már, amit keresett. Ezután további két órát vártam. Kérdeztem, hogy mi történik, azt mondták, hogy Pesttel kell beszélni. Aztán jött valaki, akit „főnök”-nek szólítottak, megkérdezte, hogy kié a két kézirat. Megmondtam, hogy kié – mellesleg, ha jól emlékszem, a nevek ott is álltak a kéziratokon. A főnök erre közölte velem, hogy tilos kéziratot átvinni a határon. Én azt válaszoltam, hogy ezt nem tudtam (tényleg nem tudtam, egyébként gyakran vittünk ide-oda kéziratokat). Szóltak, hogy írjak alá egy elismervényt, hogy átvették. Ekkor már megindult bennem egy kis jogászdac. Annak kéne elismervényt írnia – mondtam –, aki elvette, nem pedig az, akitől elvették. És hogy ha nem adják nekem vissza a kéziratokat, akkor juttassák vissza a tulajdonosoknak. Megadtam Haraszti Miklós címét (melyet Kőszeg Ferenc lakásán kaptam tőle). Szelényi címét nem tudtam, ezért Konrád Gyuri címét adtam meg, hogy neki küldjék vissza a Szelényi-szöveget. Valószínűleg nélkülem is tudták a címeiket, de ez is része volt a protokollnak. Ezután még vártam egy jó darabig, utána elengedtek. Maradt még az autósor és további várakozás a jugoszláv határátkelőnél, de ott minden rutinszerűen ment. Ami engem ért, az inkább csak kellemetlen volt, mintsem drámai, de éreztem, hogy az esemény mögött valami sokkal komolyabb lüktet.

Amikor hazaértem az újvidéki lakásomba, már éjfél után jártunk. Megpróbáltam felhívni Gyurit, hogy elmondjam, mi történt. De csak valami idegen hangot hallottam, amit korábban sohasem, olyasvalamit, hogy „nem kapcsolható”. Még néhányszor próbálkoztam, de sikertelenül. Ez volt az eredmény másnap és a rá következő napon is. Próbálkoztam más telefonról is. Azt hittem, most már biztos, hogy Gyurit és a Mikit is hivatalosan felkeresték. Abban nem hittem, hogy vissza is kapták a kéziratokat (bár megadtam a címeiket), de gondoltam, hogy azt tudják, hogy lebuktam a határon. Később tudtam csak meg, mi történt. Egy darabig semmi, majd váratlanul egészen megdöbbenő dolgok. Harasztit letartóztatták, Konrádnál házkutatást végeztek. Aztán már hozzám is elértek a hullámok. Körülbelül egy hónapra rá, hogy elvették tőlem a kéziratot, felhívott Lóri nagybátyám, aki Pesten járt, és nagy izgalommal

mondta, hogy a húgomat kihallgatásra vitték. A húgom akkor már több éve Pesten élt a férjével. Mindig nagyon jó kapcsolatban voltunk, de inkább csak családi dolgok tartoztak közös érdeklődési körünkbe. Konrádról, Harasztról biztos nem beszéltem akkor vele. Egyébként két-három héttel születés előtt állt, amikor elvitték a Gyorskocsi utcába. Ekkor úgy döntöttem, hogy magam megyek el, és megmondom, hogy engem kérdezzenek, ne a húgomat.

Június 8-án utaztam Pestre. A határon nem történt semmi különös. Másnap (ez egy szombati nap volt), elmentem a Gyorskocsi utcába. A húgom azt mondta, hogy Vécseinek hívják azt az embert, aki kihallgatta. Kerestem Vécseit, de a portán azt mondták, hogy nincs ott ilyen nevű ember. Aztán próbáltam megmagyarázni, hogy miért jöttem, a portás hosszasan telefonált, majd mondta, hogy vár egy Fenyvesi nevű elvtárs. Így alakult a kihallgatás, és most (majd fél évszázad után) már a jegyzőkönyv is a kezemben van.

Azt nem volt nehéz eldönteni, hogy milyen stratégiát válasszak. Nyilvánvaló volt, hogy magammal vittem a *Darabbér* kéziratát, ezt a tényt semerre sem tudtam volna mozgatni. Viszont az én vallomásomon múltott annak a megmagyarázása, hogy miért vittem magammal. Tudtam, hogy büntetőeljárások indultak, nem kellett jogásznak lenni ahhoz, hogy azt is tudjam, súlyosbítaná a gyanúsítottak helyzetét, ha azt mondanám, hogy közlés céljából vittem/csempésztem magammal azt a kéziratot, mely a vád szerint „*alkalmas a Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltésre*”. Saját magam számára is előnyösebb volt az a magyarázat, hogy csak azért vittem, hogy elolvassam, és utána visszaadjam. Írók és irodalommal is foglalkozó emberek világában ez egy egészen természetes, mindennapi megokolás volt. Feltételeztem, hogy Konrád és Haraszti is ezt a magyarázatot választották.¹ Ahogy nézem az iratokat, látom, hogy az én vallomásomat (csakúgy, mint Mészölyét) „tanúkihallgatási jegyzőkönyvben” rögzítették. Most beugrik a „tanú” szóval kapcsolatban, hogy az egyik első kérdésében Fenyvesi elvtárs azt tudakolta, hogy ismerem-e Bacsó Pétert. Mondtam, hogy megismertem, találkoztam vele nagyobb társaságban, de kettesben sohasem beszélgettünk. Azt is kérdezte, hogy ismerem-e Bíró Yvette-et. A válaszom hasonló volt. (Néhány évtizeddel később Bíró Yvette-tel többször találkoztam Párizsban, de ezt előre nem tudhattam.) Aztán jött a kérdés, hogy mi a véleményem a *Darabbérről*. Itt is nagyon egyszerű volt a válaszom. Mondtam, hogy szerettem volna elolvasni, de mivel a határon elvették tőlem a könyvet, nem tudtam elolvasni, és így nincsen róla véleményem.

Próbálok felidézni, hogy milyen idős lehetett, és hogy nézett ki Fenyvesi (ha tényleg Fenyvesinek hívták), de nem ugrik be semmilyen kép. Gyuri talán jobban emlékezett, mert ő többször is volt Fenyvesinél kihallgatáson. Több találkozáson szóba került, hogy le kellene még egyszer ülni az iratokkal, de mást témákról beszéltünk, ezt halogattuk. Most már a megállapítható történeten kívül maradt, hogy hogy is nézett ki Fenyvesi. A Bacsóra és Bíró Yvette-re vonatkozó kérdések nem kerültek be a jegyzőkönyvbe.² Az a kérdés is kimaradt, hogy mi a véleményem a *Darabbérről*. A jegyzőkönyv azzal indul, hogy önként jelentkeztem kihallgatásra, majd a lényegre tér, és itt a következő válaszomat olvasom:

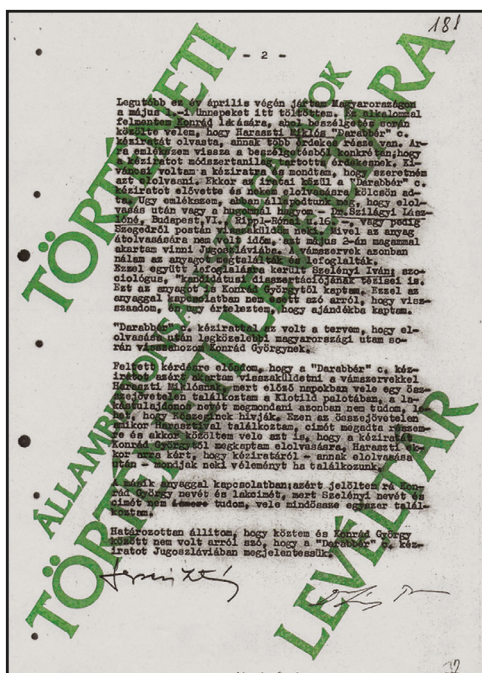
„Legutóbb ez év április végén jártam Magyarországon, a május 1-i ünnepeket itt töltöttem. Ez alkalommal felmentem Konrád lakására, ahol beszélgetés során közölte velem, hogy Haraszti Miklós »Darabbér« c. kéziratát olvasta, annak több érdekes része van. Arra emlékszem vissza a beszélgetésből konkrétan, hogy a kéziratot módszertanilag tartotta érdekesnek. Kíváncsi voltam a kézíratra, és mondtam, hogy szeretném azt elolvasni. Ekkor iratai közül a »Darabbér« c. kéziratot elővette, és nekem elolvasásra kölcsönadta. [...] Mivel az anyag átolvasására nem volt időm, azt május 2-án magammal akartam vinni Jugoszláviába. A vámszervek azonban nálam az anyagot megtalálták és lefoglalták.

[...]

»Darabbér« c. kézirrattal az volt a tervem, hogy elolvasása után legközelebbi magyarországi utam során visszahozom Konrád Györgynek.

[...]

Határozottan állítom, hogy köztem és Konrád György között nem volt arról szó, hogy a »Darabbér« c. kéziratot Jugoszláviában megjelentessük.” Ezek a mondatok a vallomás második oldalán vannak, mely így néz ki:

Szóval az volt a lényeg, hogy elolvasni vittem. Úgy éreztem, segít talán az is, ha azt mondom, hogy én voltam a kezdeményező (kíváncsiságból elkértem olvasásra a kéziratot). Ez még távolabb viszi a dolgokat attól az állítástól, hogy Gyuri terjeszteni igyekezett a kéziratot – nekem pedig nem róható fel, hogy kíváncsi voltam egy írásra. Megállnék még egy pillanatra annál a mondatnál, melyben mondom, hogy Gyuri „módszertanilag tartotta érdekesnek a kéziratot”. Pontosan ugyanezeket a szavakat használta Gyuri is, szintén június 9-én, a saját kihallgatásán. Ő is azt mondta, hogy „módszertani érdekesség” miatt ajánlotta figyelmembe a kéziratot – és ezután én kölcsönkértem, hogy elolvassam. Hogy azonos vonalon érveljünk, ahhoz nem kellett semmilyen gon-

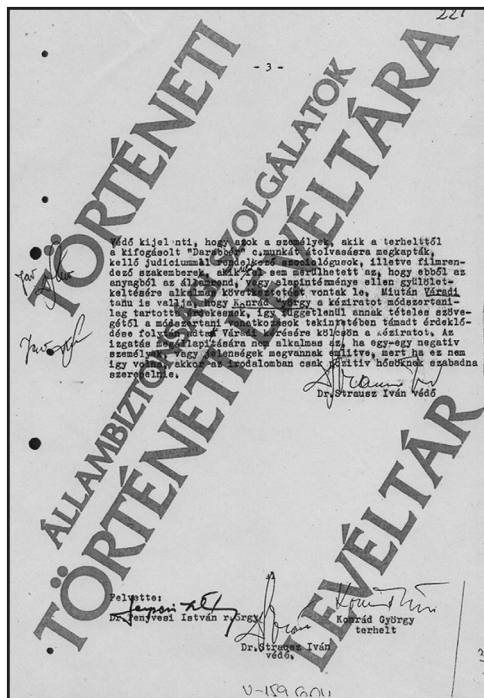
dolatolvasó bűvészhetség. Nem nevezhető misztikus egybeesésnek sem. Logikus volt azt mondani: nem azért vittem el, hogy Jugoszláviában kiadjuk, hanem olvasásra kértem a kéziratot. Ezzel cáfoltuk a terjesztés vádját. Logikus volt az is, hogy valami miatt érdekesnek kellett hogy lássuk a kéziratot, különben nem lehetett volna megmagyarázni, hogy miért hozta

Gyuri szóba, és miért vittem el olvasni. És itt tanácsosnak tűnt, hogy inkább valamilyen elméleti érdeklődést hozunk fel magyarázatként. Szóval nem volt nehéz egy hullámhosszon lenni. Azon töprengök, hogy miért használtuk mindketten éppen a „módszertani érdekesség” kifejezést június 9-én. Nem tudom, hogy ez kiderült volna-e, ha még egyszer ennek szentelünk egy kávé-t. Arra emlékszem, hogy a kihallgatásom után elmentem déltájt Gyuriékhoz³, de ő nem volt otthon. A feleségének számoltam be a történetekről. Az iratokból látom, hogy Gyurit aznap kihallgatták. Az nincs leírva, hogy hány órakor. Lehet, hogy pont utánam, csak nem találkoztunk a helyszínen. Ha így volt, nem segíthetett, amit a feleségének elmeséltem. De az is lehet, hogy délután hallgatták ki, és addig a felesége elmondta neki, hogy a vallomásom szerint Gyuri módszertanilag tartotta érdekesnek a kéziratot. Az is lehet, hogy előző este, miután megérkeztem Újvidékről, elmentem hozzá, és megbeszéltük a dolgokat. De erre talán jobban emlékeznék. Az is lehet, hogy szerencsénk volt. Akárhogy is történt, a „módszertani érdekesség” szó párból valamiképpen húzószavak lettek. Strausz Iván, Gyuri védője, kulcsfontosságú érvként emelte ki őket – és sikerrel, mert ezután Gyuriból mégsem lett vádlott. Strausz Iván szavai szerint:

„Miután Váradi tanú is vallja, hogy Konrád György a kéziratot módszertanilag tartotta érdekesnek, így függetlenül annak tételes szövegétől a módszertani vonatkozások tekintetében támadt érdeklődése folytán adta Váradi kérésére kölcsön a kéziratot.”

Strausz Iván nyilatkozata így néz ki:

58

Ezután Gyuri már nem volt sem terhelt, sem gyanúsított, de gyanús maradt. Én is gyanús maradtam. Gyanústársak lettünk.

Aztán bekapcsolódott a szerb belügy is. Nem tudom, hogy a magyar kollégáktól vagy valamilyen buzgó ismerősömtől (vagy ismerősöm ismerősétől) kapták-e az információt, mindenesetre június végén beidézték a rendőrségre. Emlékszem, hogy valamilyen emeleti szobában folyt a kihallgatás (mint a Gyorskocsi utcában is). Arra ez esetben sem emlékszem, hogy hogy nézett ki, aki kihallgatott. Ebben Gyuri sem tudott volna segíteni. Az újvidéki nyomozó előbb megkérdezte, hogy mi történt a pesti kihallgatáson. Elmondtam azt, ami a Gyorskocsi-jegyzőkönyvben is benne van. Aztán felszólítottak, hogy

fogalmazzam meg írásban minél részletesebben, hogy miről beszélgettünk Konráddal. Úgy éreztem, hogy azzal adok dacos választ, ha tényleg leírom. Ha valóban érdekli őket, hát itt van. Magam írtam le gépen, a másodpéldányt meg is őrizhettem. Ma is megvan. A javát most lefordítom magyarra:

„Konrádot a művészet elméleti problémái érdeklik. Többször beszélünk arról, hogy hogyan alakulnak új műfajok, és vajon tünőben vannak-e egyes klasszikus műfajok. Hogy vajon van-e arra esélye a reklámnak, hogy idővel az emberi környezet egyik művészeti jellegű díszítményévé váljon, vagy ellenkezőleg, csak dehumanizációhoz vezethet. Egyszer arról vitatkoztunk, hogy milyen következményei lesznek annak, hogy egyes eszközök, melyek korábban csak nagy intézmények számára voltak hozzáférhetőek, most lassan egyének számára is hozzáférhetővé válnak (például a filmkamera). Aztán beszélünk a hippimozgalomról, az ő filozófiájukról, arról, hogy vajon az ő esztétikai világnézetük képes-e arra, hogy egy bürokrata erkölcs fölé emelje őket.”

E felvezetés után lassan rátértem a *Darabbérre*:

„Legutóbbi találkozásunkkor Konrád megemlítette néhány új kísérletet a francia irodalomban. Én egy Marshall McLuhannal foglalkozó esszémről beszéltem, melyet nemrég jelentettem meg »Kívül és belül« címmel. Ez alkalommal Konrád megemlítette Haraszti Miklóst, akinek van egy módszertanilag igen érdekes kísérlete, hogy leírja azt a környezetet, melynek közvetlen részét képezi.”

Akkor tudtam, most már nem emlékszem pontosan, hogy itt-ott odatoldotam-e még valami bonyolítást, hogy még elvontabbnak tűnjön az egész, de tény, hogy valóban ilyen témákról beszélünk (esetleg még a jazzt is hozzátehettem volna). Ahhoz, hogy az alakuló összkép ne is hasonlítson izgatásra és gyűlöletkeltésre, semmit sem kellett hamisítanom. A szerb belügyi tisztviselő elolvasta, és utána azt mondta, hogy „nagyon érdekes”. Ezt nem magabiztosan mondta. Nyilván nem az ő szakmáján belül volt érdekes. Azért mondhatta, hogy „nagyon érdekes”, hogy ne tűnjön műveletlennek.

Ezután a szerb belügyi szervek többé nem vallattak. Náluk lezárulhatott a *Darabbér-ügy*. A folytatást a szomszédokra hagyták, akik folytatták is. Pesten zajlottak a dolgok – de ezt mások jobban tudják. A minden józanságot félresöpőrő, a *Magyar Népköztársaság alapintézménye elleni gyűlöletkeltés* címke különösen Harasztnak ártott. Igaz, most utólag talán azt is mondhatjuk, hogy segített a disszidens értelmiség összekovácsolásában – és növelte a könyv fontosságát is. Én 1973 őszén éreztem ismét, egészen közvetlenül, az ügy következményeit. Egy szerbiai külkereskedelmi vállalat külső tanácsosaként Bécsbe készültem. Négyen voltunk az autóban. A vállalat igazgatóhelyettese, egy mérnök, a sofőr és én mint jogi tanácsadó. Szerződésről kellett tárgyalnunk egy bécsi vállalattal. A jugoszláv határon nem sokat vártunk. A magyar oldalon is hamar értünk a határőrökig – de nem jutottunk át. Közölték, hogy én ki vagyok tiltva. Az igazgatóhelyettes megkérdezte, hogy hogy a fenébe van, hogy négyünk közül csak én vagyok magyar, és pont én vagyok Magyarországról kitiltva. A határőrök nem értették, hogy mit mond, mert szerbül mondta. Én magyarul kérdeztem, hogy miért vagyok kitiltva. Nem

kaptam választ. Visszafordultunk, és Horvátországon, majd Szlovénián át hajtottunk Bécsbe. Nem tudom, mit gondoltak rólam az útitársaim. Bécsben lekéstük a tiszteletünkre rendezett vállalati vacsorát, de másnap idejében ott voltunk a tárgyalásokon. Hazajövet megkértem Gion Nándort, aki akkor a Vajdasági Írószövetség elnöke volt, hogy próbálja megtudakolni a magyar nagykövetségen, hogy valóban ki vagyok-e tiltva, és ha igen, akkor miért és meddig. Gion csak az első kérdésre kapott választ. A hír igaz, mondták, ki vagyok tiltva. Mást nem sikerült megtudnom.⁴ Aztán időről időre próbálkoztam (azt hiszem, körülbelül félévenként). Most már úgy, hogy nem terveztem semmilyen pesti eseményt, csak tesztelés céljából hajtottam a határra. Kezdtém megszokni, hogy csak a magyar határátkelőig jutok el. Körülbelül három év telt el, míg el nem jutottam egy sikeres próbálkozásig.

*

Amikor – nem sokkal kevesebb mint egy fél évszázad után – sikerült megkapnom a *Darabbér*-ügyre vonatkozó, engem is érintő titkosszolgálati iratokat, éreztem, hogy nemcsak a levéltárból, hanem egy valóságból is ki lettek emelve. Az iratokat övező szorongás ott maradhatott a fiókban (vagy papírdobozban), ahonnan kihúzták őket. Máshová nem is fért, mert sok minden zsúfolódott azóta körülöttünk.

60

De valamennyi erőtér mégis megmaradt a Gyorskocsi utcai iratok körül, és ebben valami lüktetés, mely irányítani képes. Gyurit és engem arra irányított, hogy a Sport Bisztróban átböngésszük az iratokat és a hozzájuk tartozó emlékeket. A kávéházi asztalon furcsán néztek ki az iratok oldalain keresztbefutó zöld színű nyomtatott nagybetűk (ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA). Ez persze idegenszerű volt, de inkább groteszk, mint ijesztő, nem igazán zavarta meg a szokványos kávéházi hangulatot. Szóval inkább a Sport Bisztrót, mint a Gyorskocsit éreztük magunk körül, amíg rakosgattuk és illesztgettük az emlékdarabokat.

Több egybevetett emlék mellett Gyurival abban is egyetértettünk, hogy ezt mégis meg kellene írni.

Haraszi Miklós lábjegyzetei:

¹ Tibor feltételezése nem áll meg az én esetemben, mert az én kihallgatás-taktikám a válasz megtagadása volt, amit azzal is nyomatékosítottam, hogy az első kihallgatáson szabadon bocsátásomig tartó éhségsztrájkot hirdettem. A szervek nyilván számontartották, hogy Dalos Györggyel közösen már 1971-ben is szabadon bocsátásunkig tartó éhségsztrájkjal tiltakoztunk a „rendőri felügyelet szabályainak megszegése” miatti 25 napos elzárásunk ellen. A *Darabbér*-ügyben már két hét magánzárkás böjtölés is elég volt, hogy azután szabadlábban védekezhessem, ami nagy segítség volt a perre való felkészülésben. Csak ekkor ismertem meg Konrád és Várady szerencsésen egybehangzó tanúvallomását, amelyek következtében addigra már amúgy is megdőlt a csempészeti vád.

² Bacsó Péter filmrendező és összesen 13 értelmiségi a vád tanúja lett a tárgyaláson. A védelemnek nem engedték meg, hogy tanúkat hívjon, de erre nem is igen volt szükségem, mivel végül is támaszkodhattam a vád tanúira. Őket idézték még: Dalos György, Eörsi István, Hájós Gabriella, Háy Agnes, Hegedűs András, Imre Katalin, Konrád György, Máriássy Judit, Mészöly Miklós, Nyerges András, Szelényi Iván, Szentjóni Tamás. A tanulistát a politikai rendőrség Aczél Györggyel egyeztetette, tulajdonképpen értelmiségzociológiai tanulmányként is elment volna a lista, egy-egy személlyel fedték le a lehetséges ellenzék számos körét. Hiszen a pert és a vádiratban kért nyolc évig terjedő fegyházbüntetést nyilvánvalóan politikai figyelmeztetésnek szánták, éppen ezeknek az akkoriban felbátorodó köröknek a címére. Az ürügyet az szolgáltatta, hogy a tanúk – és persze mások is – írógépen, stencilpapírral készült kéziratpéldányt kaptak tőlem, amelyeket az 1973. május 22-én hajnalban rendezett – nyilván sokkoló – házkutatásokon gyűjtöttek be tőlük, az én letartóztatásommal egy időben, Konrád ráadásul két példányt kapott, hogy abból Várady Tibor útján külföldre is jusson. Őket hivatalosan csupán az egyik vádpontban, az „engedély nélküli sokszorosítás útján történő terjesztés” dologában idézték, hogy igazolják, tőlem kapták a kéziratot, és ezzel megálljon az illegális terjesztés tényállása. Ők persze tagadták a jogszerűtlenséget, s nem is csak szolidaritásból, mert az is a per téjeje volt, sikerül-e általánosságban kriminalizálni az engedélyes kultúrán túli kéziratok kölcsönadását, újragépelését, a leendő szamizdat első lépéseit. A fő vádpontban, „a szocializmus alapintézményei elleni izgatásban” nem szántak szerepet a tanúknak, de szinte mindegyikük a védelmet erősítette ebben a pontban is. Ugyanis Kaczián Lóránd védőügyvédem lendületesen megkérdezte őket a véleményükről. Tóth Károlyné, a bírói tanács elnöke egy ideig tiltakozott a tartalmi kérdések ellen, mondván, a politikai potenciál megítélése csakis őrre tartozik, ám az ügyvéd elérte, hogy a tanúk elmondhassák a véleményüket. Az pedig kedvező volt. „Emeletes öngól” – hallottam el a szünetben Garai Gábor költőt, aki a hallgatóságban szintén jelen lévő Dobozy Imre írószövetségi elnökkel mérlegelte az eljárás PR-értékét. Az ítéletet – nyolc hónapi, három évre elfüggesztett börtön – mindenki a szervek kudarcaként értékelte.

³ A közösen választott „tudományos” kibúvót a szociológus Szelényi kézírata sugallhatta, amelyet Tibor szintén magával vitt Jugoszláviába. A szociológia, habár rebellis tudomány hírében állt, ekkor már bevett diszciplína volt, Magyarországon is rendelkezett tudományos intézettel és tudományos folyóirattal. A *Darabbér* műfaját, az irodalmi szociográfiát, hozzá lehetett igazítani a „tudományos érdeklődés” magyarázathoz, adódott a „participatív”, azaz részt vevő szociológia fogalma. Így a „módszertani” alibi Gyurinak és Tibornak is azonosan juthatott eszébe. Nem mellesleg Szelényi Iván is így magyarázta a rendőrségen és a bíróságon tett vallomásaiban, miért akarta megjelentetni a könyv egy-két fejezetét az általa szerkesztett *Szociológia* folyóiratban. Mire Gyuri vallomására sor került, már meg is beszélhette ezt Ivánnal. Persze vakrepülési rizikó azért mégiscsak járt a választott alibivel, hiszen Tibor nem tudta értesíteni Gyurit, hogyan járt a határon, és mit mondott a rendőröknek. Logikus alibit füllentettek, de mégis a szerencse körébe tartozik, hogy mindketten ugyanazt a logikát választották.

⁴ Az ok valószínűsíthető. Igaz ugyan, hogy Tibor és Gyuri szerencsésen egybehangzó vallomásának köszönhetően jogilag nem lehetett rájuk bizonyítani a kéziratcsempészet rettentés bűnét, amelynek gyanúja okozta Gyuri eredeti vádlott-társi státuszát. De ha jogilag nem is vált „alaposá” a gyanú, a valóságban nagyon is az volt: a szervek egyszerűen *tudták*, hogy Konrád kéziratcsempészetre kérte fel Tibort, s hogy ő el is követte volna ezt, ha a szervek hagyják. Hiszen lehallgatták a Kőszeg-lakást, ahol Tiborral erről beszélgettünk, s a Konrád-lakást is, ahol a kézirat átadása történt. A kudarc miatti bosszú volt tehát a kitalálás, amely rendszabályt az államoknak nem kell megindokolniuk. Talán további magyarázat lehet, hogy még egy jó évig zajlott a *Darabbér*-per, és Tiborra nem volt „szükség”, sőt zavaró lett volna a jelenléte, hiszen segítette megcáfolni az egyik eredeti vádpontot, márpedig Aczél György továbbra is ezt hangoztatta különböző közönségei előtt, akár az izgatási vádpont rovására is, hogy a pert ártatlan rendészeti ügynek tüntethesse fel („Kérem szépen, nincs olyan állam, amely büntetlenül hagyná megsérteni a vámszabályokat...”).

Hónapló

Dalos György

Tárcsázok

62

209-151. A hatjegyű szám az utóbbi hetekben többször is eszembe jutott, s e gyakoriságnak okát adni nem tudom. Ifjúkori szerelmemet, mondhatni, múzsámat, Zs.-t hívtam rajta, nyilván utcáról, mivel nekem otthon, a Lenin körúton nem volt készülékem, és e tárgyban beadott kérelmeim hosszú éveken keresztül a Magyar Postán porosodtak. Hullámzó kapcsolat volt, mély- és csúcspontjain gyakran szaladtam le az utcára zsebemben egyszerre több tantusszal arra az esetre, ha megszakadna a vonal, vagy valamilyen vita közben – merthogy szüntelenül elemeztük a kapcsolatot – letenné a kagylót. Álltam a fürke előtt, olykor másodikként, harmadikként vártam a soromra, fejemben zsongott a telefonszám. Aztán 1964 nyarán a Hotel Ifjúság kávézó kerthelyiségében elárulta nekem, hogy beleszeretett valakibe – ez volt az első szakításom. Útjaink egy időre szétváltak, utóbb barátokként találkoztunk, ő férjhez ment, én megnősültem, és kisvártatva, mintegy a felnőtté válás küszöbén, magam is telefontulajdonos lettem, igaz, ikerállomással. Így hát otthonról hívhattam őt, persze új számon, amelyet gondosan felírtam magamnak, de megjegyezni sohasem tudtam, elsőre ugyanis minduntalan a 209-151 ugrott be nekem, így, közepén a kötőjellel.

Persze más számokat is tudtam fejből, így saját Lenin körúti lakásomét, ahol a külvilág éveken át 120-503, majd a posta szeszélyéből 321-716 alatt hívhatott. Valamikor a rendszerváltás táján a hirtelen hétjegyű számoktól görcsbe rándult a memóriám, egyszerűen nem tudtam, hogyan tagoljam őket, hová tegyem a kötőjelet. Közben a készülékemet is kicserélték, már nem a középső ujjamat illesztettem a bakelit forgótárca réseibe, hanem mutatóujjal nyomogattam a gombokat valami másfajta műanyag felületen. Ám a telefonálás műveletében még mind maradt valami szertartásszerű, hiszen a lakás más pontjairól oda kellett érnem a készülékhez, és ez a rövidke út mintegy megemelte a távhívás jelentőségét. Külföldön, Nyugat-Berlinben, Brémában, Bécsben élve és utazgatva hozzászóltam a nemzetközi és belföldi körzetszámokhoz, de változó lakhelyeim hívószámait szinte az elköltözés pillanatában felejteni kezdtem. Magyarországon a tantusz ekkortájt vált végleg múzeumi tárggyá, a művelt Nyugatot pedig elárasztották a különböző címletű telefonkártyák. Végül megjelent a mobil, az okostelefon, a Skype, a Messenger, a WhatsApp, az embereknek ma már több párhuzamos „elérhetőségük” van, és nemcsak hallják, hanem látják is egymást Oslo és Johannesburg, Jokohama és Isztambul között.

No de mi lesz az érzelmekkel? Annyi biztos, hogy Shakespeare halhatatlan szerelmeseinek tragédiája elektronikus úton szimplán megelőzhető. Ró-

meó belép a sírboltba, s még mielőtt pánikba esne a ravatalon fekvő kedvese látványától, készülékén megjelenik Lőrinc atya biztató üzenete: „Ne parázz! Júlia tetszhalott.” Mindez szép. Ám odalett vagy beolvadt a világot átfogó kommunikációba a tárcsázás izgalma, Bell egyszerű csodája, a végtelen számok halmazában pedig örökre elmerült a 209-151, közepén a kötőjellel.

*

Most, hogy kész lettem a Párizs környéki békéket összehasonlító vékonyka könyvecskével (ld. *Mozgó Világ*, 2020. február), a legbizarrabbnak kétségkívül a Bulgáriával kötött neuillyi szerződés előzményeit találok. Kétségkívül nem ez volt a legsúlyosabb diktátum – Versailles-hoz és Trianonhoz képest már-már enyhének tűnik, hanem a történetek sorsszerűsége. Ez a kis ország csak 1915 októberében lépett be a háborúba a központi hatalmak oldalán. Nem sokkal előtte már részt vett a két Balkán-háborúban – az elsőben (1912) szomszédaival közösen számolta fel az Oszmán Birodalom balkáni jelenlétét, és komoly területi nyereségre tett szert, a másodikban (1913) viszont a területi zsákmányon vetélkedve valamennyi volt szövetségesével szembekerült, és súlyos véráldozatokat, valamint komoly négyzetkilométernyi veszteségeket szenvedett. Amikor aztán engedett a német-osztrák-magyar csábításnak, nemzeti hagyományai ellenében Oroszországot tette fő ellenfelévé, amelynek részben a függetlenségét köszönhette, míg saját táborában az Oszmán Birodalommal kellett együtt harcolnia, amely hatszáz évig – Ivan Vazov regénycímével szólva – „iga alatt” tartotta.

Az oroszok iránti rokonszenvnél erősebbnek bizonyult a szerbekkel szembeni gyűlölet. Ezt a paradox helyzetet bonyolította, hogy az 1877-ben függetlenné vált Bulgária számos más délkelet-európai államhoz hasonlóan német hercegségekből importált magának uralkodókat. A Battenberg-ház tízéves hatalmát megdöntő puccs után újabb német főúr szükségeltetett a hatmilliós kis ország élére.

Az új jelöltet, Ferdinand Maximilian Karl Leopold Maria von Sachsen-Coburg und Gotha herceget állítólag a bécsi operaházban, két felvonás közben kínálták meg a trónnal. Némi szabódás után őszintén igyekezett, hogy megnyerje választott hazája polgárainak tetszését. Cárrá választása után megtanult bolgárul, és noha ő maga katolikus volt, fiát, Boriszt pravoszláv szertartással kereszteltette meg. Űgyszólván természetesnek tűnt, hogy tűzön-vízen át kitart népe mellett. Így is történt egészen 1918 augusztusáig, amikor a bolgár front összeomlott, és a kormány a villámgyors fegyverszünet mellett döntött. Ferdinánd ezeket a viharos napokat már nem Szófiában élte meg, hanem, miután trónjáról fia javára lemondott, gyors csomagolás után az udvari különvonaton – egyértelműen nem vagyon nélkül – Ausztriába utazott. Mielőtt azonban kastélyába beköltözhetett volna, I. (IV.) Károly császár- király, immár saját bukásának előérzetében főudvarmestere révén megüzente neki, hogy nem maradhat Ausztriában. Károly amúgy sem szívelte a parvenünek tekintett cárt, s megkönnyebbült, amikor Ferdinánd – így írta Károly a naplójában – „tovapöfögött Koburgba”. A bolgár uralkodó mellett szól, hogy tisztában volt efemer, operettszerű helyzetével. Felix Salten

– igen, a *Bambi* szerzője! – 1918 őszén a *Neue Freie Presse* hasábjain idézett tőle egy veretes mondatot: „Bár csak bolha vagyok a vén szipirtó Európa testén, de annak olyan helyén, amelyet nem tud megvakarni.” Az excár hosszú életét főleg növény- és ásványtani kutatószenvédelének szentelte Németországban, Bulgáriát soha többé nem látta viszont. Fia, Borisz 1945-ben a kommunisták elől emigrált, unokája viszont Szimeon Szakszoburgotszkij néven a kilencvenes években átmenetileg miniszterelnök lehetett Szófiában. Európa pedig mindeközben egyre csak vakarózik.

*

Gondoltam, megnézem azt az *Angela Merkel és a menekültek* című dokumentumdrámát, amely ellen hazánk berlini nagykövete hevesen tiltakozott a német külügyminisztériumban. A kétrészes, magyar feliratokkal ellátott ZDF-film korabeli felvételekkel, mai interjúkkal és színészi alakításokkal követi 2015 nyárutójának eseményeit: egyfelől a nagypolitika alakulását, másfelől a Keleti pályaudvaron rostokoló, majd onnan gyalogosan Bécsnek induló szerencsétlen menekültek útját. Tetszett a film feszültsége, és kitűnők voltak a maszkok is – az Angela Merkelt alakító színész nő külseje, mozgása és hanghordozása alig tért el a modellétől. Végeredményben hiteles kép alakul ki a szélsőséges helyzetről, amelyben a kancellár asszony végső soron egyedül döntött a menekültek befogadásáról, noha eredetileg csupán az akut helyzet megoldása, a humanitárius katasztrófa elkerülése volt a célja.

64

Kétségtelen, hogy Orbán Viktor nem jól kerül ki a történetből, s nem véletlen, hogy a filmen egyetlen akkori felelős magyar személyiség sem szólal meg, legfeljebb archív felvételeken találkozunk velük. A filmbeli Merkel a kötelező udvariasság keretén belül keserűen és gúnyosan szól a magyar miniszterelnök magatartásáról, együttműködési készségének hiányáról, s arról a több mint kemény kijelentéséről, miszerint „a menekültprobléma nem európai probléma, hanem német probléma”. Nem kevésbé kritikus a film a kancellár asszonyt magára hagyó európai partnerekkel és a döntési helyzetben hirtelen alámerülő és bekkelő bajor miniszterelnökkel.

Mindez szép és hiteles – mai tudásunk szerint a 2015. szeptember 4-ről 5-re virradó éjszakán meghozott döntés, az emberségnek ez a luxusa végső soron a Merkel-éra végének kezdetét jelentette. S miközben a filmet nézem, lehetetlen nem arra gondolnom, hogy 2020 legelején a kancellár asszony Berlinben fogadja Orbán Viktort, azt az embert, akit annak idején kihúzott a csávából, s akinek közvetve igencsak kényessé váló helyzetét köszönheti öt év múlva.

A főnix éjszakája

Nem kell már más pályatársaktól megkérdeznem, hogy milyen érzés a kormányoldali sajtó céltáblájának lenni: megvan a friss élmény nekem is. Nem szeretnék elmélyülni benne – aki kíváncsi rá, próbálja ki, nincs meggyőzőbb impulzus a személyes tapasztalatnál –, magát a jelenséget viszont talán érdemes közelebről szemügyre venni. A jelek szerint léteznek a médiában dolgozó, magukat minden bizonnyal újságírónak gondoló, nagyon jól megfizetett és megfelelő jogi védelemmel ellátott emberek, akik vagy azt gondolják, hogy azzal teszik a legnagyobb szolgálatot a hazának (a hatalomnak), ha cikkben, képben, tévé- és rádióműsorban belerúgnak a náluk sokkal szerenyebben finanszírozott, írásaikkal és főként a közzétett információkkal a kormány orra alá rendszeresen borsot törő, ezért a hatalomgyakorlók részéről amúgy is rendszeres vezgatúrának kitett tollforgatókba, vagy nem gondolnak semmit, hanem egyszerűen csak igyekeznek megszolgálni a pénzüket – ha ezzel, akkor ezzel.

Az ember idővel megszokja. Azt is, hogy csak élő műsorban nyilatkozik, ha a túloldalról kérdezik, meg azt is, hogy ha írásban nyilvánul meg, mondatonként elemzi a saját szövegét, hogy ne legyen benne olyan szakasz, amely kiragadva, az előtte-utána levő mondatok nélkül esetleg egészen mást jelent, mint amit valójában állítani akart. (Talán helyénvaló ezen a ponton megjegyezni, hogy tízévnyi sajtószakszervezeti munka, a *Népszabadság* bezárása körüli munkajogi hercehurca és háromesztendőnyi MÚOSZ-elnökség alatt az országos sajtó összes szerkesztőségében voltam már vendég és/vagy megszólaló, leszámítva az úgynevezett közmédiát. Természetesen kevéssé szeretnék beleszólni a műsorszerkesztésükbe, így ezúttal csak a *Népszabadság*-ügyet emelném ki: három hónapon át vívtuk különféle csatáinkat, a téma nemhogy a magyar, de az európai és a világsajtóban is napirenden volt, a köztvévé meg a közrádió is sokat foglalkozott vele; kormánypárti médiaelemzők, fideszes politikusok, kormánytagok rendszeresen elmondták náluk a véleményüket az ország legnagyobb politikai napilapjának erősza-kos (két jogerős bírósági döntés után bátran kimondhatjuk: jogsértő) elhallgattatásáról, de sem én, aki szakszervezeti titkár voltam a szerkesztőségben akkoriban, sem bárki más a csapatból nem kapott lehetőséget, hogy akár egyetlen mondatot is mondhasson arról, ami velünk és a lapunkkal történt.)

Előbb-utóbb bizonyára az is megszokható, hogy szinte éjjel-nappal egy szolgálati autó áll – többnyire járó motorral – a házunk előtti parkolóban. Azt, hogy szolgálati, nem úgy kell érteni, hogy a gáláns magyar állam vagy a jól eleresztett ellenzéki médiavállalat (a munkaadóm) ezzel honorálja a munkámat, hanem úgy, hogy valamelyik titkosszolgálathoz tartozik. A konkrét autókat – típussal, színnel, évjárattal – az eltelt évek alatt már volt alkalmam megismerni, mint ahogy személyes ismerőseim (arcról, nem név-

ról) a várakozó járművekben szolgálatot teljesítő szakmunkások is. Látom őket, amikor este hazaérek, sokszor reggel is, amikor munkába indulok, leggyakrabban pedig akkor találkozom velük, amikor a kutyámat sétáltatom. Elképzelésem sincs, hogy mi a fenét művelhetnek ott – látszólag nem csinálnak semmit, de a kocsik, amelyekben ülnek, elég alaposan föl vannak műszerezve –, csak azt tudom, hogy a föltűnésük viszonylag pontosan egybeesik azzal az időponttal, amikor az újságíró-szövetség elnökévé választottak. Ennek ellenére nem állítom, hogy rám kíváncsiak – lehet, hogy így van, de semmi jelét nem adják –, csak azt, hogy ott szobroznak, és nem csinálnak titkot az ottlétükből.

Természetesen megpróbáltam lekérdezni a vonatkozó rendszámokat – ha már az ember újságíró, ugye –, de ettől csak még gyanúsabb lett a dolog: a kocsiknak nincs a szó polgári értelmében vett, beazonosítható tulajdonosuk. (Tehát nem arról van szó, hogy valakinek az a hobbija, hogy előttünk áll, és a kocsiában ülve meg mindenféle műszereket tekergetve mulatja az időt, mert ha úgy lenne, az illetőt – vagy illetőket – nem lenne nehéz a rendszám alapján leinformálni.)

No mindegy, a lényeg, hogy valószínűleg ez is megszokható. Engem például nem zavar – három gyerekem van, házas vagyok, elég feszes időbeosztásban dolgozom, és régóta a nyilvánosság előtt zajlik az életem, nehezen találhatnak benne olyasmit, amit ne ismerhetne meg akár egy civil is, ha akarna –, inkább csak az a kérdés foglalkoztat, ami a bevezetőben említett, az ellenzéki újságírókat témának tekintő kormánypárti újságírókkal kapcsolatban is: hogy kinek és miért éri ez meg? Az állami (?) autó ugyanis pénzbe kerül, ahogy az üzemanyag meg a munkaerő is – nem beszélve a műszerekről –, és egyszerűen nem tudom elképzelni, mivel szolgálhattam rá, hogy a magyar állam naponta átlagosan kettő-négy, jól felkészült, nálam minden bizonnyal sokkal több fizetést (közpénzt) kapó alkalmazottja rám pazarolja a drága idejét. Azt meg végképp nem érem föl ésszel, hogy mi lehet ennek az egésznek az outputja; hogy mit remélnek tőle, és kinek, hogyan számolnak el a munkával. (Mi van a munkanaplóban? „Itt voltunk egész nap, nem történt semmi”?) Merthogy ami a pártmédiába átszivárog belőle úgymond leleplezésésként, az egyrészt annyira karcsú, hogy egyetlen titkosszolga egynapi bére is arcpirító túlzás lenne érte, másrészt meg tényleg könnyedén beszerezhető nyilvános forrásokból is.

Persze az sincs kizárva, hogy lakik valaki a házunkban, nálam sokkal-sokkal fontosabb ember, aki velem ellentétben tényleg megérdemli ezt a fajta kitüntetett figyelmet az állam részéről, és minden más csupán félreértés meg véletlen: a hely is, az idő is, meg az is, hogy amikor nyárra családilag elvonnulunk a tóhoz, akkor a látogatóink is felszívódnak (az ember időnként a nyár folyamán is hazalátogat, mondjuk, egy otthon felejtett laptoptöltőért vagy a villanyóra leolvasása végett, de olyankor még sosem futottam bele az őrzőkbe).

A Cui prodest?-en kívül van azért még valami, ami töprengésre késztet. Azt gondolnám, hogy a megszokásból csak Fidesz-kormánynak nevezett hatalmi gépezet ellenséglisztáján – hiába nyilvánvaló, hogy a legszívesebben

az összes újságírókat internálnák valami szélsőballiberális nyugat-európai no-go zónába – nem állhatok igazán elől (ha mégis, akkor valójában nincsenek ellenségeik, és örök időkre ők fognak uralkodni ebben az országban). Amennyiben helyes a feltételezésem, és még egy ilyen ezredik senki szemmel tartására is jut elegendő humán és gépi erőforrás, akkor viszont nem indokolatlan föltenni a kérdést: mégis hányan, milyen megfontolásból és mennyiért foglalkoznak ilyesmivel a közösen befizetett adónk terhére, és az állami költségvetés melyik sora fedezi a bérüket?

Amúgy nekem az újságírás nem egyszerűen kenyérkereső foglalkozás és szabadidős elfoglaltság, hanem úgyszólván életforma is. Ez azzal jár, hogy mindent, amiről úgy gondolom, hogy egyszer még jó lesz valamire, elektronikusan eltárolok (több helyen is párhuzamosan, amióta a már idézett *Népszabadság*-affér idején hónapokra lefoglalták a számítógépeinket meg a levelezésünket), azaz részletes adatbázisom van autókból, rendszámokból és időpontokból. Fogalmam sincs, hogy eljön-e egyszer az ideje, de ha eljön, és úgy alakulnak a dolgok az országban, hogy lesz például olyan igazságszolgáltatás, amelyik ennek a rendszernek és a működtetőinek a körmére néz, garantáltan lesz pár kérdésem hozzájuk. Akkor is, ha időközben kiderül, hogy mégsem én voltam a figyelem tárgya – adófizetőként is érdekelne, kinek és miért érte (éri) meg ez a folyamatos készenlét; hogy törvényes (volt)-e, és hogy lett-e bármi olyan eredménye, ami közpénzfelhasználási szempontból is megindokolhatóvá, illetve elfogadhatóvá tette. És kérdeznék még egy csomó mindenről – arról is, hogy amikor ezt a naplófejezetet írom, miért jön föl a képernyőre egy ilyen üzenet: „Kedves Miklós! A következő kód megadásával jelentkezhet be a Facebook szolgáltatásba: XXXXXX. Ha nem te próbáltál bejelentkezni, tudasd velünk.” (Nem, nem én próbáltam, viszont készítettem róla mentést.) Lehetséges, hogy pihennem kellene?

Látszólag nem tartozik szorosan ide, de boldog ifjúkoromban, még jócskán a rendszerváltás előtt a P. Mobil nevű magyar rockzenekar rajongótáborához tartoztam (csak a tágabbhoz, de a lelkesedésem éveken át töretlen volt). Ennek az együttesnek van egy száma, *A főnix éjszakája*, amelynek előadását rituálé előzte meg a koncerteken: a jellemzően munkáshátterű, akkoriban tehát az uralkodó osztályhoz tartozó fiatalok – talán burkolt társadalomkritikaként, talán csak úgy jókedvükben – „A hajsza, a gálya, a főnix éjszakája” rigmussal biztatták kórusban a művészeket. Azokon a heteken, amikor szerkesztő vagyok a *Népszavában*, a műszakom reggel kezdődik – elviszem a gyerekeket az iskolába, utána rögtön munkába állok –, és az utolsó oldal nyomdába adásáig, vagyis jó esetben 21.30-ig tart (mivel a munkahetünk hat nappól áll, ez heti 70-80 órát jelent). Ha minden kedvezően alakul, és elérem a buszt, 22.20 körül szoktam elhaladni az ügynök urak mellett – akik olyankor már sosem ugyanazok, mint akiket reggel láttam ugyanott. Lehetséges, hogy kettő, de az sincs kizárva, hogy három műszakban tolják, és egészen biztos vagyok benne, hogy az esti turnus még műszakpótlékot is kap, miközben én kora reggeltől késő éjszakáig alapbérért gályázom.

Az egészből, amit itt leírtam, ez az egy, ami tényleg nem hagy nyugodni.

Születnek-e magyar Thomas Bernhardok?

68 A Térey-ösztöndíj meghirdetésekor nem sejtettem, hogy ilyen parázs behar-
cokat idéz elő, hisz először arra gondoltam, milyen segítséget jelenthet egy
író életében egy stipendium. Kétszer voltam munkanélküli: először az 1968-
as egyetemistatüntetésekén játszott szerepemért két évig önkéntes szentta-
mási számúzetésben éltem, 1992-ben pedig a Milošević-hatalom távolított
el az Újvidéki Televízióból, ahol a drámaszerkesztőség dramaturgja voltam.
Első alkalommal könnyebben vészeltem át az állástalanságot, a Szenttamá-
son élő szüleimnél húzódtam meg. A hatvanas évek második felében szü-
lővárosomban már pezsgett az élet; magyar nyelvű adást sugárzott a helyi
rádió, a gimnáziumban magyar tagozat nyílt, az Elan mezőgazdasági birtok
jól gazdálkodott, ismerőseim egymás után vásárolták a népautót, a Fityót,
és ha kedvük szottyant rá, átrándultak Szegedre vacsorázni. Akkoriban kö-
zöltem *A nemzetiségi élet kritikája* című vitacikkemet, amelyben név szerint
bíráltam a magyar kommunista vezetőket, akik elidegenedtek az anyanyel-
vüktől és a kultúrától, továbbá azt is felróttam, hogy a Vajdaságban nem
számoltak le a hírhedt Ranković belügyminiszter kisebbségellenes politiká-
jával.

Egy könyvre való vitacikk jelent meg ellenem, viszont nem álltak ki mel-
lettem azok a kollégák, akik később kisebbségi élharcosok lettek. Leginkább
azonban az bántott, hogy a magyar polgárokat sem érdekelte igazán a kri-
tika, mivel a jóléti szocializmus, a magánéleti szabadság erősen elzsibbasz-
totta bennük a kritikus szellemiséget. Elsiettem a bírálatot, keseregtem.
Napjainkban többé nincs magyar tagozat a gimnáziumban, az Elan mező-
gazdasági birtok romokban hever, állítólag csődbe ment, az emberek egyre
tömegesebben távoznak külföldre, a polgárok morgolódnak, ezzel szemben a
kisebbségi politikusok elégedettek. Az anyaországi sajtóban olvasom, hogy
sosem volt jobb sorsuk a vajdasági magyaroknak, mint mostanság.

A második foglalkozásnélküliség 1992-ben komolyabb próbatétel elé állí-
tott. Az újvidéki tévé nagytermében egy délelőtt felolvasták a nevem, majd
tudtomra adták, hogy innentől nemkívánatos személy vagyok, másnap ne
is jöjjenek be a munkahelyemre, mert a portások úgysem engednek be. Csa-
ládeltartóként nem volt mindegy. Betértem egy kávézóba, ahol egy méreg-
erős kávé mellett azon töprengtem, hogy mihez kezdjek. Kilátástalan hely-
zetbe kerültem. A rendszer részéről megbélyegezve más munkahelyben
nem reménykedhettem, úgyhogy pár napig azzal áltattam magam, hogy
végre vége a napi robotnak, és csüggedés helyett örülnöm kellene. Naiv
voltam: a háborús hangulat első napjaiban a túlélés művészetét kellett
elsajátítanom.

Ebben az időszakban gyakran révedeztem írói ösztöndíjról, azonban nem volt hozzá szerencsém. Két hazám volt: Szerbia és Magyarország, de egyik sem gondolt rám. Nincs szándékomban ezzel a két évvel foglalkozni – noha igen kemény lecke volt –, hiszen 1994-ben váratlanul jobbra fordult a sorsom. A végén még ösztöndíjhoz is hozzájutottam. 2006-ban a német DAAD-stipendiummal azt is megtapasztalhattam, hogy milyen robot nélkül gondtalanul és csak az írásnak élni.

Ilyen előtörténettel nem ítélek az új ösztöndíjasok esélyeiről és csapdájáról. Felesleges és késő. Különbösen is: az írószervezetek elfogadták. Ki vagyok én, hogy a távolból mondjak ítéletet? Egyébként is, a vitacikkeket olvasva inkább arra gondolok, hogy milyen művek kerülnek ki az ösztöndíjasok műhelyéből. Megszületnek-e a magyar Thomas Bernhardok? Vagy az új Wass Albertek? Esetleg a hermetikus remekművek, amelyeket bennfentesen idézgetnek majd a kiváló kritikusok? Az ösztöndíj mindhárom változatnak kaput nyit. Azt, hogy melyik lesz a kiskapu, és melyik a nagy, írók döntenek el az íróasztal mellett. Nem az alkalmi interjúkra és a vitriolos cikkekre gondolok, hanem a művek szellemére, ha még egyáltalán szalonképes dolog ilyesmire gondolni. Vajon gyengül vagy erősödik a kritikai érzék? Idehallik-e még Camus szava, aki réges-régen arról elmélkedett, hogy a történelem cirkuszában mindig volt vértanú és oroszlán, csak hogy eddig a művész a lelátón ülve, a maga kedvére dúdolgatott, vagy jobbik esetben bátorította a vértanút; most azonban a művész a porondra kényszerült.

Az ösztöndíj érdeme, hogy a porondra küldte a magyar írókat.

E kérdés fogalmazódott meg bennem Ferencz Győző a *Literán* megjelent *Ellenállás, különbéke* című kisesszéjének olvasásakor. Az elmúlt évtizedekben alaposan belefáradtam a regnáló politikai elit ostromlásába, hiszen Szerbiában harminc éven át erre a meddő szerepre ítélték azokat az alkotókat, akik se polgárként, se íróként nem kötöttek legalább látszólagos különbséket a hatalommal. A különbéke persze többé nem látványos és erőszakos, nem kötelező a hatalom dicsérete, elegendő a tiszta politikamentes művészet, hiszen manapság a hatalom szabad választásokon tesz szert legitimitációra, ezért nincs szüksége az írók apológiájára, mint ahogy a szocialista realizmus virágzása idején. Nyilván ezért vagyok közömbös a hatalom felesleges dicsőítői iránt, inkább érdekelnek a „formákkal játszadozó elvont művek” (Camus), amelyek szerzői páratlan eleganciával szólítják meg az örökkévalóságot. Rájuk van szüksége a kultúrát ünnepi dekorációként szívesen pártoló és jutalmazó új arisztokráciának. Érthető tehát, hogy Ferencz Győző nemcsak Babitsot idézi, hanem Szabó Lőrincet is, aki személyes drámaként élte át a különbéke és az ellenállás közötti ellentétet. Őrlődött a kettősségben. „Minden szörnyűbb, mint hittem akkor / fiatalon”. Szabó Lőrinc felhördült és – különbséket kötött. „Mily gyönyörű a szenvedés! A lemondás milyen hatalmas! / – Meg fogod únni, s leszel aljas”. A *Politika* című versében kimondja a verdiktet is: „a jövő / azé lesz, aki bestiább.” Ferencz Győző ezzel napjaink legérzékenyebb kérdésére hívta fel a figyelmet: az ellenállás és a különbéke közötti választóvonal kijelölésének nehézségeire, hiszen a dekoráció még nem nevezhető apológiának. Szabó Lőrinc megszenvedte és

érezkelte a választóvonalakat, mostanság azonban nem kell szenvedni. Jugoszláviában a kommunista párttitkárok idejében előszeretettel gyakorolták a megaláztatás nélküli behódolást: a fejük fölött absztrakt festmények csüngtek, ami biztosította a tekintélyelvűség és a modernitás közötti fájdalommentes különbékét.

Viszont nemcsak a Térey-ösztöndíjről folynak a magyarországi viták, hanem az új tantervekről is. Töredelmesen be kell vallanom, szívesebben olvasom Illyés Gyulát, mint Wass Albertet. A minap az egyik viharos újvidéki éjszakában Illyés Gyula *Beatrice apródjai* című művét kezdtem újraolvasni. „Magyarországot az emberiség szemében egy pacsirta, egy egér sem védte, még csak riadt fölröppenésével, elszaladásával sem”, írta Illyés a trianoni békediktátum kapcsán. A Nyugat elfordult Magyarországtól. Az újságírók Apponyin mosolyogtak, a magyar delegációt a „torz rajzok a Feszty-körkép honfoglalóinak kacagányába öltöztették. A görbe kardos, sarkantyús, szőrmekucsmás diplomaták a francia parketten!”, hóbörög Illyés. Rossz érzéssel olvastam a keserű, sajnos nagyon is pontos illyési mondatokat. Mit tett a nemzetem, hogy ekkora ellenszenvvel nézték a népet, amely „hullakábultan hevert a földön; nem öntudatnak, ösztönnek sem adhatta jelét”? Hemingway is csak ámult-bámult. Nem értette, miért adnak oda a románoknak mindent, amit megkívántak. Hibáztak az ország urai, közben a népet büntették. Megdorgálhatna bárki, mondván, hogy a nép választotta meg a vezetőit. Nem tagadom, a többség az urak cinkosa lett. Minek tagadjam: volt magyar nacionalizmus. A nemzet egy részében az antiszemitizmus termékeny talajra talált. Mindezt elismerem, azért is, hogy tiszta lelkiismerettel állíthassam, hogy Trianon mégis mértéktelen büntetés volt. Különben is, a környező győztes államokban a paktum után olyan kisebbségellenesség jött létre, amely mellett a magyar úri nacionalizmus kismiska volt.

Amikor napjainkban riadtan olvasom a nyugati sajtó cikkeit Magyarországról, akkor óhatatlan Trianonra gondolok. A horvátok tiltakoznak a kormányelnök irodájában függő Nagy-Magyarország térkép miatt. A nyugati sajtót csak szorongva lapozgatom. A horvát cikkírók a kerítésre utalva az állítják, hogy mi vagyunk az utolsó migránsok. A szlovénok is háborognak: szerintük a magyar kormány beavatkozott a szlovén választási kampányba, és persze nem kevés iróniával emlegetnek bennünket. Attól tartok, hogy egy szép napon úgy írnak majd rólunk, mint az Illyés által idézett francia sajtó: kacagányába öltözött, görbe kardos, sarkantyús, szőrmekucsmás pasikról.

Egyelőre már az is vigasztal, hogy a szerbek nem röhögnek. Dubravka Stojanović belgrádi történész asszony a *Danas* című napilapnak adott interjújában nem ígér szép jövőt Szerbiának. Megállapítja, hogy komoly konfliktusba került szomszédaival: Montenegróval, Boszniával és Horvátországgal. Montenegróban napi felvonulások vannak. Milorad Dodik boszniai szerb zér kilátásba helyezte a Boszniai Szerb Köztársaság kiválását.

A Balkán újra fortyog!

Szerbia nem képes rendezni a Koszovó-kérdést. Kivár! Mire? Az oroszokra, ami azonban új világháború kezdetét jelenthetné. Alternatíva nincs, hiszen a történész asszonynak az ellenzékéről sincs jobb véleménye. „Az ellenzék

programját a kormány valósítja meg”, állítja, s emlékeztet arra, hogy a kilencvenes években a szerbiai ellenzék abban versenyzett Miloševićtyel, hogy ki a nagyobb nacionalista. Az ellenzék jelentős része a tavaszra sorra kerülő választások bojkottjára készül, közben folytatódnak az utcai demonstrációk. A hatalom ezzel szemben elégedett, bejelentette az „új aranykor” eljövetelét. Latinka Perović történész szerint Szerbia egy helyben toporog, és nem szakított a miloševići politikával. Vesna Pešić szociológus pedig éppen e sorok írásakor jelentette be, hogy Szerbiában erősödnek a profasiszta mozgalmak. Az elemzők véleménye szerint az áprilisi parlamenti választáson erősödni fog a szélsőjobb. Az egyik újvidéki városrész épületeinek falain feltűntek a horogkeresztek a Judenfrei felirat kíséretében...

Parászka Boróka

Kézműves cenzúra

Elszabadult a székelyezés februárban. Nem előzmény nélküli, bár az előzményeket különösen több év távlatából nem látják pontosan azok, akik a székelyezés vitákban részt vesznek. Most a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója indította el, tudatosan, előre kitervelten, a sokadik botrányt kavarázó nyilatkozatával. A tavaly december óta hömpölygő Térey-ösztöndíj vitájában mondta azt, hogy ő – dacára Schilling Árpád vádjának – nem náci, hiszen székely. A székelyek pedig nem nácik és nem kommunisták.

Hogy ma valaki, aki így nyilatkozik, az első vonalban kap helyet, ilyesmiről és így beszélhet mint főszónok, felkért vitapartner, mint „főigazgató”, az mindent elmond erről a hatalomról, amiben élünk. De a kort az minősíti igazán, ahogy erre Demeter kritikusan, az ellenzékiek reagálnak. Kialakult a masszív fobia a főigazgatóval szemben, a gyűlöletspirál beszippantott mindenkit – végül is ez a kormányzati gyűlöletpropaganda célja, hogy mindenki érintve legyen, reagáljon, és eljuttassa a rá kiosztott szerepeket. Demetert inkompetenciája mellett (amelyről sajnálatosan kevés érdemi szó esik) szidják: származása, habitusa, alkata (!) miatt, dehumanizálják (pondró, hernyó, patkány – olvasom visszatérően). Ha nagyon szigorú akarok lenni, és akarok, akkor csak azt tudom mondani: a náci beszéd kitermeli önmagát ellenzéki oldalon, úgy, hogy közben a felhergelt, sértett, ám cselekvőképtelen ellenzéknek fogalma sincs arról, hogy mibe keveredik éppen.

A mérsékeltbbek felvetették, hogy „a székelyeknek” kellene tüntetniük Demeter ellen, ki kellene kérniük maguknak, hogy ilyesmibe keverik őket, hogy rájuk hivatkozik ez az ember. Ilyen politikai entitás, cselekvő, aktor, hogy székely: nincs. Az elmúlt évtizedekben a „székely” politikai brand lett. Elsősorban az autonómiamozgalmak révén vált ismertté, a székelyzászlómozgalomban vált láthatóvá. De kevésbé érzékelhetően az Erdélyen belüli megosztás és megosztottság címkéje is lett. A székelyek voltak a magyarok, a még magyarabbak az erdélyi magyar közösségen belül. A Székelyföld volt

az igazi Erdély a vegyes területekkel szemben. Székely ruhában jelentek meg az erdélyi politikusok a magyar parlamentben. Székely rovásírással telt meg nemcsak Székelyföld, de Erdély és Magyarország is. A székely brandre épült rá egy sor más brand: a székely lángostól és kolbásztól a székely sörig.

Amikor tehát Demeter azt mondja, hogy „székely vagyok”, akkor besorol ezek mögé a brandek, vállalkozások és vállalkozók, politikusok, a zászló mögé. És a mögé az elképzelt politikai közösség mögé, amelyik így, ebben a formában sohasem létezett. Nem létező erővel, identitással sáfárkodik. Ennél is tovább megy. A „székely – nem székely” dichotómia, ez az egész, hosszú évek óta működő identitásgyár kitermelte a maga szembenállásait, ellenségképeit. A székely tiszta. Nem lehet sem náci, sem kommunista: la-zán megengedi ezzel a felsorolással magának a relativizálást is, a látszólagos középben állást, konszenzuskeresést.

A „hídember”. Ezt a fogalmat Téreyvel kapcsolatban vetették be a köztudatban, előtte pedig a Széchenyi-film miatt vált hívószóvá. Egy végletekig megosztott, a konfliktusokat kegyetlenül kiélező rendszerben a „hídember” szerepe a leghálásabb. A kiegyezés, a konszenzus lebegtetése mellett ő az ígéret, hogy lesz ez másként is, csak el kell jöjjön a megfelelő ember. Demeter, miközben folyamatosan provokál, heccel, megaláz, aközben szintén ebben a béketeremtő, közép felé terelő szerepben is tetszeleg. Ő mint székely, nem lehet sem kommunista, sem náci. És szemben áll mindazokkal, akik szerint viszont a székelyek nácik (vagy kommunisták). Kik ezek? Hát akik a székely nemzetépítést az elmúlt években nem fogadták el. Akik tiltakoztak a Wass- vagy a Nyirő-kultusz ellen, akik nem székelyzászlóztak, akik viccet faragtak a rovásírásos feliratokból. A nem székelyek, nem erdélyiek vagy a nem eléggé székelyek és nem eléggé erdélyiek. Hát így alakul ki, épp a konszenzus, a közép látszatával az újabb konfliktus. Ha valaki ebben a helyzetben azt kéri számon, hogy miért nem tiltakoznak Demeter ellen a székelyek, pontosan azt a stratégiát követi, amit a főigazgató és az újnacionalista kurzus diktál. Nincs egy székely tanács, nincs székely nép, nincs senki, aki mint székely tiltakozhatna, hiszen a székely ebben a formában imagináció. Pont akkor válna valóságossá, akkor igazolná a rendszert, ha valaki azért kezdene tiltakozni Demeter örültségei ellen, mert székely.

Hogyan jöjjünk ki a nacionalizmusból? Az ellenségképek világából. A mesterségesen gerjesztett konfliktusokból. Hogyan pacifikáljuk a közéletet? Ha nem beszéljük a hatalom nyelvét. Ez lenne az első és legfontosabb lépés. Ehhez azonban tényleg az előítéletek mélyére kellene nézni. Demeter, Orbán János Dénes és a teljes erdélyi maffia azért kerülhetett olyan hatalom által privilegizált, támogatott, megerősített helyzetbe, mert tényleg volt-van Erdély-ellenesség. Tényleg élnek az erdélyiekkel szembeni előítéletek. Van táptalaja a szembenállásnak, a konfliktusoknak. És aki ezekkel akar operálni, az ki is fogja használni. A képzelt ellenségek így öltének testet, elevenednek meg, így jön egyszer csak szembe a legrosszabb álmunk. Demeter ellen sokféleképpen lehetett volna, kellett volna tiltakozni. Amikor Tótkés László sajtósaként átejtőernyőzték Magyarországra, és rászabták az „er-

déli emberünk” szerepet – miközben olyan magyarországi megbízásokat, hatásköröket kapott, amelyekhez sem tudása, sem terepismerete, sem képzettsége nem volt. Vagy akkor, amikor az erdélyi magyar sajtó ledarálását rábízták. Vagy amikor az erdélyi magyar sajtó támogatása címén irdatlan, példátlan pénzüsszeg fölött kapott hatalmat, amelyet senki sem indokolt, s amellyel kapcsolatban ma is kérdéses: végül is mire, kinek, hova jutott? Vagy akkor, amikor a sajtókomisszári szerepből hirtelen a magyar irodalmi élet első számú szervezőjévé lépett elő. Politikai megbízottból a „kortárs magyar irodalom” istápolójává. Mi történt ekkor? Nyíltan, előre bejelentve kiterjesztették a politikai kontrollt az irodalmi életre (párhuzamosan azzal, ami a képzőművészeti vagy színházi életben zajlik). És mindezek után jöhetett a Térey-ösztöndíj, a hídemberezés és a bátortalan szöszmötölés arról, hogy kivel mennyire lehet, érdemes együttműködni. Nem az a baj Demeterrel, hogy székely, nem az a baj, hogy erdélyi. Az a baj, hogy a hatalom egyik kreatúrája. Ízig-vérig része a rendszernek, működtetője, emblémája. A rendszer vele is, nélküle is működik. Hiába kreál belőle bárki ellenséget. Hiába férgézi, patkányozza le. Újabb és újabb ilyen figurák fognak születni az előítéletekből, az indulatokból, de legfőképpen a magyar értelmiség rendszerkritikára való tehetetlenségéből.

Nem látom, mennyire lehet ezt belülről kikezdeni. A Térey-ösztöndíj viszszaütasítása fontos gesztus volt, de nem maradhat elszigetelt epizód. Egyértelmű, hogy mi felé halad a rezsim. A primer nacionalista identitásképző eszközök felé: a székelyezés, a magyározás és mindezekkel szemben a zsidózás, cigányozás nem elég. Kell mindezek mellett egy másik regiszter: meg kell törni az akadémiai szférát, hogy esélye se legyen a szakmai kritikának. Fel kell használni az irodalmi, színházi, művészeti szcénát, akár arra, hogy új identitást (vagy annak a látszatát) kreáljanak. Kicsit visszakacsintsanak a rég cserbenhagyott polgárságra, középre, jobboldali elitre. Akár arra, hogy meglebegtessék a társadalmi megbékélés esélyét. És mindeközben táptalajt biztosítsanak a „kulturális védelemnek”. Elég abszurd volt az utóbbi években, hogy az egész ország tele volt plakátolva a menekültellenes kampány részeként a „nem veheted el a kultúránkat” üzenettel, miközben a kormánynak – néhány levitézlett harmadosztálybeli színészt, rég megfonnyadt popsztárt leszámítva – nem volt semmiféle kulturális teljesítménye. Sőt: miközben a kormány a saját, végsőkéig lojális és kitartó elitjét is ledarálta, megalázta, kisémmizte. Milyen kultúrát kellene megvédeni? Most aztán lesz-lett kultúrája a kormánynak. Irodalmi „karavánok”, fesztiválok fogják megmutatni, mi is a kultúra errefelé. Lesz hozzá fellépő is, hisz a Térey-ösztöndíjasok szerződése erre a részvételre, együttműködésre kötelez. Amíg Demeter vagy bárki más ezt a kulturális paravánt, a kultúra látszatát fenn tudja tartani, addig hasznos. Székely, erdélyi – mindegy, hasznos. Amíg a kultúra látszatára szükség van, addig hasznosak lesznek mindazok, akik ebben a vetítésben, látszatteremtésben részt tudnak venni. És amint a „kulturárharcot” majd a társadalmi, politikai mobilizáció valamely más eszköze váltja, akkor mindenki megy a levesbe.

Épp az etnikai mobilizáció utóbbi, másfél évtizedes története szemlélteti,

milyen hamar elavulnak ezek az identitásjátzmák. A székelyzászlózásból, autonómiázásból előbb egy intézményes elfektető, a nemzetstratégiai intézet maradt (remekül fizetett áldozata Szász Jenő), és végül Demeter Szilárd meg a székelyezős irodalmi biznissz lett. Mi a következő kanyar? A putyini Oroszországot, az erdogani Törökországot figyelem. Ott az akadémiai szféra elleni harc sokkal korábban elkezdődött. És a különbéke ígérete is hamarabb megjelent. A kormánypárti értelmiség felfuttatása, a rendszer-kompatibilis ellenzék helyzetbe hozása is megtörtént már. Macska-egér harc van, ha véletlenül valaki kilóg a sorból, mint legutóbb Osman Kavala Törökországban, akkor példát statuálnak. Kavala ellen nem szűntek meg az eljárások akkor sem, amikor több társát, kollégáját kiengedték a börtönből. Elvégre Kavala a „fej”, a civil szféra támogatója, a kurd körzetek békéltetője. Nem lehet vele kíméletes a rendszer, mert elbázzák magukat a kurdok vagy a civilek. Támogatni, „kultúrába fektetni” és félelmet kelteni, adni és elvenni: ez megy. Aki pedig nem látja át a rendszert, aki nem tud megküzdeni a kiszolgáltatottsággal, az bizakodni kezd, megadja magát, de legalábbis kushad. Efelé haladunk: a kultúra mint elhallgatás, elcsendesülés felé. Hogy ez volt már? Minden autokráciának megvan a maga sajátos, gondosan megmunkált cenzúrája, csöndje. Ismerkedjünk vele.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Fehérek, keresztények, heterók...

Röviddel azután, hogy az ATV-n sugárzott beszélgetésből kiragadott mondataim nyomán kirobbant az utóbbi évek legabszurdabb és legostobább politikai hisztériája, a *The Guardian* internetes oldalán megjelent egy figyelemre méltó elemzés az orbáni politikáról. A cikkben¹ a szerző Nick Cohen a következőket írja: „Amikor a jobboldal »keresztény Európáról« vagy »keresztény hagyományokról« beszél ... akkor a kereszténységet a »fehér« szinonimájaként használja. Amikor Orbán a »keresztény Európa« védelméről beszél, akkor nem egy vallási dogmát védelmez – a magyaroknak csak mintegy 15 százaléka jár hetente templomba. Sokkal inkább a fasiszta összeesküvés-elmélet modern változata mellett érvel.”

Most képzeljük el egy pillanatra, mi történt volna, ha ezt én mondtam volna... De persze ennek a gyűlölködő politikai hisztériának az elemzését – már a személyes érintettség okán is – meghagyom másnak. Beszéljünk inkább a lényegről. Noha a lényegről nagyon nehéz beszélni. És nem elsősorban azért, mert a kormány teljes mértékben uralja a médiát, s ellehetetlenít minden ellenzéki megnyilvánulást. Hanem elsősorban azért, mert a kormánypárt és annak intellektuális holdudvara nem képes, nem hajlandó racionális

vitára. Helyette kijátssza az emberek félelmeit és érzelmeit, csúsztat, kiforgatja mások szavait, valótlan híreket terjeszt, megfélemlít, megbélyegez, gyűlöletet kelt, minden rendelkezésére álló eszközzel akadályozza az értelmes beszédet. Mindemellett alantas indulatokat keltő durva, vulgáris nyelvet használ. Gondoljunk bele: észérvekkel vitatkozni Bayer Zsolttal, Gajdics Ottóval, Szakács Árpáddal és társaival... Ennek ellenére nincs más esély és lehetőség, mint újra és újra megpróbálni.

Az elmúlt években Magyarországon és szerte a világban könyvtárnyi elemzés született a populizmusról, az illiberalizmusról, s ezekben az elemzésekben Lengyelország mellett mindig kitüntetett szerepet játszott az orbáni politika. Így jól ismerjük a korrupció szerepét és működési mechanizmusát az orbáni rendszerben, azt, ahogyan felszámolták az igazságszolgáltatás függetlenségét, megszüntették a mediaszabadságot, véget vetettek a kutatás és a tudomány szabadságának. Van azonban még egy nagyon jelentős sajátossága az orbáni rendszernek, amiről viszonylag kevesebbet szoktunk beszélni, vagy csak kisebb jelentőséget tulajdonítunk neki.

Orbán a párizsi *Charlie Hebdo* elleni borzalmas merénylet után megérezte annak a lehetőségét, hogy félelem- és gyűlöletkeltésből, idegenellenességből hatékony politikai stratégiát lehet kovácsolni. Kíméletlen média- és

¹ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/08/hungary-now-for-the-new-right-what-venezuela-once-was-for-the-left>

propagandakampányt indított a menekültekkel, a bevándorlókkal, az Európán kívüliekkel, a muzulmánokkal szemben. És ugyan ma már ez a kampány, a bevándorlókkal való ijesztgetés egyre inkább hiteltelen és nevetséges, összességében azonban mindenképpen sikeres. Már a kormány szempontjából. Mert a társadalom szempontjából katasztrófális következményekkel járt. Ugyan a magyar társadalom már ezt megelőzően is erősen megosztott volt, de ettől kezdve mindent elöntött a gyűlölet, és a társadalmi polarizáció újabb dimenzióval bővült. Ma, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum, a NAT vagy éppen a színházaktól megvont állami támogatások nyomán látjuk, hogy intézményes szinten hova fajult a „kulturális háború”², nem árt emlékeztetni ennek a folyamatnak a kezdeteire. Nevezetesen arra az időszakra, amikor Orbán „megvilágosodott”, hogy a tágan értelmezett kultúra elfoglalása és leigázása elkerülhetetlen rendszere kiépítése szempontjából, hogy akkor képes hatalmon maradni, ha a politikai rendszert kulturális korszakká tudja transzformálni. E felfogás teoretikusai, Békés Márton, Demeter Szilárd, Szakács Árpád és mások nyilván mindenekelőtt az irodalomra, a színházra, a művészetekre, ezek intézményeire gondoltak, a kultúrának azonban van egy másik, tágabb értelmezése is. Az, amelyik a mindennapi élet viselkedési, magatartási mintáira, az „*ordinary people*”, a köznapi emberek értékeire, felfogásaira, világképére, a közö-

sen birtokolt értékekre és normákra vonatkozik. S Orbán a kultúrának erről a dimenziójáról sem feledkezett meg, a mai napig határozott intézkedésekkel korlátozza a mindennapi élet szabadságát, s igyekszik a sokféle magyar társadalomra egységes, homogén kulturális elképzeléseket, felfogásokat rákényszeríteni.

A miniszterelnök a Fidesz 2019. évi kongresszusán foglalta össze, hogy mit jelent számára a keresztény szabadság, a keresztény demokrácia³. A következőket mondta: „Ezt a második rendszerváltást nevezhetjük keresztény rendszerváltásnak is, mert a liberális szabadság helyett a keresztény szabadság szellemében rendeztük be. A keresztény szabadság a politikában nem valami elvont dolog. Nagyon is konkrét, érthető és kézzelfogható. Világpolgárság helyett hazafiak. Internacionalizmus helyett hazaszeretet. Azonos neműek kapcsolatának propagálása helyett házasság és család. Drogliberalizáció helyett gyermekeink védelme. Migráció helyett határvédelem. Bevándorlók helyett magyar gyerekek. Multikulturális zagyvalék helyett keresztény kultúra. Erőszak és terror helyett rendezettség és biztonság. December 5-i nemzetárulás helyett nemzetegyesítés. Ez a keresztény szabadság.” Ennél átfogóbb kirekesztő politikai programot nehéz lett volna megfogalmazni. Ez a program olyan országot vetít elénk, amelyben csak a fehérek, a keresztények, a heterók érezhetik

² https://index.hu/kultura/2020/02/14/szakacs_arpad_a_magyar_kultura_ellensegei/

³ <https://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-fidesz-magyar-polgari-szovetseg-xxviii-kongresszusan>

Orbán Viktor miniszterelnök fogadja az Európa jövője című, budapesti nemzetközi konferencia több előadóját, Douglas Murray brit konzervatív író, szerkesztőt, Stephen K. Bannont, Donald Trump amerikai elnök volt kampányfőnökét és vezető stratégáját, valamint David P. Goldman amerikai közgazdászt az Országházban 2018. május 24-én. Középen Gulyás Gergely, a Miniszterelnökséget vezető miniszter. (MTI Fotó: Miniszterelnöki Sajtóiroda / Szecsódi Balázs)

otthon és biztonságban magukat. Ez az európai szélsőjobboldal, a fehér nacionalisták⁴, az *alt-right* mozgalom ideológiája. Orbán ily módon fordított hátat az európai konzervativizmus hagyományainak, morálitásának, korábbi elvbarátainak.

Ezzel a világgéppel szemben nagyon világosan kell fogalmazni. Egyértelművé kell tennünk, hogy egy nemzethez, egy politikai közösséghez tartozni nem bőrszín, nem vallás és nem szexuális identitás kérdése. A társadalom tagjai között ilyen alapokon nem lehet különbséget tenni. Ha ugyanis egy kormány, egy politikai párt ilyen kategóriákra építi politikáját, az tudatosan kirekeszt másokat. Azért hoz létre ilyen kategóriákat, mert ezek alapján szét tudja hasítani, polarizálni tudja a társadalmat. Az Orbán-féle keresztény szabadság mások mindennapi életének, a mindennapi élet szabadságának a korlátozásából, elnyomásából, felszámolásából áll. A modern

társadalmat ugyanis nem az egyformaság, hanem éppen ellenkezőleg a sokféleség jellemzi. Orbán beszélhet ugyan „multikulturális zagyvalékról”, de ettől a tény tény marad. Európa, és benne Magyarország kulturálisan, társadalmilag, etnikailag, vallásilag stb. megváltoztathatatlanul sokféle. Jan-Werner Müller, a princetoni egyetem professzora mutatott rá legutóbb⁵, hogy a kulturálisan homogén, autentikus ember eszméje csupán a politikai fantázia terméke. De veszélyes terméke, tesszem hozzá én. Persze Orbán pontosan tudja ezt, és tudatosan élezi ezt a veszélyt. Hiszen tudja, hogy a választásokon hatalomra jutott diktatúrák (*elected dictatorship*) csak akkor tudnak hosszabb távon hatalmon maradni, ha képesek a kulturális intézmények, stílusok, értékek és normák egyneműsítésére, homogenizálására s minden ettől eltérő felfogás kirekesztésére, meg-

⁴ <https://www.economist.com/the-economist-explains/2019/08/14/what-is-white-nationalism>

⁵ <https://www.theguardian.com/politics/2020/feb/14/anti-populism-politics-why-champions-of-civility-keep-losing>

bélyegzésére. Nem elég neki a demokrácia intézményrendszerének kiforgatása, a civil szervezetek ellehetlenítése, elengedhetetlen szüksége van a polgárok mindennapi életének gyarmatosítására is. Ezért van szüksége a végletekig feszített társadalmi, kulturális polarizációra, az ellenségképekre, a legprimitívebb Bayer Zsolt-, Kövér László-féle⁶ alantás gyűlöletpolitikára⁷. Az orbáni politika ugyanis éppen arra nem képes, ami a politika lényege, nevezetesen a társadalmon belüli különböző nézetek, felfogások, elképzelések, értékek és normák közötti közvetítésre, konszenzusok létrehozására. Orbán a kereszténység filozófiáját durván megerőszkolva a politikai, ideológiai ellenfeleket ellenségnek tekinti, és a kereszténység kizárólagosságára hivatkozva a kirekesztésükre törekszik. De ezzel szembefordul a keresztények többségével is, akik elszörnyedve nézik, hogy Orbán, Salvini, Kaczyński és társai mire, milyen gyalázatos célokra használják fel a keresztény hitet⁸. De ez a szélsőjobboldali „kereszténység” nemcsak a politikai ellenfelek kirekesztésére törekszik, hanem magát a kereszténységet is újra akarja definiálni. Salvini magát tartja az „utolsó jó kereszténynek”, miközben a magyar kormány egyik fő ideológusa Ferenc pápát szabadkőművesnek és az „ultraliberaliz-

mus” képviselőjének nevezi⁹ – hogy csak két különböző példát említsék. A kormány pedig a neki nem tetsző keresztény egyházaktól egyszerűen megvonja az egyházi státuszt. Aligha véletlen, hogy a Vatikán hevesen tiltakozott a kereszténység politizálása ellen, mondván, a „kereszt sosem lehet az identitás jele”¹⁰. Ne beszéljünk mellé, Orbán politikájának nincs köze a kereszténységhez, az nem más, mint kereszténynek mázolt nacionalizmus, idegenellenesség, kirekesztés rasszista felhangokkal.

Ugyanakkor becsapnánk magunkat, ha nem látnánk, hogy ennek az ideológiának, ennek a politikának vannak támogatói Európában, Amerikában, sőt a világ számos más országában is – gondoljunk Brazíliára vagy éppen Indiára. Orbán és társai ezt a gyűlöletpolitikát sikerrel adták el azoknak a választópolgároknak, akiket németül *Wutbürger*nek, angolul *angry white* mennek szoktak nevezni. Azokról a társadalmi csoportokról van szó, amelyek az elmúlt évtizedek társadalmi változásainak a nyomán – a legkülönbözőbb okokból – úgy érzik, hogy a társadalom peremére szorulnak, eddigi társadalmi státuszuk elvesztése, az elszegényedés fenyegeti őket. Ezeknek a zömükben alulképzett, alsó középosztálybeli embereknek a társadalmi, anyagi helyzete elbizonytalanodott, nem találják a helyüket, egyre kevésbé értik az őket körülvevő világot. Éppen ezért ellenségképeket keresnek, és az Orbán által is képvi-

⁶ https://hvg.hu/itthon/20180927_Kover_Re_melemhogy_visszaszorul_az_aberralt_nak_nevezhető_baloldal

⁷ <https://888.hu/pszicho/a-baloldaliak-hajla mosabak-a-mentalis-betegsegekre-4228557/>

⁸ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/25/the-guardian-view-on-the-rise-of-christian-nativist-populists-a-troubling-sign-of-things-to-come>

⁹ <https://www.magyaridok.hu/velemenysza badkomuvesseg-es-papa-1647286/>

¹⁰ <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/26/pope-francis-adviser-decries-matteo-salvini-policy-on-crucifix>

selt gyűlöletpolitika pontosan ilyen ellenségképeket szolgáltat nekik. Ez a politika nem a világ megértését, a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodást segíti, hanem artikulálatlan gyűlöletet termel. Ugyanakkor ez a politika felkínál a számukra olyan identitásmintákat is, amelyek elfogadása, az azokkal való azonosulás egyrészt segíti a mostani világ „megértését”, másrészt konkretizálja, kézzelfoghatóvá teszi az „ellenséget”. Éppen ezért ezek az emberek elfogadnak minden olyan politikát, sőt a diktatúrát is, ha úgy érzik, ez a politika őket védi.¹¹ Azaz a „fehér, keresztény, heteró” nem valamely konkrét társadalmi csoportot ír le, hanem egy, az előbbi értelemben vett identitásmintát, és ahhoz kapcsolódó politikai ideológiát, a „fehér nacionalizmus” ideológiáját fogalmazza meg, az ezzel való politikai, társadalmi azonosulás lehetőségét kínálja fel. Orbán pontosan ezt az utat követi. Amikor „népességcsere-ről” beszél¹², akkor tudatosan veszi át az *alt-right* és a fehér nacionalisták retorikáját. Amikor „családvédelemről” beszél, és azt mondja, hogy magyar gyerekekre és nem bevándorlókra van szükség, akkor ezzel arra utal, hogy fehér gyerekekre van szükség, és nem Európán kívüliekre, mert egyébként háttérbe szorul a fehér, keresztény, európai kultúra.¹³ Másként fogalmazva, Orbán és szö-

vetségesei különbséget tesznek élet és élet között, legyen minél több fehér, keresztény és minél kevesebb színes és nem keresztény gyerek. Mi ez, ha nem színtiszta rasszizmus? Amikor Orbán Soros Györgynek a migráció irányításában, szervezésében játszott szerepéről beszél, akkor közvetve, de mindenki számára érthető módon a zsidó összeesküvés és világuralom antiszemita elméletére utal, ami szerves részét képezi a szélsőjobboldali hagyományoknak. Amikor Orbán durván megkülönbözteti az iskolában „rendetlenkedő” cigány és az emiatt tanulni nem tudó magyar gyerekeket, akkor a fehér nacionalizmus, a szélsőjobboldali ideológia leggyalázatosabb hagyományaihoz nyúl vissza. És nem folytatom.

Magyarország az európai szélsőjobboldal, az Európában egyre erősödő fehér nacionalizmus, a gyűlöletpolitika központjává vált. A magyarországi cigánygyilkosságok, a szélsőjobboldali terrorcselekmények Norvégiától Új-Zélandig és az Egyesült Államokig, vagy éppen Németországig, az egyre erősödő antiszemitizmus pontosan mutatják, hogy ez a globális gyűlöletpolitika legradikálisabb formájában hova vezethet. Nem tehetünk úgy, mintha nem látnánk, hogy a kormány, a kormánypárt olyan irracionális gyűlöletkampányt folytat hazánkban is, amely lehetetlenné teszi a különböző politikai táborok közötti kommunikációt. Ennek az országnak azonban nem törzsi háborúkra, hanem meg egyezésre, okos kompromisszumokra, az emberi méltóság tiszteletben tartására van szüksége.

¹¹ <https://www.nytimes.com/2019/12/12/opinion/UK-election-politics-boris-johnson.html>

¹² https://mandiner.hu/cikk/20180608_orban_nepessegcsere_zajlik_europaban

¹³ <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/06/viktor-orban-trumpets-far-right-procreation-anti-immigration-policy>

Klímaváltozás, tudomány és politika*

80 Antal Z. László *Éghajlatváltozás és szociológia* című könyvében 2000 és 2019 között publikált tizenegy tanulmányát gyűjtötte össze. Húsz év munkásságáról számol be a klímaváltozás társadalmi okaival és következményeivel foglalkozó témakörben, amely ugyan 2000-ben már nem volt ismeretlen – hiszen a Római Klub már 1971-ben nagy hatású jelentést állított össze, ennek felújított kiadásai 2004-ben, majd 2012-ben újra megjelentek –, de még távolról sem kapott akkora társadalmi és különösen politikai figyelmet, mint napjainkban. Mondhatjuk, Antal a saját kora előtt járt. A 2020-as amerikai elnökválasztás egyik fontos programja az amerikai kongresszus új baloldali üdvöskéje, Alexandria Ocasio-Cortez által megfogalmazott – de most már Bernie Sanders által szintén támogatott, újabban pedig az Európai Unió által is átvett – Green New Deal program hozza lelkesedésbe a fiatalok tíz- vagy talán százmillióit. (Gondoljunk csak a Nobel-díjra jelölt, mindössze 17 éves Greta Thunberg rendkívüli népszerűségére.) Amikor a Zöldpárt Németország második legnagyobb politikai tényezőjévé vált (és Magyarországon az LMP Zöldekre változtatta a nevét), ennél időszerűbb könyvet el sem lehet képzelni.

A könyv tartalmát a szerző négy témakörbe csoportosította. Az elsőbe azok az írások kerültek, melyek a környezetszociológia szerepét tárgyalják a környezetkutatásban és a környezetvédelemben, a második a társadalommal és a környezettel foglalkozó munkák interdiszciplináris jellegét taglalja, a harmadik az egészség és a klímaváltozás kapcsolatával foglalkozik, míg az utolsó, negyedik a klímatudatos közösségek értékrendszerét vizsgálja. A különböző időpontokban megjelent tanulmányokban természetesen ismétlődnek a témák, recenzióként inkább témáról témára haladok, s nem fejezetenként írok a könyvről. Először kiemelem a könyv újításait és érdemeit, s azután következnek a megjegyzéseim, amelyeket olykor kritikai kommentárok zárnak.

A környezetszociológia feladatai és jelentősége. Már csak a mundér becsülete is megkívánja, hogy a szerző hangsúlyozza a szociológia fontosságát a klímaváltozás tanulmányozásában. Mint azt Antal többször is említi, az emberek többet tudnak a klímaváltozásról, mint amennyit hajlandók tenni ez ügyben. Ráadásul a klímaváltozás kérdése a politikai viták középpontjába került. Az inkább baloldali vagy liberális gondolkodók hajlamosak klímaválságról beszélni, míg a jobboldal, különösen az etno-nacionalista (szélső)jobb (az AfD Németországban, Donald Trump az USA-ban és több Fidesz-politikus Magyarországon) inkább

* Megjegyzések Antal Z. László *Éghajlatváltozás és szociológia* című könyvéhez. Budapest, 2019, Argumentum Kiadó.

a környezetvédőket teszi felelőssé a válságért. Mindkét retorika jó módszer a szavazatok megszerzésére. Akik hisznek a klímakatasztrófában, hajlamosabbak több adót fizetni s nagyobb állami beavatkozást elfogadni a katasztrófa elkerülése végett. A politikai spektrum másik oldalán szavazatnyerő az az érv, hogy nem ember okozza a katasztrófát, a környezetvédők csak megadóztatják a benzineteket, s nehezebbé teszik az életeteket, de elérni semmit nem tudnak. Egy jeles jobboldali magyar történész mondta nemrég: nem érti, mi a klímakatasztrófa. Azt kérdezte: a környezetvédők be akarják tiltani az időjárást? Mit mondjak: szellemes.

Annyi bizonyos, hogy ilyen körülmények között a társadalomtudományoknak s különösen a szociológiának nagy szerepe van abban, hogy eljuttassa a szavazópolgárokhoz az objektív tudományos ismereteket, s ők informáltan dönthessenek arról, mennyi és milyen környezetvédelmi intézkedésre akarják az adójukat költeni. Vagyis fontos és jó lenne, ha a környezettel foglalkozó természettudósok is több szociológiát tudnának. *A szociológia hármass válsága* című dolgozat szerzőjeként csak örülhetek annak, hogy a szociológia ily módon vissza tudja szerezni magának a politikai misszióban betöltött rangját, ami lelkes és okos fiatalokat vonz a szakmába. Ha Greta Thunberg egyetemen folytatja a tanulmányait, van esély arra, hogy a szociológiát vagy a politikatudományt választja főszakjának, s végül nem matematikus lesz belőle.

A szerző ennél valamivel ambiciózusabb: azt gondolja, a szociológia hozzájárulhat annak megértéséhez,

hogy melyek a klímaváltozás okai, s mi lehet a megoldás (az okok ismerete nélkül erről se tudunk semmit mondani). Ebben szkeptikus vagyok. Antal idézi a Bret Hart-modellt, amely szerint a Föld ökológiai rendszerének tizenhat meghatározója van, s abból csupán egy a társadalmi. Aki azt hiszi, hogy a társadalomnak nincs szerepe a klímaváltozásban, nyilván fundamentalista örült, de társadalomtudósokként azt, hogy a tizenhat tényező közül melyik mennyire fontos, meg nem mondhatjuk (nem a mi dolgunk), ezért arról sincs sok mondanivalónk, tehetünk-e valamit, s ha igen, mit. Felelőtlenség volna megoldási programot adni egy olyan problémára, amelynek az okait pontosan nem ismerjük.

Globális kihívások, globális válságok. A bölcs szerző a lokális közösségi válaszokra hoz fel fontos példákat (klímabarát közösségek). Egyetértek vele, amikor példaként a vízgazdálkodást említi. E kérdésben nagy eredményeket ért el a társadalmi környezetvédelem. Patakokat, tavakat, de még nagy folyókat is meg lehet tisztítani a szennytól, erre több jó példa van, s ez nem jelentéktelen. A háztartási és ipari szemetet is lehet észszerűbben és észszerűtlenebbül kezelni. Még az ózonréteg sérüléseit is lehet jó helyi politikával mérsékelni. Bravó, rajta. (Bár még e tekintetben is kérdés az időbeni perspektíva: rövidebb távon az atomenergia „tiszta”, de hosszabb távon a hulladék tárolása iszonyatos károkat fog okozni... igaz, akkor mi már nem élünk.)

A nagy kihívások, amelyekkel az emberiség a 21. században szembenéz, globálisak, s ezekre – nem állítom, hogy van megoldás – csak

globális megoldások vázolhatók. Itt két ilyen – egymással összefüggő – kihívásra utalnék, az egyik a klíma, a másik a demográfia.

Vannak helyi problémák, amelyekre van helyi – s mozgalmi – megoldás. De mit tehetünk az Északi- és a Déli-sark olvadásával, a tengerszint emelkedésével és a tengerek vizének melegedésével, a súlyosbodó viharokkal, erdőtüzekkel? Nehéz megválaszolni, de abban biztos vagyok, hogy nem a társadalomtudósok fogják megválaszolni. Már csak azért sem, mert a kihívások globálisak, s azokra csakis globális válasz adható. Erre egyébként jó példa a társadalomtudományok kompetenciájához közelebb álló s a 21. században annyira súlyos demográfiai válság. A világrendszer központjában a népesség csökken és öregszik, közben egyre csökken az öregedő népesség nyugdíját fedező aktív népesség száma, aránya. A világrendszer periferiáján, ahol a népesség nagyobb része él, és a gazdasági fejlettség alacsonyabb, sok területen (főként Afrikában, Dél-Ázsiában és Latin-Amerikában is) demográfiai robbanás tapasztalható. Ennek következtében az emberiség történetének egyik legnagyobb területi népességátrendeződése zajlik. Ennek egyébként fontos összetevője az ökológiai válság. A tengerszint emelkedése hajléktalanná tesz tíz- vagy százmilliókat olyan országokban, mint Banglades (vagy az idővel lakhatatlanná váló csendes-óceáni szigetek). Másutt, például Afrikában, a sivatagosodás (s ebből következően az élelmiszertermelés zsugorodása) miatt milliók indulnak az emberi megélhetés irányába (őket csúfolják „gazdasági

bevándorlóknak”, akik még a háborúk elől menekülőknél is megvetendőbbek). A vélt vagy valós etnikai, vallási, kulturális, nyelvi homogenitásukra és szuverenitásukra hivatkozó nemzetállamoknak nincs válaszuk. Emelhetnek falakat, építhetnek kerítéseket, tehetnek gesztusokat azzal, hogy a papírt és azt üveget külön gyűjtik (önmagában dicsérendő cselekedet), de a multilaterális, a világrendszer egészére kiterjedő megállapodásokat a „nemzetek” közötti bilaterális alkuk nem helyettesíthetik. A trumpi politika csak a harmadik világháború előkészítésére jó, de nem a globális ökológiai vagy demográfiai válság kezelésének hatékony eszköze. Fogalmam sincs arról, hogy mi a „megoldás”, ha ugyan van olyan. De abban biztos vagyok, hogy az nem az etno-nacionalista, szuverenista bilateralizmus. Ha megoldásban reménykedhetünk, az csak a világ elkerülhetetlen globalizációjának megfelelő politikai globalizációtól várható. Erről persze könnyebb beszélni, mint valamit tenni. Európai Egyesült Államok? Igen, egy lépés lehetne a helyes irányba, de a globális kihívásokra az sem elég Kína, India, Afrika és az USA nélkül. Az EU vagy az ENSZ persze csak sóhivatalok. Ami aggasztó, hogy a világ nem a globális politikai integráció felé halad, éppen ellenkezőleg, az apró nemzetállamok, Luxemburg, Írország, Magyarország szuverenista kompetíciója felé menetel.

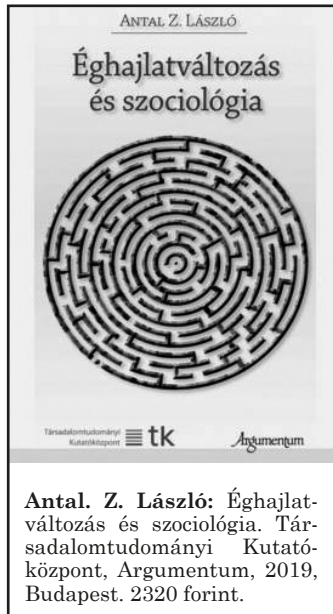
Interdiszciplináris, transzdiszciplináris megközelítés. A tanulmányok fontos megállapítása, hogy a klímaváltozás kihívásaira csak interdiszciplináris, transzdiszciplináris választ lehet adni. Ezzel egyet-

érték, és módosítanám a kötet szociológiacentrikus fejezeteit. A szociológia mai helyzetét és jövőbeni perspektíváit tekintve a szerzőnél jóval szkeptikusabb vagyok. Azt hiszem, a társadalomtudományoknak akkor van jövőjük, ha megtanulnak együttműködni és gondolkodni a természettudományokkal. Nem véletlen, hogy a közgazdaságtudományban például a legígéretesebb új területek közé tartozik a neurogazdaságtan, hiszen a pszichológia is menekül az analízistól, s a pszichológia tanszékek gyakran épenséggel a természettudományi karokon működnek.

Ez különösen áll a környezetkutatásra. A szerzőnek igaza van abban, hogy jót tenne a környezettel foglalkozó természettudósoknak, ha tanulnának szociológiát, de legalább ennyire fontos, hogy a környezetvédelem iránt érdeklődő társadalomtudósoknak is legyen természettudományi tudásuk. Olyan interdiszciplináris, transz-diszciplináris PhD-programokra lenne szükség, amelyek átlépik a hagyományos diszciplínák határait. Tudományágunk helyzetét látva nehéz megfogalmazni, mivel is tudnánk ehhez hozzájárulni. Sajnos túl sok időt töltöttünk az „antipozitivisták” álláspont hangsúlyozásával: miért nem szabad másolnunk a természettudományok gondolkodását a társadalom elemzésében? Ebben volt valami igazság – a társadalmi aktoroknak a

természeti tárgyakra eltérően van akaratuk. Ez természetesen igaz, de veszélyes, ha a természeti törvények alulbecsüléséhez és módszertani hanyagsághoz vezet.

A társadalomtudományokon belül különösen veszélyesnek tartom a közgazdaságtan és a szociológia szembeállítását. Andorka Rudolf „homo oeconomicus” kritikája szellemes volt, s ő, mint korának eminensen „pozitivisták társadalomtudósa”, még meg is engedhette magának, de a korai halálát követő két évtized alatt éppenséggel azt láthatuk, hogy a közgazdaszok fegyelmezettebb módszertani ismereteik miatt mintegy átvették az úttörő szerepet olyan problémák vizsgálatában, amelyeket hagyományosan a szociológia tartott

saját területének. Mondjuk, a társadalmi egyenlőtlenségek kérdésével kapcsolatban érdekesebb könyveket olvashatunk Pikettytől, Stiglitztől, Krugmantól vagy Kornaitól, mint szociológusoktól. Az is riasztóan leegyszerűsítő, hogy a közgazdaságtanban a homo oeconomicus, a szűkös gazdasági önérdelmet követő ember az emberfelfogás központja. Tény, hogy az úgynevezett neoklasszikus közgazdaságtanban volt erre – valamint a jelenségek túlzottan leegyszerűsítő matematikai megfogalmazására is – tendencia. Erről szó sem volt a klasszikus közgazdaságtanban, Adam Smith emberfelfogása távolról sem egy leegyszerűsítő gazdasági érdeke-

it szűkösen követő ember képe. Smith első könyve a „morál filozófiája” volt, s abban az önérdék éppenséggel azt jelentette, hogy az ego érdeke az alter szimpátiájának elnyerése, az én érdekem, hogy az érdekemet te is a saját érdekednek gondold. A jó közgazdaságtan a kompromisszumok tudománya, miként a jó szociológia a megkerülhetetlen társadalmi (és természeti) tényekről számol be. A kettő a „politikai gazdaságtanban” találkozik (amit ma sokszor tévesen a marxizmussal azonosítanak, holott Marx nem politikai gazdaságtant művelt, hanem annak kritikájára törekedett). Óriási hiba lenne a szociológia „projekt”-et mintegy a gazdaságtudománnyal szemben álló ágazatként felfogni. Amikor 1963-ban létrejött az MTA szociológiai kutatócsoportja, akkor Lukács György – aki túl sok közgazdaságtant nem tudott – a kutatócsoporthoz csatlakozó tanítványait – akik aztán semmi közgazdaságtant nem tudtak – arra intette, nehogy elfeledkezzenek a gazdaság fontosságáról a társadalmi folyamatokban. Jó tanács volt, Heller Ágnes egyik legfontosabb könyve a szocializmus kritikai politikai gazdaságtana volt.

A társadalom és környezete. A könyv egyik fontos, talán legfontosabb tétele, hogy a társadalmat mindig a környezetével interakcióban kell látni. Bár az éppen elmondottak miatt a homo oeconomicus és a homo oecologicus szembeállítását túlságosan leegyszerűsítőnek találom, hiszen a jó társadalomtudomány maga – legyen az szociológia, politológia vagy közgazdaságtan – a társadalom szervezeti formáinak, a népességnek és a fizikai környezetnek a rendszerű felfogásán alapul.

Otis Dudley Duncan, akit korának egyik legjelentősebb szociológusának gondolok, ezt nevezte ökoszisztémának. Az ökoszisztéma három alkotóeleme: a természeti környezet, a népesség és a társadalmi szervezet. E gondolat korai megfogalmazását megtalálhatjuk már a nagy arab társadalomtudósnál, Ibn Khaldunnál (1332–1405), majd Montesquieu-nél, illetve Durkheimnél. Ibn Khalduntól Durkheimig az volt az alapgondolat, hogy egy társadalom jogrendjét csak úgy tudjuk megérteni, ha figyelembe vesszük a fizikai környezetét. Duncan demográfusként különös figyelmet fordított a népességre. X fizikai környezetben, Y társadalmi szervezet mellett Z népesség tud megélni. Ezzel jól konceptualizálható a mai klímaválságunk. Z+n népesség visszafordíthatatlan károkat okozhat X környezetben, ha csak Y társadalmi szerkezet nem adaptálódik az új körülményekhez, s nem hoz létre új egyensúlyt. Baloldali forradalmi barátaink arra gondolnak, természetesen fel kell számolni a globális kapitalizmus rendszerét, konzervatív barátaink pedig népességnövekedési korlátozásokat tartanának inkább megoldásnak. Ez persze politikai kérdés, nincs rá világos tudományos válasz. Annyi világos, hogy ma az X, Y, Z egyensúlyának felbomlását látjuk. X adott (ráadásul tudjuk, hogy állapota nemcsak Y-től és Z-től függ), de a kérdés az, hogy milyen Y, illetve Z tud közel kerülni valamiféle egyensúlyhoz.

Túl sokat várnánk ettől a könyvtől, ha azt várnánk tőle, hogy erre a problémára is megoldást adjon, de ahhoz, hogy ezekről a kérdésekről elgondoljunk, jó kiindulópont.

Líbia: fekete arany, fekete piac!

Egy elvben virágzó, keskeny tengerparti sáv, mögötte végtelen tengeri sivatag – ez Líbia. 1,77 millió négyzetkilométer, akár egész Kelet- és Közép-Európa együttvéve, ám mindössze alig hat és fél millió lakost számlál. Stratégiai fontosságú mediterrán mezsgye, a közelmúltban a fekete-afrikai migránsok egyik karavánszerája. Mindez együtt rendre fölkelte a térségben érdekelt hatalmak figyelmét.

Történelmi útkereszteződés

Hódították föníciaiak, később keleten görög kolónia létesült, majd a rómaiak tették magukévá. Leptis Magna romjai arról tanúskodnak, hogy virágzó provincia lehetett. Aztán jöttek az arabok, lejjebb tolták a berbereket, és hozták az iszlám hitet. Majd a 16. században az Oszmán Birodalom egyesítette a térség három részét: az északnyugati Tripolitaniát, az északkeleti Cyrenaicát és a Szahara felé nyúló, hatalmas déli Fezzánt. Aztán beköszönt a gyarmatosítókhoz némi késéssel csatlakozni vágyó Itália, és csak a II. világháború alatt szorították ki a szövetséges haderők. A győztes nyugati hatalmak érdekszféráiból 1951-ben végül független monarchia született.

Idrisz király uralmát Nasszert követő ifjú tiszték döntötték meg 1969-ben egy vértelen puccsal. Ezt követte vezetőjük, az akkor 27 esztendőes Muammar Kadhafi 42 évig tartó szigorú uralma. Ami tény: az ezre-

des sajátos rezsimje alatt az itteni olajvagyon busás bevételeiből bőséggel jutott mindenkinek. Igaz, az öntörvényű vezető vajmi kevésbé kötelezte el magát bármelyik nagyhatalom vagy a demokrácia gyakorlata mellett. Az etnikai-törzsi értelemben sokrétű társadalmat legföljebb a közös határ, az eluralkodó szunnita iszlám, a többségi arab nyelv köti össze, sajátos „nemzeti kultúráról” beszélni túlzás. A helyi irodalomban kevésbé elmélyült emberek legföljebb a keménykezű egyeduralkodó, Kadhafi vezérelveinek gyűjteményére, a *Zöld könyvre* emlékezhetnek. Ám a biztonságra vágyó kisemberek körében terjed a „régí rend” iránti nosztalgia...

2011 óta ugyanis a rezsim bukását, majd Kadhafi kivégzését követően a helyiek hozzászokhattak a mindennapos ütközetekhez. Azóta igazán csak szenvedésben nem szenvednek hiányt. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa szerint már a Kadhafi csapatai és a felkelők közötti ütközeteknek is vagy 15 ezren estek áldozatul. Három évvel később kirobbant az újabb belháború. A konfliktusok nyomán legalább 350 ezer helyi lakos kényszerült otthona elhagyására. Emellett az ENSZ menekültügyi segélyszervezetei legalább 650 ezerre teszik a déli szomszédokból (kivált az ínséges Száhel-övezetből és Északkelet-Afrikából) ide érkezett, jobbára Európába vágyó migránsok lélekszámát. A kritikus térségről okkal elmondható, egyfajta *fekete piac*.

A térség folyvást polgárháborús harcmezővé vált. Az ENSZ és az Európai Unió által is elismert tripoli kabinet azóta is gyöngé lábakon áll. A barokkos túlzással a Nemzeti Egyetértés Kormányának titulált fővárosi testület miniszterelnöke 2015 vége óta a most hatvanesztendő Fájez esz-Szárrádzs építész, gazdag földbirtokos és kereskedő család sarja, akinek apja a király minisztere volt. Fia maga is tárcavezető volt a Kadhafi-rezsimben. Hazai tekintélyét már az is csorbítja, hogy bírálói szerint külső hatalmak ültették a nyakukba. A kabinet bizonytalan létéről jószerivel a főváros határain és egy szűk tengermelléki sávon túl nemigen akar bárki is tudomást venni. Fönmaradását különböző helyi milíciák védelmének köszönheti.

A külhoni közvetítéssel összetákolta kormány ellenfelei a keleti Tobrukba menekültek, itt ülésezik az elvben népi mandátumú parlament. Innen és Bengáziból (Tripolitól vagy ezer kilométernyire) irányítja a rezsim meg- vagy visszahódítására irányuló fegyveres harcát Halifa Haftar önjelölt tábornagy és kissé nagyzóan Líbiai Nemzeti Hadseregnek titulált laza szövetsége.

Az áttekinthetetlen szövevényt csak burjánzóbbá teszi, hogy Moszkva Haftar tábornagyot támogatja – jobbra inkább a Wagner Group „magánbiztonsági cég” másutt is aktív zsoldosaival. Az orosz elnök ugyan határozottan kijelentette: a Kremlnek semmi köze sincs ehhez a föllépéshez, nemzetközi megfigyelők a harc-edzett magánarmádia mögött mindig fölfedezni sejtik a Putyin szakácsának titulált üzletembert, Jevgenyij Prigogyint. Ráadásul miközben az orosz diplomácia Szíria kapcsán rend-

re azt szajkózza, egyedül az ő erőik tartózkodnak ebben a frontországban a legitim Aszad-kormány hívására, a többiek beavatkoznak annak belügyeibe, a líbiai válság esetében épp ellenkező előjellel vitézkedik...

Istápoljtuk, Haftar tábornagy, aki valaha két szovjet felsőfokú katonai intézményben (is) végzett, beszél oroszul. Az elmúlt években többször is találkozott a Kreml képviselőivel (Lavrov külügy-, Sojgu védelmi miniszterrel, Patrusjev titkosszolgálati főnökkel stb.). Igaz, a közbülső évtizedekben az amerikai CIA-val is szoros kapcsolatokat építhetett ki, vagy húsz évet töltött a titkosszolgálat virginiai közelében, kettős állampolgár, gyermekei máig ott élnek. Így alighanem mindkét hatalom képviselői árgus szemekkel követik lépéseit.

Második Szíria születőben?

Ezzel szemben a Putyinnal korábban Szíriában együttműködő Erdoğan legújabb külső kalandjaként az év eleje óta török csapatok segítik a tripoli kormány védelmének szervezését és összehangolását. A török egységek létszámát külföldi megfigyelők négyezresre becsülik, de kérdés, hogy Haftar előrenyomulása esetén nem keverednek-e bele a közvetlen harci cselekményekbe.

A helyzet kuszaságát jelzi, hogy Tripoli támogatására Ankara mellett megannyi szíriai törökbarát martalóc, sőt Katar is harcba szállt. Bengázit viszont Egyiptom, Jordánia és némi légierevel az Emírségek is segíti. Az Európai Unió helyi benuftságát csak fokozza, hogy Franciaország és Olaszország is egymással szemben álló felek mellett foglal állást. Párizs Haftar oldalán áll.

Szakértők megítélése szerint a Líbiában – és déli szomszédságában – föllelhető nyersanyagkincsek csak olajozzák a külső hatalmak érdeklődésének gépezetét.

Amióta tavaly áprilisban Haftar tábornagy „döntő támadást” indított a főváros, Tripoli bevételére (egyelőre mindhiába), csak a polgári áldozatok számát 300 körülre becsülik. A különböző milíciák veszteségeit legföljebb a túloldalon dobolják ki.

Márpedig – bár Ankara kitarzott az orosz rakétaelhárító rendszerek NATO-főlháborodást kiváltó hadrendbe állítása mellett – ha a két „illiberális” elnök, Putyin és Erdoğan kapcsolata lehűl, ez közvetve hozzájárulhat az utóbbi időben fagyossá vált amerikai–török viszony enyhüléséhez.

Tagadhatatlan, hogy a török ármádia belépésével csak zűrzavarosabbá vált az észak-afrikai ország helyzete. Líbia az Európába irányuló fekete-afrikai migráció átjáróháza. Ugyanakkor Afrika legjelentősebb olajforrásaival rendelkezik (vagy rendelkezhetne). Az Erdoğan támogatását szomjazó tripoli kormány még novemberben megegyezett Ankarával a Földközi-tenger keleti medencéjében húzódó határok átrajzolásában, amely megkönnyítheti az ott sejtett földgázmezők megszerzését és kitermelését. Így partnerévé válhat Törökországnak a rivális államok (Egyiptom, Izrael, Ciprus és Görögország) által ott építendő tengerfenéki gázvezetékkel szemben.

A Tripoli bevételére törekvő Haftar Líbiai Nemzeti Hadserege elvben az ország területének több mint háromnegyedét vonta ellenőrzése alá, ám ezek nagy része sivatag vagy gyéren lakott déli terület, ahol a népesség alig fele él. Ezekben a régiókban is jobbra lazán összefonódó különböző milíciák gyakorolják a hatalmat, ame-

lyek inkább törzsi vagy területi kötődésűek. (Törzsekből pedig – a beduinoktól a tuaregekig és tovább – bővebb a választék, mint a hétköznapi élet közszükségleti cikkeiből.)

A lakosság és a gazdaság java a Földközi-tenger melléki vidékekre összpontosul. Haftar tábornagy jelentős mértékben támaszkodik helyi erők támogatására is, jóllehet – akár néhai barátja és bajtársa, a később vele (is) szembeforduló Kadhafi tette – legszívesebben egyes-egyedül kormányozna.

A török csapatok Tripoliba indulásának napján az LNA ellenerői elfoglalták a Tripoli és Bengázi között félúton lévő Szirte tenger menti városát (Kadhafi szülőhelyét). Szirte stratégiai súlyát sejteti, hogy közel fekszik az úgynevezett olajfélholdhoz, a Haftar által már korábban meghódított líbiai kőolajmezőkhöz.

Vég a végeken – szívdobbanásnyira

A konfliktus lecsöndesítésére törekvő külső erők nyomására az elmúlt hónap(ok) során több tűzszüneti megállapodást kötöttek – jobbá-

ra az érintettek feje fölött. Egy hasonló tervet a tripoli kormány januárban Moszkvában alá is írt, de Haftar puccsszerűen hazarepült, hogy „törzsfőnökeivel” egyeztessen. A ravasz tábornagy taktikai érzékét sejteti, hogy amikor a moszkvai és berlini békéltető tárgyalások közötti héten váratlanul hazautazott, új fegyverhez nyúlt. Blokád alá vonta az olajmezőket és a kikötőket, egyben elfoglalta az olajfeldolgozók jelentős részét. A Nemzeti Olajtársaság (NOC) tiltakozott – mindhiába.

Az ENSZ felügyelete mellett tartott ezutáni berlini tanácskozáson megismételték a békekezdeményezéseket. A tervek szerint az ideiglenes tűzszünet(ek)et kellene fokozatosan tartós fegyvernyugvássá átalakítani. A német fővárosban létrehozott reprezentatív tanácskozáson a konfliktusban érintett külső felek is vállalták, hogy beszüntetik a helyi partnereknek rendszeresített fegyverszállításokat, ám utóbb menten mindkét oldalon kidobolták, milyen csalfa csalások történnek – a másikon. Aztán minden dörgött tovább – az abnormális kerékvágásban.

A szemben állókat mutyiban támogató külső erők egyes jelek szerint fittyet hánynak a különböző közvetítő fórumokon követelt fegyverembargó betartására. Időközben ENSZ-jelentések is beszámolnak arról, hogy a korábban elfogadott egyezség dacára mindkét líbiai harcoló félhez továbbra is érkeznek fegyverek és utánpótlás.

Aligha véletlen, hogy nyugati vezető fórumokon és az Európai Unió külügyminiszteri tanácskozásán újra fölmerült a földközi-tengeri tranzitútvonalak (fegyverszállítások

és menekülő vízi ösvények) ellenőrzését célzó Sophia művelet fontossága. Brüsszeli tervek szerint előrelépést jelenthetne, ha spanyolországi műholdbázisról koordinálhatnák az eddigi mindössze öt tengeri feldeítő repülőgépet és két drónt. Ezek eddig az olajszállítások és -csempészet ellenőrzését igyekeztek szolgálni, ráadásul csak a nemzetközi vizek fölött végezheték tevékenységüket. Ide tartozik, hogy Haftar tábornagy keletről induló erőit a közvetlen szomszédból, az őt támogató Egyiptomon keresztül, a kevésbé ellenőrizhető szárazföldi útvonalakon is képesek segíteni.

De még a tengeri kontrollhoz is további erőkre, sőt hajókra lenne szükség. Igaz, a korábban a menekültek mindenfajta kimentését és bebocsátását mereven ellenző Matteo Salvini már nem Olaszország befolyásos belügyminisztere, ám hírek szerint az osztrák és a magyar kormány is ellenezte a hajók bevetését, amely – megítélésük szerint – csak fölkorbácsolná az újabb migránshullámokat. Végül olyan kompromisszumos megoldást javasolnak, hogy a Sophia menekültmentő missziója idén májusban véget ér, és kizárólag a fegyverembargó betartatását igyekszik ellenőrizni.

A líbiai válság vihara eközben csak nem akar csitulni. Bármilyen hatalmi vákuum vagy bizonytalanság kedvezhet az innen korábban kiszorított Iszlám Állam terrorszervezet és az Al-Káida szélsőségeseknek visszatéréséhez. Halifa Haftar nemrég újfent úgy nyilatkozott: addig nem hagyjuk abba a harcunkat, amíg Tripoliból és hazánk egész területéről ki nem söpörjük a terrorista erőket. Márpedig hogy melyik

oldal kit minősít annak, azt csakis ők mondják meg!

Líbia stratégiai fekvése (és nyersanyagvagyon) egyaránt kiemelt fontosságot ad ennek a váltig megoldatlan gócnak. A szemben álló feleket titkon továbbra is támogató külső hatalmak révén egyelőre marad a kettős hatalom fojtogató léte.

Az ENSZ főtitkára csalódottan botránynak minősítette mindazt, ami az észak-afrikai államban zaj-

lik. Menekültügyi főbiztosa, a sokat tapasztalt Filippo Grandi drámainak írja le a helyzetet: Líbia „egy szívdobbanásnyira van a katasztrofától”. Látleletét írhatta volna jó ideje. És bizvást ragaszkodhat álláspontjához. A szív egyelőre dobog.

A helyi bölcsek – akiket persze a hatalmasok nemigen kérdeznek – régóta hittel vallják: az anarchia egyetlen éjszaka alatt több kárt okoz, mint egy zsarnok száz év alatt!

Líbia – kislexikon

Terület: 1,77 millió négyzetkilométer. Lakosság: 6,5 millió (becsült). Összetétele: arab-berber: 78 százalék, berber: 10 százalék, türk (török): 4,5 százalék, fekete-afrikai: 4,5 százalék, egyéb: 3 százalék. Benne húsz nagyobb törzsi csoportosulás. Vallás: 97 százalék szunnita moszlim, 3 százalék kopt keresztény, római katolikus, egyéb. Az egykori zsidó közösség Izrael állam születése – és az arab–izraeli háborúk – kapcsán megszűnt létezni.

Főváros: Tripoli (a nemzetközileg elismert kormány székhelye). Kormányfő: Fájez esz-Szárrádzs. Második legnagyobb város: Bengázi (itt tevékenykedik az „ellenkormány”). A kettős hatalom alternatív vezetője: Halifa Haftar.

Gazdaság: kitermelőipara adja az össztermék 95 százalékát, alapvetően nyersolajat exportál. Fő kiviteli partnerei: Olaszország, Németország, Spanyolország, Franciaország.

A szellemmentes szellem szelleme

Van olyan következetesség, amely következetlenségek által érvényesül. Ez nem különösebben ravasz paradoxon. Aki következetesen törekszik például hatalmi erejének maximalizálására, annak ellentétes forrásból származó erőket kell összesítenie, tehát nem nyilvánulhat meg következetesen az egyikre vagy a másikra tekintve. Ha mondjuk támaszkodni kíván zsidókra is, antiszemitákra is, akkor támogatnia is kell az antiszemitizmust, és fel is kell lépnie ellene, és lehetőleg úgy kell támogatnia, mintha nem támogatná, és úgy kell föllépnie ellene, mintha nem lépne föl.

90

Ezért olyan hasznos és olyan nehéz (többek között) egy jelentésben összesíteni, ami a kultúra, az oktatás, a tudomány és a média területén történt, amióta a hatalmi erejének maximalizálására törekvésében következetes és ennek érdekében következetlen kormány működik Magyarországon.

Egy ilyen jelentésben egymásra halmozódnak a következetesség és következetlenség jelenségei, és egyben látjuk azt, amit egyébként külön-külön szoktunk nézni. Ugyanakkor a hibalehetőségek is megsokszorozódnak, mert nagy a kísértés arra, hogy a hatalommaximalizálás következetességétől hazájukat és önmagukat (joggal) féltő jelentéskészítők az egymásnak ellentmondó megnyilvánulásokból azt emeljék ki, ami leginkább felzaklathatja őket és vélelmezhetően azokat, akikre a jelentésükkel hatni kívánnak.

Nézzünk egy példát erre abból a januárban Brüsszelben is bemutatott fontos és alapos jelentésből, amelyet az Oktatói Hálózat által összefogott harminc jeles szakember és közéleti személyiség állított össze arról, ami Magyarország szellemi életével történt az elmúlt tíz évben. (*Háttal Európának – A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média leépítése Magyarországon 2010–2019*; az Oktatói Hálózat magánszemélyek által támogatott kiadványa, Budapest, 2020, 84 o.¹): „...a Fidesz... a hagyományos felelősségáthárító álláspontot képviseli: a deportálásokról kizárólag az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás tehet, az akcióban együttműködő magyar hatóságok ártatlanok voltak. Ezt az értelmezést szolgálta a 2014-ben a Szabadság téren felállított nagy méretű emlékmű.” Ez a két mondat szoros kapcsolatban áll egymással, és mégis: az első nem helytálló, a második igen. A rezsim vezető politikusai számtalan alkalommal kinyilvánították, megfelelő alkalmakkor elszónokolták, hogy a deportálás a magyar hatóságok közreműködésével történt, és ezért az akkori magyar államot súlyos felelősség terheli. (Ehhez időnként hozzá szokták tenni, hogy a megszállás nélkül persze a zsidók 1944-es deportálására nem került volna sor, ami egyébként megfelel a valóságnak.) Az idézet

¹ Letölthető innen: <http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2020/01/magyar.pdf>.

második mondata viszont igaz: az emlékmű valóban azt az értelmezést szolgálja, hogy Magyarország, a magyar állam ártatlan angyalként vált a német birodalmi sas áldozatává. Az egymásnak ellentmondó állítások és gesztusok a következetes célkövetés eszközei. Vonzzon hozzá kit-kit az, ami számára vonzó.

Persze működhetne ez a következetlenség kontraproduktívan is, ha nem a vonzerő, hanem a taszító erő érvényesülne, vagyis a célcsoportokat erősebben taszítaná, ami számukra taszító, mint amennyire vonzza őket, ami számukra vonzó. Hogy melyik következik be, jelentős részben attól függ, hogy mi az egzisztenciális ára és hozadéka a hatalom mellett állásnak, illetve az ellenállásnak, valamint: mennyire sikerül a nyilvánosság terét úgy fölszabdalni, hogy kihez-kihez sokkal inkább az jusson el, ami számára vonzó, és ne az, ami taszító. Nagyrészt az anyagi és egzisztenciális javak és ami azzal összefügg, a média feletti uralom mértékétől függ, hogy a következetlenség mennyire kifizetődő.

Itt és most nagyon.

Vegyünk egy másik példát. A jelentés szerint: „A nemzeti összetartozást a kormányzati diskurzus faji, vérségi alapon határozza meg, és a magyar őstörténet és legendárium szimbólumaira építi.” Ennek igazolására idézik Orbán Viktor szavait a Nemzeti Összetartozás Emlékművéül szolgáló turulszobor avatásáról, miszerint „minden magyar a turulba születik”. A miniszterelnök többször is mondott ilyesmit. És többször állított olyasmit is, amit a Mazsihisz elnökének írt levelében 2014 tavaszán így fogalmaz(tat)ott meg: „A magyar zsidóság fájdalma minden magyar

ember fájdalma. Bár a holokauszt borzalma zsidó honfitársainkra méretett, az ő életüket, javaikat pusztította el, a nemzet közös fájdalma és vesztesége volt. Felfogásunk szerint ugyanis a magyar zsidóság a magyar nemzet része volt, és az is marad.” (*Magyar Hírlap*, 2014. április 17.) Márpedig a magyar zsidó nemigen születhetett a turulban. Tetszés szerint idézhetnénk hasonló szövegeket fideszes politikusoktól. A papagáj-repertoárnak ez is része. Meg az a közhely is, hogy „Szent István óta befogadó nemzet vagyunk”.

Az Orbán-kormány Nemzetpolitikai Kutatóintézetének igazgatója nyilatkozott úgy, hogy „én a kulturális és nyelvi elemeket tartom fontosnak, s ebből a szempontból a magyarság ma kultúrnemzetnek (de a politikai nemzet dimenziójáról se feledkezzünk meg!) s nem etnikai nemzetnek tekinthető”. (*Magyar Hírlap*, 2012. június 4.) Egy további idézet: „Bár hatalmas veszteségek, családi tragédiák árán, de mégis olyan, talán soha nem látott összefogást mutatott a nemzet, amely nem kérdezett származásról, anyagi helyzetről, csak adott, mert szükség volt rá.” Ezt mondta a vörösizap-katasztrófára utalva Orbán bábja, Schmitt Pál a 2011-et köszöntő újévi beszédében. (*Magyar Hírlap*, 2011. január 3.)

Vélhetjük, hogy ezeket a szövegeket nem gondolják komolyan. De miért feltételeznénk, hogy minden magyar turulban születését komolyan gondolják? Nem az a feltevés a kézenfekvő, hogy az ellentétes állítások egyikét sem azért mondják, mert hisznek bennük? Hogy a szövegeiknek nem a tartalma, hanem az instrumentális értéke fontos a számukra?

Lehet, hogy ezt Brüsszelben nehezebb elmagyarázni, de annál könnyebb a jelentés hitelét a néki ellentmondó idézetekkel hitelteleníteni. Ha már a nemzetnél tartunk: a Fidesz nemzetfelfogását jellemző másik sarkalatos állítás a jelentésben az, hogy a Fidesz a határokon túli magyar kisebbségeket a „nemzet-test” részének tekinti, és nem a politikai nemzet kategóriáját érvényesíti. Ez igaz – de mindenkire! Ez nem Fidesz-specifikus, hanem általános felfogás. Ebben a Fidesz és az ellenzék között semmilyen különbség nincs. Hol az az ellenzéki, aki a határon túli magyar kisebbségeket nem tekinti a magyar nemzet részének? Hol az az ellenzéki, aki az erdélyi magyarokat a román nemzet részének tekinti, holott a politikai nemzet kategóriájából ez következne.

Másrészt a Fidesszel éppen az a probléma, hogy azonosítja a nemzetet az állammal. Vagyis egyszerre veti el és alkalmazza a politikai nemzet kategóriáját. A Fidesz ilyenféle „nemzetállami felfogására”, a nemzet és az állam azonosítására, amely az Alaptörvény alapja lett, a jelentés nem tér ki.

Arra azonban igen, hogy „a környező országok magyar kisebbségeinek megadott magyar állampolgársággal együtt mindez az etnikai alapon meghatározott nemzetegyesítés céljait, a trianoni békeszerződés felülírását szolgálja”. Eltekintve attól, hogy a trianoni békeszerződést 1938 és 1947 között már többszörösen felülírták, sem az 1920-as, sem az 1947-es békeszerződésben nincs a világon semmi, ami tiltaná a területek állami hovatartozását nem érintő, bárhogy felfogott „nemzetegyesítést” vagy az állampolgárság kiterjesz-

tését. Emberek származás szerinti megkülönböztetését az állampolgárság megadásának tekintetében tilalmazzák (könnyen kijátszható és gyakran kijátszott) nemzetközi jogszabályok, de az egészen más tészta.

A jelentés a kultúráról írja, hogy az „az Orbán-rendszer számára... csak annyiban fontos, amennyiben az eszközként felhasználható politikai céljai elérésére”. Pontosan ez igaz a nemzetre is. És minden egyébre. Tegyük hozzá, a rendszerre mint egészre és számos működtetőjére igaz ez, miközben persze sok olyan hívó egyén is tevékenykedik ebben a rendszerben, akik számára a kultúra is, a nemzet is, a papagájrepertoár különböző darabjai is fontosak hatalomtechnikai funkciójuktól függetlenül is. Cinikusok és hívők ebben a rendszerben is összevegyülnek.

A fentiekkel csupán jelezni próbáltam, milyen nehéz dolguk van azoknak, akik a műfaj és a funkció által megengedett bonyolultsági szintet megtartva próbálják megragadni az Orbán-rezsim ideológiai alapjait, amelyek vannak is, nincsenek is.

Az általam eddig keltett látszattal szemben rögvést le kell szögezmem, hogy noha nem hibátlan, de nagyon értékes és ténygazdag anyag állt össze ebben a kötetben.

A kultúrpolitikáról egy ilyen jelentésben természetesen azt is le kell írni, amivel nekünk, értelmiségi módon tájékozódó itthoniaknak újat nem mondanak: A kultúra autonómiáját úgy pusztítják, ahogy tudják, a kulturális örökség védelmével nem törődnek, a végletes központosítás következtében a döntéseket a legmagasabb szinten hozzák meg azok, akik legkevésbé értenek hozzá, minden intézményt bizonytalan, ki-

szolgáltatott, anyagilag függő helyzetben tartanak, a tőlük független intézményeket kiéheztetik és elsorvasztják, az agresszív térfoglalást szolgáló saját intézményeiket agyonfinanszírozzák, a teljesítményelv helyébe a lojalitáselv lép, és az határozza meg az erőforrások elosztását. Stb. stb.

De most ne arra összpontosítsunk, amit (legalábbis általánosságban) úgyszólván tudunk, hanem arra, ami a rendszer mélyebb megértése felé visz.

Amit a jelentés a kultúrpolitikáról mond, megerősíti azt, amit a következetesség és következetlenség együttjárásáról fentebb előadtunk.

A kultúrpolitikát a jelentés szerint többek között a koherencia hiánya, a radikális eklektizmus, vagyis össze nem illő elemek vegyítése jellemzi. Az orbáni kultúrpolitikát egyrészt nem érdekli a tartalom: „nem az egyes kulturális területek saját, tartalmi ismérvei és mércéi a fontosak, hanem hogy a kulturális területen alkotók »velünk vagy ellenünk« vannak-e”. Másrészt viszont: „Az Orbán-rendszer viszonya a kultúrához nem megőrző, megtartó, konzervatív, hanem átalakító, újraértelmező, radikális.” Vagyis radikálisan újat akar mondani, miközben a mondanivaló iránt érdektelen, és az innovatív (vagyis újat mondó) kultúra ellenében is „a kultúra népszórakoztató elemeit” preferálja, azt tehát, amiben a nép csak azt kapja, amit vár, és nem lepik meg semmi újjal, semmivel, ami gondolkodásra és élete, életünk átgondolására ingerelné.

Hogy jön ez össze? A következetlenség által, amely következetesen szolgálja a célt.

A jelentés készítői megtalálták a kulcsfontosságú idézetet Orbán 2018. július 28-án Tusnádfürdőn elmondott beszédében: „A 2018-as kétharmados győzelmünk pedig nem más, mint felhatalmazás egy új korszak kiépítésére. Azonban fontos arra emlékeztetnünk magunkat, hogy a korszak mindig több, mint a politikai rend. [...] A korszakot inkább kulturális áramlatok, kollektív meggyőződések és társadalmi szokások adják. Most ez a feladat áll előttünk, vagyis kulturális korszakba kellene ágyaznunk a politikai rendszert. Ezért logikus, legkevésbé sem jellemző, hogy napjaink legizgalmasabb vitája éppen a kulturális politika területén robbant ki.”

Ez a szöveg a 2009 szeptemberében elmondott kötcsei beszéd mellé állítva nyeri el értelmét. Ott kapcsolta össze Orbán a „centrális politikai erőter”, vagyis az egyeduralom megteremtésének a célját azzal, hogy ez az egyeduralmalkodó erő „képes lesz arra, hogy a nemzeti ügyeket megfogalmazza – és ezt nem állandó vitában teszi, hanem a maga természetességével képviseli”. Hogy mi a „nemzeti ügy”, vagyis minden, ami a nemzettel azonosított államban, társadalomban érdekes, a hatalom mondja meg, az adja meg a választ, az lesz a természetes, amit nem vitat senki, aki normális, mert hiszen, ami természetes, azt normális ember nem vitatja.

Ezzel Orbán Viktor elvetette a kultúra, a művészet, a társadalomtudomány és egyáltalán a szellemi közélet funkcióját, hiszen minden művészi és tudományos alkotás, maga a kreatív szellemi tevékenység arról szól, ami nem értetődik

magától, ami nem természetes, ami tehát potenciális vitaforrás. 2018-ban látott tehát a miniszterelnök lehetőséget arra, hogy olyan kulturális közegbe helyezze politikai rendszerét, amely annak megfelel: a kultúramentes kultúrába, a művészetmentes művészeti életbe, a tudománymentes tudományos életbe, a szellemmentes szellemi életbe, és ami mindehhez szükséges, a hírmentes hírszolgáltatásba, a tájékoztatásmentes tájékoztatásba.

Az eddigi világunkhoz képest ez valóban radikális elképzelés. Ahhoz, hogy a kultúrából kiiktassunk minden, az ország vezetését, sorsának alakítását érintő kritikai elemet, mindent, ami a múlt kultúrájából, művészetéből hozzánk szól azzal, hogy „meg kell változtatnod az életed”, tehát változtatnod kell a környező világon – ehhez valóban radikálisan át kell értelmezni minden kulturális értéket, mégpedig úgy, hogy az érték kiértelmeződjék belőle. És úgy is kell ezeket tanítani és terjeszteni, mintha nem szólnának másról, mint amiről a hatalom szólni kíván. Mintha nem lennének kreatív és szuverén szellemi alkotások, amelyek csak kreatív és szuverén befogadó számára bontják ki értékeiket.

Miután a cél ily módon a valódi, társadalmilag releváns tartalommal nem rendelkező kultúra kiterjesztése a szellemi élet egészére, valóban lényegtelenné válnak a tartalmi kérdések. A kommersz, a sport, az üres udvari álművészet, a politikai betanítású papagájművészet felel meg leginkább ennek a célnak, mert ezeket már nem kell radikális átértelmezés és ókonzervatív oktatás által kiüríteni.

Ami az oktatást illeti: a forráskivonás a közoktatásból és a felsőoktatásból, a hallgatói létszám leszorítása, a deszegregációs programok felszámolása, a szegregáció elősegítése, a mérési eredmények romlása, a tanárok és tantestületek mozgásterének leszűkítése, a tanszabadság minimalizálása, az oktatásirányítás végletes központosítása, az egyetemi autonómia elsvasztása a tisztázatlan döntési folyamatokat eredményező kancellári rendszerrel, az iskolák közötti minőségi különbségek egyedülálló nagysága, az induló hátrányok és előnyök Európában példátlan mértékű megnövelése az iskolarendszer által stb., stb. mind olyan dolog, amellyel a jelentés készítői nem minket lepnek meg, és nem is minket kell meglepniük.

Ha általánosságban nem is, konkrét tényekkel, számokkal persze a tájékozottabb olvasót is meg lehet hökkenteni. Azzal például, hogy a szövegértésben a minimális teljesítményszintet el nem érők aránya az Orbán-rezsimben öt év alatt több mint a másfélszeresére nőtt; hogy a monopolhelyzetet élvező Nemzeti Közszolgálati Egyetem diákjára az átlagot háromszor-négyszeresen meghaladó támogatás jut; hogy „a kormány közel négyszer annyi támogatást nyújt működési költségek címén az egyházi iskolákban tanuló diákoknak, mint azoknak, akik állami iskolába járnak”; hogy a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű felvettek aránya a felsőoktatásban 2011 és 2016 között 10 százalékról 2 százalékra zuhant; hogy miközben az állami felsőoktatásban a diákok létszáma 20 százalékkal csökkent (leginkább a kisebb vidéki intézményekben) és az egyházi felsőoktatásban szinten maradt, az ala-

pítványi felsőoktatás elvesztette hallgatóinak a felét és állami ösztöndíjas helyeinek 90 százalékát!

Mindaz, amit az oktatásról a jelentés által aprólékosabban és átfogóbban tudunk, kirajzolja ezen a területen is az egy cél felé tartó ellentétes irányokat.

Az alsóbb rétegeket igyekeznek minél távolabb tartani a gondolkodás gyakorlatától és a kritikai szellemet mozgósító, vagyis a jelentős alkotásoktól. Az iskolázottsági szintet és a gondolkodási szintet ennek megfelelően igyekeznek lejjebb nyomni. Kezdjék minél többen éretlenebbül az iskolát, ami pedig legyen társadalmi szempontból minél homogénebb (egyfelől cigány, másfelől cigánymentes), a módszertan minél korszerűtlenebb, alkalmatlanabb a jelenben és a jövőben való önálló helytállásra, független polgári lét kialakítására; a kompetenciák kialakítására és megerősítésére jusson minél kevesebb idő, a tananyag legyen nyomasztó, agyzsibbasztó és teljesíthetetlen, a tankönyv pedig minél alkalmatlanabb. Legyen a tankötelezettség határa minél alacsonyabb, járjanak minél kevesebben magasabb műveltséget, erősebb gondolkodási képességet, kritikai érzéket ígérő, a társadalomról több ismeretet nyújtó középiskolákba, járjanak minél többen zsákutcás szakképző intézményekbe, ahol a közismereti tárgyak minimális mértékben és a lehető legalacsonyabb szinten oktatódnak, a szakismeretek pedig úgy,

hogy minél kevésbé legyenek tekintettel a világ gyors változására, és a tanulókat minél kevésbé készítsék föl annak követésére, minél kevésbé tanítsák meg őket tanulni. Az alsóbb rétegekből minél kevesebben ériék el a felsőoktatást, abban minél kevesebben vegyenek részt, a finanszírozás rendje támogassa az alacsonyabb szintű tömegképzést és büntesse a minőségigényt. Minél inkább szoruljanak háttérbe a társadalomtudományi, humán, bölcsész szakok, amelyek természetüknél fogva generálják azokat a vitákat, amelyeket a 2009-es kötcsei beszéd szellemében ki kellene irtani Magyarországtársadalmából. Az által-

Háttal Európának – A kultúra, az oktatás, a tudomány és a média leépítése Magyarországon 2010–2019. Oktatói Hálózat, 2020. Ingyenesen letölthető kiadvány.

lamtól nagyobb mértékben független, vagyis nem állami és nem egyházi intézményekből az általános iskolától az egyetemig legyen minél kevesebb, kapjanak minél kevesebb állami pénzt, kerüljenek minél többe diáknak és szülőnek, hogy minél kevesebben engedhessék meg maguknak, és térhessenek el minél kevésbé az alacsony hatékonyságot garantáló állami kerettantervtől.

Másrészt a különböző szintű, helyi és országos elitiek számára a plebszétől elszakadó oktatást kell biztosítani, hogy minél nagyobb távolság biztosítsa felsőbbrendűségüket. Őket kell kiemelni a zömből a sokkal jobban ellátott és a központi diktátumok alól felmentett egyházi iskolák, gimnáziumok által, s az egyházi egyetemeken, valamint a kivételes bánásmódban részesülő NKE-n és

az állami vezérlésű alapítványokkal működtetett egyetemeken.

Az ország feletti uralom egy olyan bipoláris társadalomban szilárdítható meg és függetleníthető az uralkodó elit teljesítményétől leginkább, amelyben a tömegpropagandával és manipulációval szemben védtelen, információk önálló felvételére, értékelésére és értelmezésére alkalmatlan, a helyi és országos hatalmaktól független, önálló egzisztencia megteremtésére képtelen, kiszolgáltatott tömeg van az egyik póluson, egy kivételezett, lekötöztetett és a hatalomnak úgyszintén – csak más szinten – kiszolgáltatott, „rendszerhű” felsőbb réteg a másikon.

A történettudománnyal foglalkozó rész kulcsmondatai ezek: „Fontos megjegyezni, hogy a kormány által alapított történeti intézetek – ideológiai törekvések jegyében – nem a történettudomány hagyományos munkaterületére (forráskiadványokra, a nemzetközi történeti kutatás vérkeringésébe kapcsolódó monográfiákra, tanulmányokra, kutatóprojektekre) fordítják az egyetemi tanszékeknél és az akadémiai kutatóintézeteknél összehasonlíthatatlanul jelentősebb anyagi erőforrásaikat, hanem a nagy nyilvánosság elérésére. Népszerűsítő előadások, újságcikkek, tv-műsorok, évfordulós megemlékezések, kiállítások, politikusokat is felvonultató konferenciák sora szolgálja, hogy döntő befolyásra tegyenek szert a »public history« világában: a már idézett Lezsák Sándor a 2019-es, ötödik »Ősök napja« megnyitóján kijelentette: »A múltat újra meg kell hódítani.«”

A radikális átértelmezés, akár csak a kultúrában, itt sem nagyszabású átértelmező munkát, a más értelme-

zésekkel versengő szellemi erőfeszítést jelent, hanem a komoly szellemi tevékenység kiiktatását. Amennyire lehetséges, fel kell számolni a történettudományt, és demonstrálni kell normáinak érvénytelenségét.

A jelentés idézett kulcsmondatat nem a jelentésből vett példával illusztrálom. A Schmidt Mária főigazgatása alatt működő Kommunizmuskutató Intézet honlapján 2014 nyara óta, lassan hat éve olvasható, hogy Nagy Imrét a húszas években a Vági-perben két évre ítélték. Ez az állítás éppen tizenhét évvel azután került föl a honlapra, hogy megjelent Rainer M. János Nagy Imréről szóló magisztrális monográfiájának első kötete, melyben igen részletesen olvasható, mi mindent csinált Nagy Imre, aki ellen akkor vádat sem emeltek, abban a két évben ahelyett, hogy börtönben csücsült volna. A honlapon szereplő rövidke életrajzban ezenkívül még vagy két tucat durva tárgyi tévedés szerepel. Ezekről egy tiltakozó levél keretében már hat évvel ezelőtt felvilágosították a főigazgatót. A lapok kaján cikkeiben tárgyalták a többi életrajzban szereplő brutális hibákat is.

Nagy Imre a mai napig sem került ki a Vági-perből a Kommunizmuskutató Intézetben. Ennek a világon semmilyen ideológiai magyarázata nincs. Nagy Imre alakjának semmiféle „radikális átértelmezéséhez” nem szükséges, hogy ő Vági elítélt vádlott-társa legyen. Semmi egyéb magyarázata nincs, mint hogy a történettudomány normái és a történeti tények nem számítanak. Azok demonstratív le vannak szarva.

A múlt meghódítása egyszerűen a múlt megszüntetését, a múltra vonatkozó állításoknak a tényektől

való függetlenségét jelenti. Az elmúlt múlt helyett másik születik. Nem egy koherens másik, hanem akárhány másik. Amennyire szükség támadhat. Különben nem lehetne fenntartani azt a következetes következetlenséget, amelyről az 1944-es deportálások kapcsán (is) szót kerítettünk.

Csak az az érdekes, hogy az adott helyzetben, az adott alkalommal, az adott közönség számára, az adott politikai célhoz képest mi a legmegfelelőbb múltra vonatkozó állítás. A legmegfelelőbb állítást pedig akkor lehet megtenni, ha nem kell a múlt-ra, annak tényeire tekintettel lenni.

Azt olvassuk a jelentésben, hogy „2018 szeptemberében a Kirgizisztánban, a türk népek találkozójaként rendezett »Nomád világjátékokon« Orbán Viktor... a nyelvészek megrökönyödésére azt nyilatkozta, hogy »a magyar nyelv a türk nyelvekkel áll rokonságban.«” A történészek valószínűleg túl vannak már azon a megrökönyödésen, amely a nyelvészeket ekkor érte el.

A tettek és a szavak önkénye feltételezi egymást. Az állítások önkénye pedig feltételezi a tudományosság és az objektivitás tiszteletének kipusztítását s az ezek tiszteletét képviselők marginalizálását, az értelmiségellenesség, az antiintellektualizmus indulatainak ellenük való mozgósítását.

Mindez racionális politikai számításra alapul. Sokan élnek távol a tudománytól, nem rendelkeznek olyan tényismerettel, hogy a tényszerű és

tényellenes állítások között különbséget tudjanak tenni, és nincs is különösebb késztetésük arra, hogy a tények kedvéért lemondjanak olyan állításokról, amelyek számukra érzelmileg kellemesek.

A tudománnyal és a tényekkel ismerősebb kevesek kormánypárti része pedig ezeket az állításokat pusztán politikai eszköznek tekinti, s így fogadja el, lévén maga is érdekelt a hatalom megszilárdításában és a hatalmon kívüli értelmiség, az értelmiségi normák szerint élő értelmiség elleni harcban. Ebben az értelemben helytálló a jelentésnek az a markáns állítása, hogy „mára a »fideszes értelmiség« fogalma oxymoronná vált”, s érthető az is, hogy „az Orbán-rezsim újabb korszakában igyekszik megszabadulni mindazon értelmiségiektől, akik a Fidesz »polgári« korszakát fémjelezték”. Egy konzervatív értelmiségi, aki abban a tévhitben élt, hogy a Fidesz konzervatív párt, nyilván nem haladhat együtt meghasonlás nélkül az intellektuális normák elsorvasztásának útján a Fidesszel.

„Ez a politika minden olyan eszöközt felhasznál, amely alkalmas az Orbán-rezsim mögött álló szavazótábor egyben tartására. E cél érdekében a kormányfő inkoherens, egymásnak ellentmondó elemekből álló, aktuális politikai céljaihoz rugalmasan alkalmazkodó művészetpolitikát vár el beosztottjaitól.” És ez így van minden területen, ahol a szelleműzés űzhető.

Elfelejtett apokalipszis

Tolsztoj nem véletlenül adta legnagyobb regényének a *Háború és béke* címet. Ez a két szó magában foglalja a földön zajló emberi színjáték teljességét. Lehet azon vitatkozni, hogy az örök színjáték inkább a béke vagy a háború paradigmái szerint zajlik-e, de a helyzet inkább az, hogy a két paradigma között nincs óriási különbség, az egyikben ott a másik. Dramaturgiai szempontból nem kétséges, hogy a háború érdekesebb, hiszen az élet hiábavalósága, mulandósága, a halál és a pusztítás jelenvalósága azonnali tapasztalat. A béke csak van, a háború történik. Hérakleitosz jól mondja, hogy „a háború mindenek atyja és mindenek királya, mely egyeseket istenekké, másokat rabszolgákká tesz”, miközben senki nem tudhatja, mit tartogat számára a következő pillanat. A háború a lét sosem gyógyuló sebe, melynek mérge békében is hat.

Sam Mendes nem sokat törhetette a fejét a háború természetéről *1917* című filmje forgatókönyvének megírásakor. Forrása saját nagyapja volt, aki az első világháborúban a brit hadseregben szolgált a fronton Észak-Franciaországban. A nagyapja a kis Samnek elmesélte egyik háborús kalandját. A gyermeki ész számára nyilván megragadó volt a történet, amely arról szólt, hogy a nagyapát és egy barátját a tábornok különlegesen fontos üzenettel küldte át a frontvonalon az elzárt hadsereghez, amely éppen a németek által felállított csapdába készült belesétálni. A nagyra nőtt Sam ezt

a történetet vitte filmre százkét év múltán.

A nyúlfarknyi történet óriási sikert aratott. A 2019 decemberében bemutatott film tíz nevezést kapott a 2020-as Oscar-díjra, nyomban kiérdemelte a Golden Globe-díjat, elnyerte a Brit Filmakadémia díját hét kategóriában, és ha ez nem elég, az amerikai producerek szerint Mendes filmje az év legjobb filmje lett. A film, felébresztve a gyermeket a nézőkben, egyaránt meghódította a szakértőket és a laikus közönséget. A vetítőteremben ülők a hatalmas vásznon futó képeket nézve végigigulják a csatamező változatos helyszínein a küldöncök útját, akik közül az egyik nem tölti ki a 119 percet, mert a hatvanadik perc táján leszúrja a lezuhant német gép égő roncsaiból kiszabadított hálátlan ellenséges pilóta. A küldetés beteljesítése az élve maradt küldönc feladata, akinek közben még arra is marad ideje, hogy egy árva kislánynak tejet adjon a kulacsából egy romos házban, nemet mondva a kislányt megtaláló könyörgő, jó alakú, szép hölgynek.

A 119 perc elteltével azzal a tanulsággal gyarapodunk, hogy a háborúban nincs ára az emberi életnek, a küldetés fölösleges volt, mert ha a tábornoki üzenet eljuttatásával sikerült is nagy nehezen leállítani az öngyilkos támadást, nincs rá semmi biztosíték, hogy az egyik nap megmenekült katonák másnap ne kerüljenek pergőtűzbe, ne nyársalják fel őket az ellenséges hadsereg katonái a bajonettjükkel, ne kerüljenek ha-

difogságba. Mendes képtelen volt messzebb látni a nagyapától hallott történet közhelyes tanulságán, filmjében nincs egyetlen eredeti gondolat, megrázó, katartikus jelenet. Kár, hogy nem látta, vagy ha látta, teljesen elfelejtette Elem Klimov 1985-ben készült *Jöjj és lásd!* című filmjét, amely egy gyermek szemével láttatva a háborút, a csatateret a maga iszonyatában mutatta meg.

Az 1917 akkor szabadulhatott volna ki a közhelyes tanulság és a gicsces történetmesélés csapdájából, ha a rendező-forgatókönyvíró rájött volna, hogy az 1914-ben kezdődött háború nemcsak azért lehetett első, mert korábban nem voltak világháborúk, hanem mert radikálisan átformálta a háborús tapasztalatot. A történet különösen alkalmas lehetőséget adott volna, hogy az apokaliptikus képzelet földre szállt terében kóborló küldönc idegtépő kalandjainak láttán rádöbbenjünk a halál nagyüzemének kaotikus működésére, amely ha valakit megkímél és életben hagy, az joggal hiheti, hogy ő a kiválasztott.

A front másik oldalán, a német hadseregben szolgált egy *Gefreiter*, aki küldöncként ugyanazt tette, mint Mendes nagyapja, üzeneteket vitt a biztonságos fedezékben megbúvó parancsnokságtól a távoli lövészárkokban harcoló egységeknek. A leleményes, feladatait ügyesen teljesítő, bátor katonát már 1914 novemberében kitüntették a Vasskereszt második fokozatával. A csataterén eltöltött négy év a katona életének fénypontja volt. 1916 októberében megsebesült, de 1917-ben már újra a fronton volt. Éppen ott, ahol Mendes nagyapja, csak a másik oldalon. A küldönc Adolf Hitler volt,

akiből utóbb a Német Birodalom vezére és kancellárja, a második világháború kirombolója lett.

Hitlernek nem voltak unokái, akiknek elmesélhette volna, mit élt át küldöncként a fronton, naponta szembenézve saját halálának lehetőségével, látva elesett bajtársai hulláit, hallva a sebesültek jajongásait, halálhörgését. Földi léte „legfeledhetlenebb és legnagyobb korszakában” küldöncként szerzett élményeit utóbb egész népével osztotta meg egy 1925-ben megjelent, két évtizeden át sokak által olvasott, majd később divatjamúlt könyvben, amely ma újra egyre több olvasó figyelmét kelti fel. Nap mint nap zajló életveszélyes túrái kapcsán a küldönc azt a következtetést vonta le, hogy a mocsokban, sárban, bűzben, a mindenhol leskelődő életveszélyben csak a kegyetlenek, a kíméletlenek maradhatnak életben, akikben az önfenntartás ösztöne minden más ösztönnél erősebb. A csatamező nem a gyengék, hanem az erősek természetes kiválasztódásának terepe.

A lövészárkok labirintusaiban telen didergő, nyáron izzadó katonák százazrei életének egyhangúságát csak az időről időre bekövetkező támadások és védekezések törték meg, amikor a katonák – bármelyik oldalról parancsolták őket ki a lövészárkokból – kint a nyílt színen szembesültek a létüket átható idiotizmussal. Nietzsche örültje 1882-ben elsiette a bejelentést Isten haláláról, amit süket csönd fogadott. 1914-ig kellett várni, hogy a frontra úzött tiszték és közlegények megkérdezzék: „Hová lett Isten?” Ők értették meg először az örült válaszáat is a maga által feltett kérdésre: „*Megöltük őt, ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian!*

De hogyan is csináltuk ezt? Hogyan is lehettünk képesek kiinni a tengert? Ki adta kezünkbe a spongyát az egész láthatár letörléséhez? E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünkéből? Állnak-e házaink a jövőben is? És mi magunk vajon megleszünk-e még? Mit tettünk, amikor e földet elszakítottuk napjától? Merre halad most? Mi hová tartunk? Minden naptól egyre távolodunk? Nem zuhanunk egyenesen előre? Vagy hátra vagy oldalt vagy minden irányba? Van-e még fönt, és lent van-e? Nem a végtelen semiben bolyongunk? Nem érezzük az üres tér borzongató fuvallatát? Vajon nem lett-e hidegebb? Nem jön-e közelebb és mindegyre közelebb az éj? Nem kell-e lámpást gyújtanunk fényes délelőtt? Nem halljuk tán az Istent temető sírásók ricsaját? Nem érezzük-e az isteni rothadás szagát?”

Hitlernek volt füle a hallásra. Megteremtette a 20. század mindössze tizenkét éven át tartó, istentelen diktatúráját, melynek utóhatásaitól ma sem tudunk szabadulni, mert nem tudjuk a válaszokat a kérdésekre, amelyeket az örült 1882-ben tett fel. Létezzünk, de nem vagyunk.

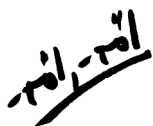
Mendesnek persze nem vethetjük a szemére, hogy nem volt Hitler unokája, és nem volt, aki saját frontélményei alapján szembesítse Isten halálával, de ha már nagyapja történetének megfilmesítésére vállalkozott, megtehetette volna, hogy a filmjére kíváncsi moziba ülők ne csak nézzék a két, utóbb csak egy küldönc értelmetlen téblábolását az egyébként kiválóan reprodukált háborús helyszíneken, hanem belelássanak a káoszba, amelynek iszonyata ott kísért látszólag békés mindennapjaikban is.

Roger Deakins operatőri munkája hibátlan. Képei közvetlen közel hozzák az éjjel-nappal nyomasztó környezetet, ahol nincsenek mások, csak futóárkok, aknamezők, elhagyott, rommá lőtt házak, vércseként köröző repülőgépek, ide-oda röpködő golyók. Az operatőr megérdemelten kapott Oscar-díjat.

A rendező a könnyebb ellenállás irányába ment. Nem vállalta az érzékfeletti dimenzióban rejlő kockázatot. Igaza lett. A látható és hallható hatások, a szimpla történet könnyen befogadható fordulatai, a kitűnő színészi alakítások eleve garantálták a sikert.

A jelen kor különös vonása, hogy miközben sorra törnek fel a világ végzetét rejtő pecsétek, és az emberek biztos lépésekkel haladnak az armageddoni csatatér felé, egyidejűleg vakok és süketek a közelítő apokalipszis jeleire. A levegő egyre forróbb, a sarki jégbe fagyott vizek megáradnak, a megalopoliszok lakóit járványok tizedelik, az elsivatagosodott földrészekről százmilliók indulnak más földrészek felé, ahol jólétet és biztonságot remélnek. Nincs kereslet a láthatatlan igazságra, csak az van, amit szemünk lát, fülünk hall, bőrünk érez, orrunk szagol és nyelvünk ízlel. Megállapíthatatlan, hogy a földet behálózó elektronikus kommunikációs hálózatban keringő hírek közül mi az igaz, s mi a hamis. Egyaránt fake news lett az örömhír és az apokalipszis híre.

1917. Angol-amerikai háborús filmdráma, 119 perc, 2019. Rendező **Sam Mendes**; forgatókönyvíró **Sam Mendes, Krysty Wilson-Cairns**; operatőr **Roger Deakins**. Szereplők: **Andrew Scott, Benedict Cumberbatch, Richard Madden, Mark Strong, Colin Firth**.

„Egy szippantási oxigén...”

Azon kevesek, akik tudnak az egykori *Országos Magyar Izraelita Köz-művelődési Egyesületről* (OMIKE), nagy valószínűséggel leginkább az 1938 és 1944 közötti *Művészakción* hallhattak. Erről az intézményről, amely a zsidótörvények bevezetése után szinte egyedüliként biztosított a diszkriminált előadóművészeknek fellépési lehetőséget, a képzőművészeknek kiállítást, írta Beregi Oszkár, a faji törvényekkel az állandó színházakból kizárt színész: „Egy moraliter züllött, etikailag felelőtlen társadalom kényszerítette életre. [...] Egy szippantási oxigén, mielőtt megfulladunk.” A magántulajdonban, gépiratban fennmaradt visszaemlékezést Harsányi László idézi az OMIKE teljes, 1909 és 1950 közötti történetét bemutató könyvében.

Valószínű, hogy a szerző a témára vonatkozó minden ma ismerhető forrást felkutatott, felhasználta, ami meglehetősen szerteágazó munka volt, hiszen az OMIKE irategyüttese nem maradt fenn, a kutató döntően másodlagos forrásokból, sajtóból, nyomtatványokból, visszaemlékezésekből, töredékes hitközségi iratokból rekonstruálta a történetet. Kivételes, hogy az egy ideig az OMIKE elnöki posztját is betöltő Buday-Goldberger Leó levéltárban őrzött iratai között primer források is megmaradtak.

Az OMIKE történetének a könyvből kibontakozón egyetlen homogénnek tekinthető eleme, hogy e világi szervezet az asszimilált, neológ zsi-

dó polgárság vallásos, legalábbis a hitközséggel formális kapcsolatban álló részét tekintette „célközönségének” – amitől egészen kivételesen tekintettek el. Kezdetben az OMIKE, az alapító, a pesti hitközségi rabbi, majd főrabbi Hevesi Simon elképzelése szerint elsősorban felekezeti célokat kívánt szolgálni, azonban igen hamar a világi, szociális és kulturális misszió került előtérbe. E ténynek felelt meg, hogy élén világi elnök állt, az operatív vezető az ugyancsak világi főtktár, valamivel később ügyvezető alelnök volt, az említett Hevesi Simon, majd őt követően a fia, a szintén rabbi Hevesi Ferenc egyházi elnöki posztot töltött be.

Harsányi döntően leíró, dokumentáló technikával mutatja be az OMIKE történetét, így igen röviden, egy-egy idézet erejéig érinti csak azt a problémát, hogy az önmagát magyarnak tekintő asszimilált zsidó származásúak között milyen választóvonalat jelentett a származási, vallási alapú világi szerveződés. Ebben a tekintetben az OMIKE pozíciója a 20. század első felének radikális fordulatokon áteső társadalmi környezetében többször alapvetően változott. Az induláskor elképzelt feladat, az akkor még nem olyan régen vallási szervezetként három ágra szakadó magyarországi zsidóság neológ irányzatán belül az asszimilációval együttjáró gyengülő vallási ismeretek élénkítésének programja más közönséget jelölt ki, mint az első világháború alatti

szociális tevékenység, majd megint mást az 1919 utáni numerus clausus, az általános antiszemita milió. És ismét fordulatot jelentett, amikor 1938-tól, a zsidótörvényekkel már nem az identitás vállalt része volt, hogy ki miben és mennyire tekinti vagy éppen nem tekinti magát zsidónak, hanem megszűnt még a magyar izraelita státusz is, maradt a megbélyegzett, diszkriminált zsidó minősítés.

Érdekes itt felidézni: eléggé ismert álláspont volt, amit sokan vallottak még 1938 után is, miszerint ők nem vallásosak, vagy kitértek a zsidóságból, megkeresztelkedtek, azért nem vesznek részt zsidó alapon szerveződő tevékenységben, mert az lényegében elfogadása a faji szempontnak, vagy másként fogalmazva nem kívánnak önként visszatérni a gettóba (értve ezen ekkor még az asszimiláció előtti, részben kényszerű, részben hagyományos zsidó elkülönülést). Harsányi két helyen is idéz ilyen értelmű szöveget az 1938 utáni időszakból. Egyszer egy Bródy Sándor-örököstől, egyszer meg Vas Istvántól, aki Radnóti Miklós álláspontját is említi. Más oldalról, de ugyanezt a problémát jelzi a fülszövegre kiemelt anekdota, miszerint a *Művészakció* idején Komor Vilmos karmester mondta az OMIKE-zenekar egyik botfülű muzsikusának: most még megvan, mármint zenekari tagként, de mi lesz, ha elmúlnak a zsidótörvényes idők?

Nem tudható, hogy a statisztikákban zsidóként szereplők hogyan oszlottak meg identitásuk alapján, de az a rendelkezésre álló adatok ismeretében is nyilvánvaló, hogy a bármilyen értelemben zsidónak számító vagy akár az asszimilál-

tak, a magyar izraeliták, ezen belül az *Egyesület* által célközönségnek tekintett értelmiség, illetve polgárság döntő része nem került érdemi kapcsolatba az OMIKE-vel. Ehhez képest fordulatot jelentett 1938, amikor a Beregi Oszkárhoz hasonló sorsú előadóművészek, diszkriminált képzőművészek szinte egyetlen nyilvános megjelenési lehetősége az OMIKE keretében szervezett *Művészakció*ban való szerepvállalás maradt. Félreértés ne essék, az OMIKE nem tudott védelmet biztosítani, de a *Művészakció* átmenetileg legalább értelmet adott sokak életének. Nem tudható persze, hogy a törvényektől sújtott művészek, alkotók milyen arányban kerestek némi megnyilvánulási lehetőséget az OMIKE ernyője alatt, de a végkifejlet ismert: függetlenül a zsidó identitás valamilyen vállalásától vagy elhagyásától, a sorsok, az esélyek, ideértve az életben maradás esélyeit is, érdemben nem különböztek.

Harsányi az OMIKE változásaihoz igazodva tagolja a szervezet történetét. 1908-tól 1914-ig tartott az indulás korszaka, amikor az első évek jórészt zsidó vallási tárgyú felolvasásait, előadásait követően hamar megjelentek oktatási programok is – érdekesség, hogy először magyar nyelvtanfolyammal. 1910-ben, majd a következő évben is szerveztek egy-egy kultúrestet, itt nem zsidók is felléptek, kiadták az első *Cultural Almanachot*, azzal a szándékkal, hogy a magyar zsidóság tudományos, közgazdasági és irodalmi elitje dolgozzon fel zsidó témákat. 1912-ben megnyílt az OMIKE könyvtára és olvasóterme, az általános könyvtári célok mellett a zsidó egyetemi hallgatók tankönyvellátására is. Ugyan-

csak 1912-ben indult meg a *Múlt és Jövő* című folyóirat, ars poeticája szerint a magyar zsidó intelligenciában a zsidó érzés és öntudat ápolására. Érdemes itt megemlíteni, hogy míg a folyóirat nyitottnak mutatkozott a cionizmus irányába, addig az OMIKE a kezdeti tolerancia után a két háború között kimondottan elutasítóvá vált. 1911-ben indult meg az OMIKE kiemelkedő jelentőségű tevékenysége a *Mensa Academica*, a Budapesten tanuló vidéki zsidó diákok olcsón biztosított étkeztetése, rögtön 200, 1913-ban már 500 felsőoktatási hallgatóval.

Az első világháború éveit az OMIKE tevékenységének hangsúlyát a hátszociális jótékonykodás felé terelték. A mű az 1920 és 1938 közötti időszakot évtizedek szerint kettéválasztva tárgyalja. A numerus clausus kezdetű, verbálisan, de kezdetben tettelesen is antiszemita évtizedet a könyv címének közhelyes metaforájához igazodva, tartalmában eléggé furcsán, részben napfényesnek mondja (*Árnyékban és napfényben* a fejezet címe), így csak 1930–1937 között kezd beborulni (*Felhősödő égbolt alatt* fejezetcímmel). Mindenesetre az OMIKE 1921-ben rövid ideig működő képzőművészeti szabadiskolát nyitott, ami, mint Harsányi jelzi, azért meglepő, mert éppen a Képzőművészeti Főiskolára, mint ahogy más főiskolákra sem terjedt ki a numerus clausus hatálya – bár, tehetjük hozzá, ismert, az irányadó arányosítási szempont ettől függetlenül nem maradt hatástalan. Az *Egyesületben* folytatódtak a zsidó kultúrával és történelemmel foglalkozó előadások, formálisan az 1920-ban létrehozott Magyar Zsidó Kultúrotthon szervezésében, évenként

mintegy 150 vidéki és budapesti alkalommal. Érdekes módon előtérbe került a képzőművészet pártolása, kiállítás nyílt zsidó alkotók, köztük ismertebb, sőt kimondottan neves festők műveiből. 1924-ben művész-mappát jelentettek meg. 1920-ban gyereknyaraltatási akció indult, ami egy évtized után csődbe ment, jelezve a társadalmi bázis korlátait. A *Mensa Academica* maradt az OMIKE legjelentősebb jóléti programja, és továbbra is működött a könyvtár, az olvasóterem, egy grafikai iskola, egy diákotthon, orvosi rendelő. Ugyanakkor a szervezet új feladatként valójában az eredeti programjához visszanyúlva, a kitérésekre reagálva hitvédelmi program megvalósítását vállalta. Harsányi értékelése szerint a világháború után az OMIKE az asszimilációban előrehaladt neológ zsidó polgárság önfenntartó, önművelő, közösségmegtartó intézményévé vált. Ennek némileg ellentmondani látszik, hogy a célok megvalósítása, ahogy szintén a szerző fogalmaz, hiányos maradt, mert a társadalmi viszonyok szűkítették a lehetséges befogadó közeget. Ezen nyilván azt kell érteni, hogy egyrészt az antiszemita légkör, másrészt az önként gettóba vonulásként említett elutasítás, valamint a világgazdasági válsággal a harmincas évektől állandósuló gazdasági gondok határozták meg az *Egyesület* működésének peremfeltételeit. Jellemző, hogy az OMIKE tevékenységében ekkoriban a zsidó egyetemisták és főiskolások segítése dominált.

Míg az OMIKE első, közel 30 évét nem egészen 140 oldalon mutatja be a könyv, az utolsó tíz év nagyjából 160 oldalt tölt be. A látszólagos aránytalanság érthető. Egyrészt az

OMIKE tevékenységének mégiscsak legjelentősebb „terméke” lett a már többször említett *Művészakció*. Másrészt ennek dokumentációja jobb, mint a korábbi korok tevékenységeié. A harmadik ok, hogy ennél a korszaknál némileg megváltozik a feldolgozás jellege. Harsányi itt eltér az *Egyesület* történetének kronologikus taglalásától, és részben a *Művészakció* jelentőségének jobb megértése érdekében külön fejezetet szentel az antiszemitizmus jegyében született, illetve tervezett művészeti kamaráknak. Ugyancsak kitérőt tesz azon kezdeményezések bemutatására, amelyek az 1938 utáni időszakban, az OMIKE-n kívül segítettek a kirekesztett zsidónak minősített művészeket.

A könyv utolsó fejezete röviden bemutatja az *Egyesület* 1945 és 1950 közötti utolsó, az eljelentéktelenedést, majd a látszólag önkéntes megszűnést jelentő korszakát.

A mű, a szerző célkitűzésének megfelelően megteremti a lehetőséget, hogy az OMIKE tevékenysége a magyarországi zsidó és ugyanakkor a magyar kultúra hozzáférhető részévé váljon. Nyilvánvaló, Harsányi

nemcsak az OMIKE történetének feltárását tekintette feladatának, hanem a dokumentálást is. A szöveg közé tördelt, összesen 137, igen jó minőségű kép több mint illusztráció, teljesebbé teszi a munkát. Sokat idéz forrásaiból, a hosszabb idézeteket tördelésben is megkülönböztetve saját szövegétől. A részletes irodalomjegyzék említése mellett kiemelendő a több mint 70 oldalas annotált névmutató jelentősége. A könyv formátumával, igen nagyvonalú kiállításával hangsúlyozza: szándéka szerint nem egyszerűen monográfia, reprezentatív kiadvány is. A borítóját Szüts Miklós tervezte, saját alkotása felhasználásával (*Ideje van a hallgatásnak, és ideje a beszédnek* 2.). A tipográfia és a tördelés Jankovics Milán műve. A terjedelemhez és az igényes küllemhez, valamint más könyvekhez képest a bolti ár kimondottan visszafogottnak mondható.

Harsányi László: Fényből a sötétbe. Az Országos Izraelita Közművelődési Egyesület évtizedei 1909–1950. Budapest, 2019, Napvilág Kiadó. 408 oldal, 3900 forint.

Halottak élén

A címhez, miszerint Radnóti sosem fog memoárt írni, csak annyit, hogy nem is kell neki, a *Litera* portál szerkesztői (Jánosy Lajos, Fehér Renátó, Nagy Gabriella) szép és gazdag anyaggal teli életinterjút készítettek vele, ami ugyan nem memoár, de pofás életrajz. Ezzel indul a könyv. Amiből sokat merítettem. Korábban úgy tudtam, hogy mikor a Petőfi gimnáziumban tanítottam, Radnóti Sándor az osztályomban volt magántanuló (Balassa Péter is oda járt, nyilván onnan ismerték egymást). Kapcsolatuk másképp alakult, bár a petőfiség stimmel. Itt, a kötetben Radnóti – a *Holmi* rovatvezetője – Balassa kritikusi pozíciójának kétértelműségét elemzi. Lehet, hogy helyesen, volt benne valami ünnepélyesség vagy a transzcendens értelmezés utáni vágy. (Ld. *Halálnapló* című művét.) De nálam az a gesztus, ahogy a *Vagyunk* című dolgozatát közzétette (1980), mindent vitt: új prózáirói generáció, új irodalmi korszak nyitányát fejezte ki, sőt, kritikusai súlyával berobbantotta, majd annak élére állt. Csodáltam. Radnóti elismeri e gesztus korszakos voltát – vagyis Ottlik, Esterházy, Nádas és társai meghatározó szerepének esztétikai felemelését –, de látja Balassa árnyoldalait is, dühkitöréseit, sértődékenységét, meg hogy Spiró *Az Ikszek* című regényét nem értette meg, illetve rugdosta. (Igaz, Balassa e dolgozatát életében nem publikálta.) Meg azt is – és ez a szép a róla szóló rövid írásban –, hogy halála

előtt hogyan „szelídült” meg, s vált higgadt, bölcs öregeberré (ötvenvalahány éves volt halálos betegsége végén...). Mert tragikus volt ez a „megszelídülés”, voltaképp Istenben bízó halálvárás... Itt azonban zárójel nyitok: említettem, hogy Radnóti a legendás *Holmi* kritikai rovatát szerkesztette. Ami Réz Pál felügyelete mellett akarva-akaratlanul az irodalmi kánon szinte legfontosabb alakítója is volt. Mégis, amikor Oravecz Imre a *Kaliforniai fűrj* című regényével az égbe szökött, Radnóti korrigált: bevallotta, hogy korábbi „kánonukból” kifejejtették Oraveczet, ami hiba volt. Nos, ilyen önkorrekcióna kevesen képesek, nagy kalaplengetés. Akkor is, ha magam nem vagyok híve a kánonoknak.

A kötet harminchat íróval foglalkozik, úgy értem, azokat a művészeket veszi sorra, akikkel találkozott, akikkel szót váltott, netán akik közel álltak hozzá. A látószög és az írás személyes, mert saját magáról is szólnak ezek a történetek, amikor portrétöredékeket, netán anekdotákat rögzít. Így aztán Radnóti életének kanyarjait is jobban értem. Például azt a furcsaságot, hogy Eörsi mellett ő volt talán az egyetlen író, aki a legális és tiltott nyilvánosságban (*Beszélő*) egyaránt szerepelhetett dolgozataival. Megértettem a Magvetőben töltött éveit is, pontosabban az igazgatóval, Kardos Györggyel kialakult ambivalens viszonyát. (Ami végül Radnóti goromba kirúgásával zárult.)

Csoóri Sándor hosszabb fejezetet kap, nem véletlenül. Induláskor még, bár különböző platformokon, együtt építették a Kádár-rendszer ellenzékét, aztán törés következett be, a korabeli egység két táborra szakadt (a Monoron összegyűltekből kivált a lakitelki csoport, és megalakult az SZDSZ). De jött még annál is rosszabb: Csoóri dolgozata a magyar–zsidó viszonyról (*Nappali hold* 1993). Csoóri szerint az SZDSZ asszimilációt akar ugyan, de úgy, hogy a magyarok illeszkedjenek a „más vallásúakhoz”. Radnóti keményen visszavág, a háromlépésnyi távot betartó politikai haverságnak vége. De nem is ez az érdekes ebben a portréfeleségben, hanem az a folyamat, ahogyan a rendszerváltás után Csoóri fokozatosan elveszti befolyását, szellemileg is beszűkül, mondanám, leépül. Radnóti finom tollal tragikusnak nevezi ezt a folyamatot.

Válogatok, a kedvenceimet keresem. Radnóti személyes élményeken átszűrt portréi korábban az *ÉS* hasábjain jelentek meg. Az Eörsi Istvánról írottakat kíváncsian olvasom: nem álltak közel egymáshoz, de volt köztük személyes viszony. Radnóti tisztelte az '56-os börtönéért, kemény humoráért, még a dühöngéseit is lenyelte. Amit hiányolok a személyes portréból, az a melegség. Eörsi minden felcsattanása ellenére szerethető, mosolygós ember volt, Radnóti leírása hűvös és távolságtartó. Ennek kapcsán azt kezdtem érezni, hogy voltaképp majd minden személyes portré ilyen distanciát tartó (hideg) módon született. Persze Radnóti kritikus, a kritikusi pozíciónak pedig csak jót tesz, ha alanyával szemben *drei Schritt vom Leib* tartja

magát. De itt nem kritikáról, legfeljebb kritikával elegyített személyes portrékról van szó, ha jól olvasom. Egyébként, még mindig Eörsivel kapcsolatban, Radnóti Sándor kitűnően látja, hogy az értelmiség Eörsit börtönévei után nem vagy csak feltételesen fogadta be. Éspedig azért, mert a rendszerrel való ilyen-olyan békekötésük ezt valahogy megakadályozta. Poén.

Esterházyval lazán, többnyire valamilyen nemzetközi találkozáson jött össze, tudja-elismeri írói nagyságát, más kérdés, hogy irodalmi ideáljába nem illeszkedik. De hogy ezt le meri írni, az dicséretes gesztus. A Péterek nála együtt is szerepelnek, az Esterházyról írottak Nádasba futnak bele, tündéri párhuzam-ellentét íródik róluk: egyikük arisztokrata ősöktől érkezett, a másik bolsi szülők és rokonok világából. Az egyik az irónia és a nyelvi bűvészkedés mestere, a másiktól mi sem áll távolabb, mint az irónia. És idéz egy szellemes, találó jellemzést: „Nádas szerint EP ellenállásának eszköze a férbibáj volt, s igaz, Esterházy rendelkezett ezzel a ritka tulajdonsággal. De valójában művének politikai-stiláris fordulatát hajtotta végre szerzőként is, magánemberként, bebizonyítva, hogy stílusa életstílussá válhat.” (Felkaptam rá a fejem, mert a kifejezést – férbibáj –, még sose hallottam, de itt tökéletesen „ül”. Megtetszett.) Aztán így folytatódik a jellemzés: „Egyszerűen nem fért bele a nyelvébe a kisujjni engedmény, áldozat, kompromisszum; maga a nyelv vetette volna ki magából, vagy tette paródiává a »szívünknek drága szocialista hazát«. Pontos szókimondása, rendszerkritikája, ironikus beszólásai (és újabb művei) nagyon hiányoznak.”

Lapozok. Fehér Ferencet bátyjának nevezi, s valóban sokat tanult a korán elhunyt filozófustól, Heller Ágnes második férjétől, a „klánfőnöktől”. (A *Budapesti Iskola* alapítójaként, „ügyvezetőjeként” gondolok rá...) Volt mit tanulnia: Fehér történelmi és politikai elemzései ragyogóak voltak, pontosan látta, hogy mi fog bekövetkezni, ami politikusi erény (olvasom Radnótinál), de teoretikusan is tudta használni ezt a képességét. Ennek ellenére vagy ezzel együtt Radnóti pontosan látja Fehér gyengéit: felcsattanó indulatosságát, csajozási mániáját, politikai aspirációit (amelyek nem jöttek be). És persze áldozatkészségét, amellyel „menedzserként” állt Heller mögött, igazgatta pályáját, bonyolítva levelezését, korrigálva olykor a trehány szövegeit. Nagy figura volt a veszedéseivel (összeveszek-kibékülök alapon). Napjaink szemétsége, hogy szép csendben elfelejtik; Radnóti igazságot tesz, amikor megidézi alakját precíz portréjában. Csak megjegyzem, hogy a sors kegyetlen volt Fehérhez: első infarktusa után a mentők rendbe tették, és levonultak, pár óra múlva jött a második, akkor viszont már elkéstek, Ferit elvitte az újabb roham. Nem ezt érdemelte. Hadd említsem itt Radnóti Heller Ágnes tragikus halálával kapcsolatos írását, szép, emberi búcsú, egy világklasszis kapja meg méltó helyét a magyar és globális kultúrában.

Sötét képre lapozok: Kardos Györgyre, a Magvető egykori igazgatójára. Radnóti az ő intézményében dolgozott, látta Kardos gyengéit, diktatórikus vezetői stílusát, gonoszkodásait (őt magát végül szemét módon kirúgta...). Nekem más kép maradt meg Kardosról, nevezetesen az, hogy

bátor kiadónak tartottam, Fejes Endre volt a mániája, de Konrádot, Tandorit, Esterházyt is ő „hozta be”, figyelt a „lefeketedett” írókra is. Ahogy Radnóti írja, lehet, hogy tényleg túlélte azon a vonalon, amit Aczél húzott meg a kiadáspolitikában, s mit mondjak, ez tetszett nekem. (Bár annak idején az Amerika-könyvemet fektette vagy három évig, szóval nem mint kedvezményezett emlékszem a pozitív tulajdonságaira.) Mellékesen abban a házban (a Vörösmarty téri irodaházban) lóttek is, Radnóti is említi az esetet. Itt lett öngyilkos Tömpe András, a Corvina igazgatója. Korábban berlini követ, aki ottani állomáshelyéről a csehszlovák bevonulás másnapján vaskos tiltakozó levelet küldött a Központi Bizottságnak, mélyen elítélve a bevonulást, a szovjet igények szolgálai kiszolgálását és a világpolitikába való durva beavatkozást. Akkor a levélnek nem lett súlyosabb következménye (tán mert egy volt spanyolossal már nem illett elbánni). De '71-ben egy alávaló feljelentés kapcsán a párt minden szintjén elítélték. Percekkel az utolsó, nyilvános megalázás előtt Tömpe felment tizedik emeleten lévő szobájába, szomszédait hazaküldte, és föbbe lőtte magát. Rendes ember volt. Itt csak azért említem, mert neve a Kardos-dossziében Radnótinál is előfordul. (Ott volt az épületben, amikor a lövés eldördült...)

Üdülés a Tandori Dezsőről írott tárca: verselemzés, imádtam a kezdősorait, az *Egy talált tárgy megtisztítása* nekem is világítótorony volt (bár nem értek a lírához, e kötetet nagykanállal ettem). Hálás vagyok Radnóti Sándornak e méltatásért, bár apropója szomorú: a költő halála (2019). Ha mellé teszem azt, amit

e kötetben Petri Györgyről találok, akit próbáltam megérteni, ég és föld. Ott, Petrinél, inkább csak a nagy piálások maradtak meg bennem, amit Tandoriról ír, ott már verssorok is vannak, Radnóti kritikusi szemüvegén átvillanva megül a bájos szürrealizmus az agyamban. Köszönet érte. Petrit pedig pátyolgattam, a tanszékeken előadott, érdekes, hogy a fiatalok élénken reagáltak rá. Mondom, próbáltam megérteni, illetve felfogni lírikusi nagyságát, de nem ment. Radnótinál se ment. Már olvastam olyat is, hogy nem is volt olyan nagy költő. Hm. A hálás utókor.

A személyes látószögben természetesen benne van Soros György is. Az is, hogy Magyarhon mi mindent köszönhet neki, tán a legtöbbet, amit valaha is kapott az ország egy filantróptól. Radnóti Sándor Soros-ösztöndíjasként került Amerikába, és megjegyzi, hogy bár találkoztak, nemigen tudott hozzá közel kerülni, Soros ugyanis hűvösen hátrított, a személyes ügyek nem érdekelték. Most végre valaki köszönetet mond neki. Emlékszem az első „ajándékára”: az egyetemi tanszékeket ellátó Xerox gépek tömegére. Korábban központosított műhelyben lehetett másoltatni, ahol is a kezelő egy nagy füzetbe beleírta a másolandók témáját-címét, a szerző nevét, no meg azét, aki ezt másolatban használni szándékozott. (Annak idején könyveket is másoltattunk némi jatt ellenében, mert magyar könyvtárakban nem találtuk meg a kutatási anyaginkat.) Nos, Soros Xeroxai véget vetettek a BM kukucskálásának, hisz a másolószerviz füzetei (nevekkel, címekkel) az elhárítás tudását gyarapították. Soros erre tett pontot, a többit nem írom ide. A rönt-

gengépek felújításától az írók, festők támogatásáig mindenki bátran utánanézhethet. Soros hazánk nagy jótévője, Radnóti tárcája illő kézszerítés.

A kötet talán leginkább megrendítő fejezete Könczöl Csabáról szól. „Biztos nem lesz szabatos, amit mondok, bár éppen tőle sok alkoholológiát tanultam, [...] tizenhat éves korában megkóstolta, és attól kezdve alkoholistá volt. De hát sok minden egyéb is volt, elragadó fiatalember, nagy *womanizer* (magyar megjelölője – szoknyapecér, szoknyabolond, nőcsábász – mind pontatlanok lennének), hatalmas tehetség, nagyszerű stilszta, bátor közéleti ember, az egyik legjobb magyar irodalomkritikus, remek fordító (Bahtyin és más nagy oroszok magyarországi megismertetője és propagátora).” Jóban voltak. Annyira, hogy elvonókúráján Radnóti meglátogatta, és utána is jó viszonyban voltak. Fontos írásokat közölt, nem is gondoltam volna, hogy filozófiából. Nem részletezem: a rendszerváltás után tragikus sors, elszigetelődés jutott neki (amire most Radnóti hívja fel a figyelmet). Aztán a nyomor és az alkohol lett a végzete. Ötvenhét évesen halt meg.

Itt a fejemhez kapok: Radnóti e könyvében Soros kivételével csak halottakról ír. Ami egy idő után nyomasztó tud lenni, bármennyire is igaz-pontos a személyes hangvételű karakterek rajza. Halottak élén. Amúgy ez a nem-memoár mégiscsak kiad egy meghúzott miniönéletrajzot. És egy fajsúlyos teoretikus kritikus karakterét is.

Radnóti Sándor: Sosem fogok memoárt írni. Budapest, 2019, Magvető. 292 oldal, 4499 forint.

A Mélypont emlékhely

Solymosi Bálint új regénye nem könnyű olvasmány, és az elbeszélés – olvasásának – nehézségei nem is fizetődnek ki folyamatosan esztétikai élmény formájában. Úgy érzem, vannak szintek, például a nyelv vagy a társadalomrajz, ahol a könyv jó, aztán van olyan, mondjuk a karakterek egyénítése, a cselekmény első felének bonyolítása, ahol nem feltűnően az, majd amikor az olvasó ezt a kétféle tapasztalatát egy további, talán poétikainak nevezhető szinten összeegyeztetve próbálja értékelni, könnyen juthat arra a felismerésre, hogy az egész mégis jó: erről a fiatalemberről, erről a korról igenis érvényesen lehet így írni.

Ez az érzés viszont, tulajdonképpen meglepő módon, nem a katarzisanak abból a bízvást megszokottnak is nevezhető mechanizmusából származik, hogy a műalkotás – ez esetben mondjuk a témájánál, egy falusi szegénységben élő fiatalember Szegedre, majd Budapestre kerülésének történeténél fogva is – letaglózza az olvasóját, majd a művészi megalkotottság magas fokának révén valahogy mégiscsak felemeli, lehetőleg magasabbra is, mint ahol az olvasó az olvasás előtt tartózkodott.

A *Vakrepülés*hez sokfelől lehet közelíteni. Egyrészt például Solymosi Bálint pályája, másrészt a kortárs irodalom tendenciái felől vagy tematikusan és formai szempontból. Ami az író pályafutását illeti, Solymosi talán nem túl népes, de annál lelkesebb olvasóközönsége az új re-

gényt az *Életjáradék* megjelenése, 2007 után kezdhette várni. Érdekes, hogy ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a tavaly kiadott *Vakrepülés*en a szerző tizenkét évig dolgozott volna. Ennél ugyanis sokkal tovább. A *Népszavában* február elején megjelent, Rác I. Péternek adott interjújában ezt mondja a könyvről: „Ha úgy vesszük, az első prózai munkám, ugyanis negyven évvel ezelőtt keztem el lejegyezni azokat az érdekesítőnek gondolt történeteket, amik alapján aztán megíródott, mert már a 70-es évek végén, a 80-as évek elején megvolt a regény ötlete; semelyik korábbi prózámhoz nem volt ennyire régi jegyzetanyagom.”

Tovább árnyalja a képet, hogy a *Holmi* 2011. szeptemberi számában már jóval az *Életjáradék* megjelenése után közölt *Tanyán* című írás, alcíme – *Fejezet egy készülő regényből* – ellenére nem szerepel az új könyvben. A hosszú elbeszélés, amelynek terjedelme a kötetben jó húsz oldalra rúgna, a *Vakrepülés* végleges formáját tekintve csakugyan nem illik a regénybe: a kerek történet minden töredezettségtől mentes, egyenes vonalú elbeszélését a lazább szerkezete kivetné magából, ráadásul alighanem a cselekménye is később játszódik a lényegében a hetvenes évek második felére kiterjedő regényidőnél, illetve a megírás valamiért 1994-re datált idejénél is.

Ugyanaz a helyzet a 2012 augusztusában ugyancsak a *Holmiban* megjelent, még terjedelmesebb, tu-

lajdonképpen már egy egész fejezetnyi terjedelmű *Urubuval*, amely alcíme szerint szintén „részlet”, és amelynek a szerkezete, elbeszélés-módja már inkább megfelel a *Vakrepülésének*: ebben az esetben a történetnek a hetvenes éveknél későbbi – a rendszerváltás idején játszódó – cselekménye lehet az indok, amiért végül is ez a szöveg sem szerepel a regényben.

Annál érdekesebb, hogy már 1998-ban, csaknem tíz évvel az *Életjáradék* megjelenése előtt napvilágot látott a *Holmiban* egy *Vakrepülés* című szöveg – mindent egybevetve az ember nem érti, hogy Solymosi miért maradt ki a folyóiratnak könyvként is emléket állító, háromkötetes *Holmi*-antológiából –, amely alatt viszont nem szerepel arra utaló alcím vagy megjegyzés, hogy egy nagyobb mű részlete lenne, mégis benne van, ha jelentősen átírva, meghúzva és kibővítve is, a könyv végleges szövegében.

Solymosi tehát valóban hosszan dolgozott új (rég) regényén, és az előmunkálatok ismeretében úgy tűnik, a folytatáshoz is jócskán van nyers-, sőt tulajdonképpen egyáltalán nem is olyan nyers anyaga.

A kortárs irodalom tendenciái felől nézve a *Gerillaregény* alcímet viselő könyv egyrészt a szerző kicsit talán idősebb kortársainak, a posztmodernként is azonosítható prózairók Esterházy utáni nemzedékének munkáival mutat szoros rokonságot: az elbeszélőt, illetve főhőst erősen reflexív, átintellektualizált személyesség jellemzi, a regény tematikája hétköznapi, cselekménye – legalábbis egy idő után – mozgalmas, szerkezete nem lineáris, nyelvi megformálásának szintje magas. Egészében

véve – ellentétben a Solymosinál sokkal fiatalabb Bartók Imre *Jerikó készül* című könyvével is, amellyel fejlődésregényként és motivikusan is rokonságban van – inkább érzelmi, mintsem filozofikus. Mindezek mellett az életrajzi tematika, illetve a leírt korszak miatt is Kukorelly Endre, Németh Gábor vagy Garaczi László egyes művei mellé állítható, olyannyira, hogy ha valaki ennek a három írónak egyszerre rajongója, akkor egészen biztosan élvezni fogja a *Vakrepülést* is. Ha a pontosság helyett inkább érdekesen akarnék fogalmazni, egyenesen azt is lehetne mondani, hogy Solymosi bizonyos pontokon tulajdonképpen egy népi Garaczi. (Vagy, máshonnan nézve, egy megvadult Grecsó.)

Szerkezetét, elbeszélés-módját tekintve a korábbi regény, az *Életjáradék* is közel állt az előbbieik műveikhez, de témájánál fogva inkább *A kilencedik* című Barnás Ferenc-regénnyel és Borbély Szilárd *Nincstelene*kjével állítható párhuzamba. Poétikája és antropológiája azonban nem sokban közös ezekkel. Igaz, az *Életjáradék* főhőse Borbély elbeszélőjéhez hasonlóan mélyszegénységben, döngölt padlójú házban, mosolytalan anyával, a „sparher” melegénél nő fel, de mindez, kiegészülve a valamiféle másság nehezen megragadható érzetével, nem vezet egy teljesen sötét antropológiához, mint Borbély regényében. A *Nincstelene*k főszereplőjéhez hasonlóan Solymosi regényhőse is úgy gondolja, hogy a „mi családunk más, és, nem beszélve róla, én is más vagyok”, csakhogy Borbély hőstől eltérően erre a gondolatra, úgy tűnik, nem épít fel külön, a külvilággal lényegében összeegyeztethetetlen, teljesen

magányos identitást. Mindenesetre a *Vakrepülés* megjelenésének remélhetőleg afféle járulékos haszna lesz, hogy bizonyára érdeklődést gerjeszt majd az értékeihez képest oly kevésbé ismert korábbi Solymosi-regény iránt is.

Annál is inkább, mert az új könyv bizonyos szempontból a korábbi folytatásának tekinthető. Az *Életjáradék* főhőse, a szegény falusi környezetben élő gyerek itt már érettségi előtt áll, illetve túl is van rajta, és bekapcsolódik Szeged, majd Budapest alternatív, underground kulturális életébe. A család szerepe némileg elhalványul, és – legalábbis a könyv első felében – inkább az érett Kádár-kor társadalmába való beilleszkedésre képtelen vagy azt elutasító baráti kör életét ismerjük meg, főképp az egymást váltó bulik, italozások és szerelmek kulisszái, de nem kevésbé egy meglehetősen mély és részletesen megrajzolt társadalmi háttér előtt. A könyv egyik nagyszerű jelenete például egy alighanem tipikus Kádár kori rendőrségi kihallgatást mutat be, amely különben már ismerős lehet Solymosi *Detonáta* című novelláskötetének egyik darabjából is.

A kritikának legkésőbb Borbély regényének megjelenése óta visszatérő szólama a referenciális, hovatovább szociografikus olvasás problémája, vagyis az a jelenség, hogy a nyelvközpontú irodalomszemléleten nevelkedett kritikusok sokszor nem tudtak mit kezdeni azzal, amit az újabb elbeszélő próza egyes darabjaiban valóságcentrikusnak, valamiféle realizmusnak érzékeltek.

Solymosi új könyve talán még élesebben veti fel ezt a kérdést. Az olvasónak ugyanis az a meglehetősen

szokatlan érzése támadhat, hogy olyan sok mindent megtud a könyvből a hetvenes évek társadalmáról, amennyit korabeli realista alkotásokból sem, miközben kompozícióját, poétikáját vagy nyelvét tekintve a regény határozottan posztmodern jegyeket mutat. Olyannyira, hogy bizonyára a *Vakrepülésre* is jól illenek azok a szavak, amelyek a Németh Gábor első három könyvét *Az elnézhető látkép* címmel összegyűjtő kiadás fűlszövegében ajánlanak befogadói stratégiát: „Olvasd úgy a történeteket, mintha verseskötetet olvasnál, és nem fog eszedbe jutni, hogy másként is lehet.”

Azzal, ahogy Solymosi könyve olvastatja magát, mintha ahhoz a kérdéshez is hozzászólna, amelyet Takáts József szavaival (*Várakozás a realizmusra*, *ÉS*, 2016. jan. 29.) így lehet összefoglalni: „Az inga, amely mostanában visszaleng, nem Kosztolányi–Móricz-inga [...], hanem a metafikciós-kombinatorikus próza és a realista próza ingája. A realizmus iránti írói-kritikusi várakozásban, azt hiszem, többféle igény találkozik össze. A »prózaforradulat« terhétől való szabadulás vágya. A társadalom állapota feltárásának kívánalma. A történetmondás rehabilitálásának szándéka. Az irodalomnak mint politikai cselekvésnek az újraértelmezése. Radnóti Sándor remek megfogalmazásával összefoglalva: a vágy, hogy az irodalmi tény újra társadalmi ténnyé váljon.”

Annál érdekesebb, hogy vannak olyan kritikus hangok, amelyek elutasítják a társadalmi mozzanat jelentőségét, és még az úgynevezett szegénységirodalom körébe tartozó művek esetében is olyan óvatosan kerülgetik a bennük megképződő

valóságot, mintha az mindenképpen eltérítene, sőt vakvágányra terelné a mű tisztán esztétikai élvezetét. Pedig az esztétikai és az etikai szférát valószínűleg nem érdemes ilyen élesen különválasztani. *Hamisítás* című remek könyvében Radnóti Sándor Kantot idézi, mondván, hogy amikor szép madárdalt hallunk, majd kiderül, hogy csak egy pásztorfiú furulyázik, a dal hiába ugyanaz, mégis csalódást érzünk. A két szférának ugyanilyen összefüggésére utal az a tapasztalat, amikor valaki csak akkor tudja elfogadni a művészetben a visszataszítót, ha a mű az etikai inzultusért esztétikai élménnyel fizet, mert az alkotást különben csak otromba giccsnek érzi.

A valóság és az irodalom viszonyát, úgy érzem, azokkal a megfontolásokkal lehet a leginkább összebékíteni, amit éppen Borbély Szilárd *Nincstelenség* című regényével, pontosabban a regény társadalmi összefüggésével kapcsolatban Bojtár Endre fogalmazott meg a 2000-ben: „hát van az olvasóközönségnek más forrása, mint a (szép)irodalom (a művészet) »ahhoz, hogy akár történelmileg, akár szociologikusan tájékozódhasson világa felépítettsége iránt?»” Majd a határozottan nemleges válasz után – „Bizony, hogy nincs” – így folytatta: „valójában (ha egyáltalán, akkor inkább) fordítva: az irodalom (a művészet) teremti, hozza létre a tényeket (eseményeket stb.), azáltal, hogy nevet ad a valóságnak, megnevezi azt. Nemcsak az »olvasóközönség«, de a történész sem nyúl a forrásokhoz, ha szépirodalmat olvas. S bizony egy tény (esemény stb.) attól válik történelmileg/szociológiailag hitelessé, valóságossá, igazzá, hogy egy jó, esztétikailag értékes irodalmi

mű ki- és megjelölte. (Így függ össze esztétikai érték és a »világ felépítettsége«.) A török hódoltság a magyar olvasóban az *Egri csillagok* közvetítésében rögzült, nem pedig mondjuk Hegyi Klára kitűnő tudós tanulmányai révén; hazánk 1945-ös felszabadulását az olvasóközönség *A tizedes meg a többiek* kameráján keresztül látja.”

A *Vakrepülés* szempontjából megfontolandó, amit Solymosi Rácz I. Péternek mondott: „föl sem került bennem, hogy visszaemlékező, avagy önterápia-szerű írás legyen”. Mint mondja, épp ellenkezőleg, „a lehető legkevesebb külsődleges eszközzel, támasztékkal” akarta megírni a könyvet. Ehhez az eseményektől való írói távolságtartáshoz szükséges „minimális reflexió”-t a megírásnak a regényben ugyancsak tematizált ideje, 1994 biztosította. Alkotáslélektanilag ezt indokolja, hogy a szerző különben is akkoriban dolgozott a könyvön a legtöbbet, az olvasó perspektívájából pedig érdekes szimmetriát teremt, hogy az 1977 környékén játszódó regény hőse 1994-ben épp kétszer olyan idős, mint a fő cselekményszál idején.

Idézett interjújában Solymosi ezt mondja a *Vakrepülés* remélt hatásáról: „Azt akarom elérni, hogy az olvasónak egy nagyon erős élménye legyen a könyvet forgatva, egyben önmagából is teljesen ki legyen forgatva. (...) Ez lehet nyomasztó, hogyne, hisz nem a közkeletű témák kerülnek elő. Nem gondolnám, [hogy] ez bárkinek ártana.”

Honnan származik ez az erős élmény? A könyv érzésem szerint nem hozza zavarba az olvasóját alapvetően visszaemlékezésre épülő, de

nem lineáris szerkezetével, a köznyelvtől jól érzékelhető távolságot tartó, igencsak megalkotott nyelvvel vagy – Takáts József Solymosi kicsit idősebb pályatársaival kapcsolatos megfogalmazásával szólva „mérsékelt posztmodernségű”-nek nevezhető – poétikai megoldásaival. Ami az olvasót előfeltevése felülvizsgálatára készítheti, az leginkább a szereplők, különösen a főszereplő személyisége. Akár bravúrosnak is nevezhető, ahogy az író egy ilyen elég kevésbé rokonszenves, a húszévesek mindenkori közhelyességétől sem éppen mentes figurára ilyen felkavaró regényt tudott építeni. Ez a falusi szegénységbe és nehéz családi körülmények közé született fiú – az édesapja hol börtönből, hol idegosztályról tér haza – nem akar belépni az érett Kádár-kor társadalmába. Ettől azonban még nem lesz érdekes. Sőt, van benne valami olyan nyegle, enervált nem akarás, amit a képzőművészet terén megmutatókozó tehetsége sem tud egészen az olvasóval elfogadtatni: „Munkaképességem a születésemtől fogva nem változott, soha nem is gondoltam magam munkára képesnek, egy értelmes életre törekvő embernek találtam magam”. Egyáltalán nem váltja ki azt a rokonszenvet, amit más típusú könyvekben akár egy maffiafőnök vagy egy bérgyilkos is megkap az olvasótól, és talán azért nem, mert ezeknek a figuráknak van egy mindenféle nehézség legyőzése révén elérendő céljuk, amellyel – igen, akár a de Gaulle elleni merény-

let Sakál által dédelgetett tervével is – az olvasó képes azonosulni. A *Vakrepülés*ben, a benne ábrázolt korban és életekben nincs igazi tapintható cél, csak nehézségek. A hős szinte mindenre nemet mond, és amire igent is tudna – „egy értelmes élet”, az a múlt század hetvenes éveiben játszódó történetben rendkívül homályosnak és megragadhatatlannak mutatkozik.

Aligha véletlen, hogy a könyv legemlékezetesebb jelenetei gyakran az erőszak különböző megnyilvánulásait írják le: ilyen a már említett szegedi rendőrségi kihallgatás vagy az az epizód, amikor a főhős pesti albérletéből eltűnnek az értékei, és miután kiderül, hogy a főbérleők a bűnösök, a főhős apja – börtönben kifejlesztett készségeit kihasználva – brutálisan inzultálja a tetteseket: „Előveszi a farzsebéből a bicskáját, kinyitja, és levágja a főbérleő fülét. Meg akarja vele etetni, mert nem figyel rá.”

Magyarországnak a Szegedhez tartozó Gyálaréten található Lúdváron kimért legmélyebben fekvő pontja így tesz szert szimbolikus jelentőségre. „Itt is lehet, ott is lehet” – mondja a főszereplő, arra utalva, hogy a hivatalos Mélypontot, Tiszaszigeten, pontatlanul mérték ki, és az valahol odébb van, majdnem egy méterrel még annál is mélyebben.

Solymosi Bálint: *Vakrepülés*. Budapest, 2019, Kalligram Kiadó. 376 oldal, 4399 forint.

Fészkel a szív

Mitől hat? Mert hat, azt érzem, kellemetlenül érzi magát tőle az ember, amolyan Tarr Béla-alapvetés, nem azért dolgozom, hogy te jól érezd magad. De ez most az ifjú Tarr, mondhatnánk neki, hogy már meghaladtuk, korban mindenképpen, hiszen 22 éves volt, amikor a *Családi tűzfészek* címet viselő első filmjét megrendezte. Így aztán ez is az első reakció: aha, családi tűzfészek, köszi, nagyon szellemes. Nagyon ciki, nagyon kis béna szójáték, talán valami francia komédiának kellene utána jönnie, és nem ennek a masszív nyomasztásnak. Főleg nem a zavarnak, a büntudatnak, hogy ők úgy élnek, mi meg emígy.

114

Persze, ha nagyon meg akarjuk őrizni a lelkünk nyugalmát, akkor mondhatjuk azt is: kifordult a film alól a történelem. Mi emígy élünk, de ők már nem úgy, már nincs ez a probléma, hogy Pesten nincs lakás, miközben ott állnak üresen, elhagyottan valamiféle lehetőségek, ahová be lehet húzódni, csak már ellopták az ajtókat-ablakokat. Pass Andrea színpadi változata nem is akar úgy tenni, mintha eleven problémát mutatna meg, hangsúlyozottan régi a történet, úgy beszélnek 1980-ról benne, mintha az még iszonyatosan messze volna, addig már nem lehet kibírni apóssal és anyóssal egy lakásban. Paksra épp lehetne költözni, ha mindenki aláírna valami ott-tartózkodási ígéretet, vagy lehetne tovább szolgálni a hadseregben, az is könnyíthetné az otthoniak helyzetét, de kinek van kedve ehhez vagy ahhoz.

Legfeljebb a *Kengurunak*, ha még mond valamit ez a filmcím vagy regénycím. Abban Gálffi László határozta el, hogy inkább izotópszófornek megy Paksra, semmint hogy a nyomorult Nyugat országutait rója kamionnal, és csempéssze a cigarettát meg a farmerdzsekit.

Az bezzeg senkinek sem jut az eszébe, mint lehetséges színdarab, eljárt fölötte az idő, ha egyáltalán volt valami hitele. Ez meg itt áll, rosszul öltözött színészek állnak a Trafó viszonylag nagy színpadán... Viszonylag nagy? Nem arról van szó, hogy ebben a fészekben épp a zsúfoltságot nem lehet kibírni, hogy a lég- és egyéb köbméter kevés, itt él nagypapa, nagymama, testvér, férj, feleség, gyerek, sőt, még egy barátnő is beköszön, egymás hegyén-hátán lakunk, és ez megöl mindent. Nem extrém rosszak a körülmények, mondhatni, csak annyira utálják egymást a családtagok, amennyire normális, amennyire nehéz elviselni, hogy a nagypapa folyton beleszól a nevelésbe, hiszen neki három felnőtt fia van már, bizonyítva, hogy ő tudja, mi az, tisztességben fölnevelni valakiket. Itt meg a gyerek még enni sem tud, játszik az étellel, összekeveri mindent a ragadós tortával, szólj már rá, szóljatok rá, hát így nem lehet.

A három, tisztességben felnevelt fiú közül kettő megerőszkolja a vendéglányt. Nem szeretné Tarr Béla, hogy bármit is félreértsünk. Ha mégis, akkor a darab végén az apa, nyomorult kis melós a kocsmában, megpróbálja bedumálni magát

egy nő ágyába. Persze: sikertelenül. Csak jobb, ha látjuk, ez nem prole-tárromantika, nem a *Rozsdatemető*, csak hétköznapi szégyenkezés. Így éltek, így ment el az életük, várták, hogy történjen valami. Majd 1980-ra. Talán addigra lesz lakás.

Mi közünk hozzá? Hiszen még a színpadi feltételeket sem lehet hozzá megteremteni, nem építik tele a Trafót, hagyják, hogy legyen levegő, és ne a zsúfoltság domináljon. Színészek játsszák a szerepeket, nem Horváth László a Laci, és Lászlóné az Irén, továbbá Krisztina a Krisztike, hanem Schruff Milán a Laci, Péter Kata a neje. Krisztike meg nincs ott, nem kell, gyerekszínésszel csak a gond van, egy támlás sámli helyettesíti. De nem is ez a kockázat, mert Laci és Laciné jól le tudnak pusztulni, Péter Kata erőteljes, csontos arca mintha a permanens szomorúságtól volna kifejezéstelen. Nem is emlékszem, láttam-e valaha is ennyire erőteljesnek a jelenlétét. Nem ő a kockázat, hanem Hernádi Judit, aki nagyon-nagyon határozottan jelzi: színésznő vagyok. Nem színpadi lény, nem díva, nem az új Psota Irén, hanem most éppen nyamvadt proletárné, akinek a semmi fizetéséből is levonnak, és meg sem mondják, miért, úgysem mer reklamálni. Ágyazunk, fekszünk – ez a visszatérő fordulata, mintha minden napot csak estig kellene kibírni, aztán jöhet a boldog öntudatlanság. Nem mondom, hogy teljesen meggyőzött, de a hiba bennünk is van: nem akarunk lemondani a saját Hernádinkról. Megszoktuk, szeretjük. Akkor mihez kezdenénk ezzel a poros nénivel?

Mintha ez lett volna a nyitókérdés. Mihez kezdünk a *Családi tűzfészek*-kel? Látom, hogy az Orlai Produkció úgy hagyja el a saját biztonsági sávját, hogy közben mégsem hagyja el: nem szórakoztat, de mégis filmet dolgoz föl. De miért nézzük a színdarabot a film helyett? Mert ők még élnek? Elvben lehet, hogy a film szereplői is élnek, Krisztike szinte biztosan, Lacinak már nem annyira jók az esélyei, erős alkoholista lett belőle, de nem kizárt. Nem szelídíti meg az egész történetet az, hogy színészeket látunk, akik aztán fölveszik a saját ruhájukat, beülnek az autójukba, és hazamennek a (remélhetőleg) kényelmes és tágas lakásukba?

Talán igen. Talán ez kell ahhoz, hogy valami még megmozduljon bennünk. Hogy ne úgy nézzük a tűzfészek családját, mint az élet pecheseit, akik rossz korban és rossz helyen, nahát, de sajnáljuk. Megvan nekünk is a magunk baja, máshogy rossz korban, máshogy rossz helyen élünk, de örülünk, hogy látunk benneteket, legalább ennyi tudatosul bennünk: volt rosszabb.

A színpadra időnként rávetítik Verdi *Rekviemjét*. Ütik a dobot, harsog harsona, Dies irae, dies illa. Soha ne kérdezd, kiért szól a harang. Soha ne kérdezd, kiért trombitálnak. Min-dig érted.

Családi tűzfészek – Tarr Béla forgatókönyvét színpadra adaptálta: **Garai Judit** és **Pass Andrea**. Rendezte: **Pass Andrea**. Orlai Produkció, Trafó. Jelmez: **Pető Kata**. Díszlet: **Bobor Ágnes**. Zene: **Iszlai József**. Szereplők: **Péter Kata**, **Gyabronka József**, **Schruff Milán**, **Hernádi Judit**, **Ullmann Mónika**, **Nagy Norbert**.

Forrongás kint és bent

A bécsi klasszikus zene üzenete a hallgató számára: harmónia a világgal. Ez a stílus minden műfajban – szonátában, szimfóniában, versenyműben, operában – azt üzeni: a világban rend van, s ez a rend elfogadható. Ebben a szellemben kommunikál Haydn, Mozart és valamennyi kortársuk. Beethovenel megjelenik a küzdelem mozzanata, s vele a hős, aki harcot vív a világgal és/vagy a sorsával. Eltűnik a harmónia, ez a zene már nem arról szól, hogy a világban rend van, arról pedig végképp nem, hogy ezt a rendet vagy nem-rendet el kellene vagy el lehetne fogadni. Beethovenről sok mindent lehet állítani, de azt nem, hogy az elfogadás szerzője. Pontosabban Beethoven átmeneti alkotóként bizonyos műveiben még a rendet és elfogadást sugallja (például a *Pastorale-szimfóniában*, amely azonban más szempontból nagyon is felforgató mű, hiszen ábrázoló tétel-alcímei a 19. század programzenéjét jósolják), más opusaiban azonban már hevesen küzd a fennálló renddel.

Aztán eljönnek az igazi romantikusok, akik többnyire forradalmárok, a szó tényleges és átvitt értelmében egyaránt. Forradalmárok a zene formái, műfajai, hangzása, harmóniai, kifejezőmódja terén – és hívei a társadalom átalakításának. Chopin *Forradalmi etűdöt* ír, Liszt 1849 tragikus ősze emlékére, a magyar forradalom és szabadságharc leverése fölött érzett fájaldalmát hangokba öntve megalkotja *Funérailles*

című művét, Verdi a *Nabucco Szabadságkórusában* kiáltja világgá, hogy a gondolat minden zsarnokság korlátai fölött szabadon szárnyal. A példákat hosszan lehetne sorolni, egészen Wagnerig, aki ellen az 1849-es drezdai felkelést követően körözést és elfogatóparancsot adnak ki, aminek következtében menekülnie kell és száműzetésbe kényszerül.

Robert Schumann is rokonszenvezik a forradalom gondolatával – mindkét imént említett értelemben. Zenéje újfajta formákat keres magának, friss – az irodalomtól tanult – kifejezőmódok segítségével kommunikál, a korábbiaktól eltérő harmóniákkal, és olyan stílusban, amely azelőtt soha nem létezett. Felfedezhető benne Beethoven és Schubert hatása is, de összetéveszthetetlenül más és jól felismerhető: ez az ő saját zenei nyelve, amely máig egyedi és különleges. Ez a Schumann-stílus, amelynek egyik fontos jellegzetessége a szélsőségesség. Ma már sokan tudják, hogy ez egyszersmind kórtünet is: Schumann bipoláris volt (mániás depressziós), és zenéje feltűnően plasztikus lenyomata annak, amit ez a betegség képvisel, csúcspontok és mélypontok váltakozása, igen erős ellentétekkel, cikázás a felhők magasa és a szakadék mélye között. A lélek forrongása mellett a társadalom forrongása is megjelenik Schumann műveiben: pályája során háromszor is idézi a nagy francia forradalom himnuszát, a *Marseillaise*-t. Először 1839-ben használ-

ja fel *Faschingsschwank aus Wien* (Bécsi karnevál) című zongoraciklusában, majd 1841-ben, a Heine versét megzenésítő *A két gránátosban*, végül 1851-ben a Goethe nyomán keletkezett *Hermann és Dorothea*-nyitányban. A dallam mindhárom megjelenése egy világszemlélet üzenete, állásfoglalás a szabadság, egyenlőség, testvériség gondolata mellett.

A Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara Vásáry Tamás vezényletével ciklusban szólaltatja meg Schumann műveit. Jók az olyan hangversenyek, amelyek műsorán ugyanannak a szerzőnek a művei szerepelnek, különösen, ha jelentős alkotóról van szó: a hallgató „befészkelheti magát” a zene stílusába, hangzásvilágába, alkalma nyílik arra, hogy közelebből megismerhesse a komponista zenei beszédmódját, szokásait, hasonlóságokra, hajlamokra figyeljen fel, tendenciákat állapítson meg. A sorozat harmadik estjén a *Hermann és Dorothea-nyitány* (op. 136 – 1851), az *a-moll zongoraverseny* (op. 54 – 1845) és a 4. szimfónia (d-moll, op. 120 – 1841/1851) hangzott fel, a zongoraverseny magánszólamát Fülel Balázs játszotta.

A címben jelzett és a cikk korábbi bekezdéseiben vázolt külső és belső forrongás mindhárom művön nyomot hagyott, valamennyit jellemzi. A *Hermann és Dorothea-nyitányban* a Marseillaise megjelenése energia, bizakodás, mozgósító szándék érvényesülése, de mindez nem párosul sötét, fenyegető tónusokkal: ennek a műnek – talán a középpontjában álló ifjú szerelmesek alakjával összefüggésben – inkább derűs, bizakodó az alapkaraktere, sőt egyfajta szelíd-ség és tisztaság is jellemzi, szintén

a Goethe-alkotás gondolatvilágával összhangban. Az *a-moll zongoraverseny* kétféle értelemben forrong: egyrészt karaktervilága jellegzetesen a „dúlt” schumanni léleké, a versenyművekben korábban nem divatos *moll* hangnemmel, úzótséggel-zaklatottsággal, borús, sőt olykor kifejezetten sötét színekkel, no és persze nagy energiával. Másrészt a mű a Beethoven *G-dúr* és *Esz-dúr zongoraversenyével* megjelenő „modern” versenymű példája: sok olyan formai és műfai vonása van (például a zenekar és a zongora sok *kamarazenei* együttműködése), amely a korábbi versenyműmodellhez képest továbblépés. Végül a keletkezése után egy évtizeddel jelentősen átdolgozott 4. *szimfónia* szintén forrongó mű, egyfelől viharos érzelm- és indulatvilága, másfelől a modern gondolkodásmódot tükröző tematikus egység és a tételszüneteket mellőző folyamatos átkomponáltság megvalósulása okán. Kitűnő műsor, érzékletes portrét ad a zeneszerzőről mind a zenék karaktere, mind formálásmódjuk, a szerzőre jellemző gondolkodásmód érzékeltetése szempontjából.

A zongoraverseny magánszólamát játszó Fülel Balázs tisztaságát teljesítményt nyújtott, de zongorázása sem zenei koncentráltaság, sem szuggesztivitás, sem a hangszeres kidolgozás igényessége dolgában nem képviselte a kiváló muzsikusk legjobb formáját. Fülel ennél sokkal meggyőzőbb is tud lenni, kiváltképp a mű indítása-kor érzékeltém némi bizonytalanságot, elfogódottságot, ami apróbb pontatlanságokban is megnyilvánult. A tételek előrehaladtával azonban egyre magabiztosabb és kiegyensúlyozottabb lett az előadás, a végkifejlet már kifejezetten acélosra sikere-

dett, úgyhogy a közönség ezek után két ráadást is kitapsolt a művészből: először Schumann op. 25, No. 1-es *Widmung (Ajánlás)* című dalának Liszt által készített zongoraátiratát hallottuk, másodjára Schumann op. 28, No. 2-es *Fisz-dúr románca* szólalt meg.

Ami a Rádiózenekar játékát és Vásáry Tamás vezényletét illeti, a koncerten megszólalt két zenekari mű előadásának összhatását félig teli és félig üres pohárnak egyaránt tekinthetjük. Vásáry indulatgazdag stílusú, impulzív dirigens, s ez a tulajdonsága jól illik a Schumann-repertoárhoz. Ugyanakkor évtizedek óta megfigyelhető, hogy az általa vezényelt produkciók kidolgozottságát gyakran jellemzi bizonyos vázlatosság, egy olyasfajta *laissez-faire* magatartás, amely hagyja a muzikusokat játszani, nem sokszor avatkozik közbe, s ilyen értelemben akár felszabadító hatásúként is értékelhető, ugyanakkor azonban a részletek aprólékos megmunkálásával, a kitisztítandók kitisztításával, a hangzás csiszolásával, a produkció csavarjainak szorosra húzásával gyakran adósunk marad, s ennek következménye egyfajta általános fésületlenség. Mindez soha nem jelenti azt, hogy egy előadás szétesik vagy megakad, ilyesmi nem történik, de aki szereti a jó kávé vagy teát, az annak is örül, ha makulátlanul

tisztára mosott csészében szervírozzák, és ennek megfelelője a zenekari textúra kidolgozása terén a Vásáry-produkciókból gyakran hiányzik.

Most is ez volt a helyzet. A nyitány és a szimfónia egy kicsit kopottasan, máskor nyersen szólt, itt-ott előfordult a szólamokban némi lötyögés, és ez kijózanítja azt, aki minőséget szeretne hallani. Ez az érem egyik oldala, a „félig üres pohár” látletele. Másfelől azonban a pohár félig tele is van, mert Vásárynak, ugyan ki akarná ezt elvitatni tőle, megvan a művekhez méltó szelleme és indulata, színtantáziája, tempóérzéke és a hangsúlyok iránti affinitása, eszköztárában ott a fokozások és csúcspontok, a líra és a dráma kontrasztjának zsigeri tudása, s ez végeredményben elvezet a Schumann-zene hiteles előadásához. Körvonalaiiban, dinamikájában, indulat- és hangulatvilágában tehát mindenképpen hiteles muzsikálás volt Vásáry Tamás Schumann-vezénylese, még ha a produkciók megmunkálása dolgában a karmester némiképp magára hagyta is zenekarát.

A Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának hangversenye Robert Schumann műveiből. Vezényelt **Vásáry Tamás**, zongorán közreműködött **Fülei Balázs**. Zeneakadémia, 2020. február 10. Rendező: Magyar Rádió Zenei Együttese.

Dizájnpark nyitott Zugligetben

Már annak idején is úgy gondoltam, jól döntött az Iparművészeti Egyetem, amely 2005-ben Moholy-Nagy László nevét vette fel. Noha az alkotó élete nagyobb felét idegenben töltötte, hisz a nemzetközi avantgárd berlini mestereinek körében talált önmagára, a Bauhaus kiemelkedő tanáraként szerzett ismertséget a világban, és már Amerikában, az általa alapított School of Design vezetőjeként hunyt el. Hazánkfiái között azonban nem volt és ma sincs nála ismertebb vagy jelentősebb művész/dizájnner. Aki – tudnunk kell – mindvégig magyarnak vallotta magát.

Ami tizenöt éve inkább csak szerencsés választásnak hatott, napjainkra hiteles igazolást nyert. A nemrég befejeződött többéves átfigó felújítás és bővítő korszerűsítés eredményeképp ősz óta a MOME immár névadójához méltó körülmények között folytathatja tevékenységét. A Zugligeti és a Buda-keszi út szegletében elhelyezkedő campus ugyanis a dimbes-dombos területre telepített (csupán kisebb részben régi) épületek együttese, valamint az emelkedőn föld alá vezető bejárata révén ritka dinamikus látvánnyal fogadja az ide érkezőt. Izgalmasan „organikus térélményt” nyújtva, amit Moholy-Nagy László az (igazi) építészet specifikumaként még a funkciók érvényesítésénél is fontosabbnak – plasztikus látványt nyújtó eredőjének – tartott. S amelynek relevanciájához legfeljebb az egyetem hőskorszakának egyetemes

trendeket követő körülményei hasonlíthatók.

A hazai iparművészeti oktatás a magyarországi művészképzést megalapozó Országos Mintarajziskola és Rajztanárképezde 1871-es létrejöttével kezdődött. 1880-ban indított első – műfaragászati – szakosztályát egymás után követte a többi (ötvös, fametsző, díszítőfestő) részleg; majd 1896-ban az akkor már Iparművészeti Iskolaként működő intézmény önállósult, és az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeum egyenrangú szomszédjaként Lechner Ödön Üllői úti épületébe költözött. Az első iparművészeti gyűjtemények ugyanis – a Government School of Design tanulmányi gyűjteményeként funkcionáló South Kensington (ma Victoria & Albert) Museum példáját követve – a leendő tervezők számára mintául szolgáló tárgyak oktatási segédanyagaként, múzeum és iskola szervezeti összekapcsolásával alakultak meg.

Az együttélés kezdetben eszményinek bizonyult. Az uralkodó ízlés – a historizmus – jegyében ideális oktatási helyszín volt a múlt emlékeinek ápolására vállalkozó múzeum, amely a századfordulón ugyanakkor az évente megrendezett karácsonyi kiállítások jóvoltából a kortárs magyar iparművészet rendszeres bemutatkozására is lehetőséget adott. A muzeológia és az iparművészet útjai azonban idővel elváltak egymástól. Nem pusztán a hely lett egyre szűkösebb – egyfelől a gyűjtemény gyarapodásával, másrészt a

szakok és a növendékek számának növekedésével. A két intézmény programja-módszere is egyre határozottabban eltávolodott egymástól. A kutatói tevékenységben érvényesítendő történeti szemlélettel szemben az iskolának fokozatosan a jelenkor kihívásaira kellett – kellett volna – hitelesen reflektálnia. Németországban Hermann Muthesius tevékenysége nyomán már a múlt század elejétől egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek a képzésben a műhelyfoglalkozásokra – Walter Gropius Bauhauza a húszas években e kezdeményezés kiteljesedésének tekinthető. Hiába fogalmazott meg a német ipar(művészet)i kultúra apostolának fellépésével egy időben hasonló feladatot a mi intézményünk 1910-ben kinevezett igazgatójaként Czako Elemér, miszerint „át kell tenni a tanulás súlypontját a műhelyoktatásra”, érdemi változás politikai akarattal híján nem történik. A világháború elodázza programjának megvalósítását, s a reform elmarad a két háború közötti Magyarország konzervatív szellemi közegében is. Az ekkor színre lépő fiatal nemzedék gyökeres fordulatot szorgalmazó kiáltványa 1940-ben ekképp indokolt: „az Iparművészeti Iskola mai tervével, tanítási módszerével nem más, mint az iparművészet elefántcsonttornya.”

A felszabadulást követő pár év új reményeket táplál a változások iránt: az intézményt akadémiai, majd főiskolai rangra emelik. Élére a szakma vitathatatlan tekintélyeként Kozma Lajos kerül, aki '19-es direktóriummi múltja miatt állami megbízást és állást a Horthy-érában nem kaphatott. A megújult tanári kar tagja lesz – bár csak átmeneti-

leg – Kállai Ernő, aki annak idején a Bauhaus folyóiratát szerkesztette, majd Dózsa Farkas András a magyarul még nevesincs dizájn (a régióban első formatervező) szak beindítására. Régi kívánság teljesült azzal is, hogy 1954-ben az iskola végre saját campushoz jut a két háború között még nyaralóövezetnek számító Zugligetben – kertjében egy századfordulós villával és egy műemléknek számító reformkori kúriával. Az utcára néző, eredetileg Népművelési Gimnáziumnak szánt új főépületet a KÖZTI munkatársai (Limpek Jolán, Minári Olga, Mészáros Géza) tervezték – háromtengelyes ablak-sorral tagolt puritán homlokzattal, a bejárathoz vezető lépcsősor fölött már az új idők régi jeleként timpanonos portikusszal. A történész Ferkai András meggyőzően érvel emellett, hogy ez a megoldás a fiatal tervezőtríász főnöke – az irodavezető Farkasdy Zoltán – korrekciójának keze nyomát viseli: „aszimmetrikus tömege, a portikusz alföldi kúriák provinciális klasszicizmusára utaló arányai [ugyanis...] korábban megjelennek [az építész] falusi kultúrház típusstervein.” A féloldalas kompozíció ráadásul északi hatásról tanúskodik, ami azért lehetséges, mert a még műegyetemi hallgató Farkasdyt 1944-ben katonaként Nyugatra vitték, majd a háború után Dániában (többek között a sidney-i operával utóbb világhírt szerző, Jorn Utzon irodájában) töltött két évet, amíg haza nem jött. Lediplomázott, csak mire dolgozni kezdett, szocreál néven kitört az újklasszicizmus, az állami tervezőiroda munkatársaként igazodnia kellett hozzá. Mint ahogy az iskolának is tudomásul kellett vennie néhány kényszerű dolgot.

Kozmopolita dizájnernek további hallgatókat egy ideig nem vehettek fel, műhelyház nem volt, és később sem létesült, a textilesek és a szilikátosok (kerámia, porcelán) maradni kényszerültek múzeumi helyiségekben.

Az intézmény, amelyet 1971-ben egyetemi rangra emeltek, szellemiségében nagyot változott a szocializmus ezt követő három évtizedében. Az iparművészet a Kádár-korban az '56 előtti éveknél lényegesen nagyobb megbecsülést, a kultúra sok más ágához képest viszonylagos alkotói függetlenséget kapott. Rektorként Pogány Frigyes és Gergely István tett nem keveset a képzés programjának korszerűsítéséért. A hajdani múltra utaló szakok (például a díszítőfestészet) elhaltak, miközben újak jelentek meg: gondolok a tipográfiára, a tanár- és menedzserképzésre, a belsőépítészetre magába fogadó építészetre. A zugligeti campus ingatlanjaiban azonban viszonylag kevés változás történt. A háborús károkat szenvedett kúriát kipofozták, először oda költözött a könyvtár, amelynek utóbb a kert keleti homorulatában emeltek könnyűszerkezetes pavilont. (Később ott kapott helyet az archívum és több kísérleti laboratórium.) A nyolcvanas években kollégiumot emeltek a főépület mögé. Átfogó ingatlanfejlesztés híján az oktatás továbbra is két – egymástól nem kis távolságra levő – helyszínen folyt, egyikén sem feltétlenül optimális feltételek között.

Csupán a rendszerváltás, konkrétan a palackból kiszabadult versenyszellem és az addig kényszerűen visszafojtott helyi kezdeményező-készség hozott gyökeres fordulatot – mindenekelőtt a felsőfokú képzés

szerkezetének radikális differenciálódásával. Hogy aztán a gazdaság fokozatos konszolidációját követően – immár a kétezres évek elején – a kibővült vagy újonnan alakuló főiskolákon-egyetemeken meginduljanak az építkezések is – a szocialista-liberális kormányzat által pártolt, angolszász kultúrákban honos PPP (Public Private Partnership) konstrukció formájában. Hitelfelvételhez (EU-s forráshoz is) kapcsolódó lízingszerű beruházások kezdődtek, amelyek révén számos, régen időszerű tatarozás, áhitott bővítés és reményteljes új épület valósult meg – nem pusztán az iskolák (Győr, Kaposvár, Pécs, Sopron) háza táján. A Fidesz már ellenzékben fenntartással fogadta a szisztémát, 2010-es hatalomra kerülését követően pedig „felülvizsgálták az államot károsító PPP-eket”, sejtethetően azért, mert nem érvényesülhetett a fejlesztések fölötti központi kontroll. Majd hozzáláttak felszámolásukhoz, mert – miként ugyancsak a *Mandiner* tudósított a hivatalos állásponttól – „előnyös helyzetbe hozták a magáncégeket”, és „a közbeszerzés szabályait gyakorta durván megsértették”. Nem tudhatom, így volt-e, vagy sem; művészetkritikusként személyes tapasztalataimnál maradnék. A beruházások bizonyos százalékát Magyar Bálint kulturális miniszter javaslatára képző- és iparművészeti munkák finanszírozására kellett fordítani, így olykor magam is részt vettem (a Nyugat-magyarországi Egyetem képviselőjében) azokban a Néray Katalin művészettörténész által vezetett bíráló testületekben, amelyekben a pályázatra beérkezett alkotások kiválasztásáról kellett dönteni.

Magától értetődően vetődött fel az ezredfordulón a hosszan már nem halogatható építkezés-bővítés sürgető gondolata az Iparművészeti Egyetem vezetésében is – méghozzá egy olyan (a jövő intézményének kontúrajait felvázoló) fejlesztési koncepció jegyében, amelyből logikusan következett a programként és brandként is értelmezhető névválasztás a nemzetközi szintéren való sikeres bejelentkezés érdekében. Az egyetem akkor már befogadta azokat a napjainkban mind fontosabbá váló művészeti ágakat (fotográfia, animáció), amelyek korábban nem tartoztak az iparművészet, illetve a dizájn körébe. Ez a profilváltásnak is tekinthető átalakulás nem kis szerepet játszott abban, hogy az intézmény szenátusa 2005-ben Moholy-Nagy László személyében egy olyan alkotó neve mellett döntött, aki oktatóként nem pusztán a tárgytervezői tevékenység (product design) megújításában nyújtott kiemelkedőt, hanem a jelen digitális technológiáit előlegező fénykísérletek jelentőségével írásaiban és műveiben is hangsúlyosan foglalkozott.

2006-ban vezetőváltás zajlott az egyetemen. A belpolitikai, majd a következő évben hozzánk is begyűrűző nemzetközi pénzügyi válság makrogazdasági értelemben is új környezetet teremtett a fejlesztés szempontjából. Nagy beruházásról egyelőre nem lehetett szó; a MOME tanáraként Reimholz Péter csupán egyetlen objektum, a Műhelyház tervezésére kapott megbízást. Mintegy hússzor húsz méteres kubusról volt szó. Korai váratlan halála megakasztotta ezt a munkát, majd a kormányváltás merőben új helyzetbe hozta a Fidesz köreivel jó kapcsos-

latot ápoló Kopek Gábor rektort, aki – a fejleményekből kikövetkeztethetően – nem PPP-ben gondolkodott, hanem központi támogatásért lobbizott. A Műhelyházat Reimholz közvetlen munkatársa, Németh Tamás tervezte, közösen volt kollégája özvegyével. Az építésként nem kevésbé jó nevű Csomay Zsófiát férjének szellemi örököseként az is segítette munkájában, hogy korábban itt tanult az Iparművészeti Főiskolán. Épületük alaprajzát elfordították, hogy a kosszal járó üzemi bejárat a Budakeszi útra essen, mellé pedig hasonló felfogásban Média- és Műteremházat telepítettek. A két sötétszürke téglás épület állami finanszírozásból végül annak a 2014-ben hozott kormányhatározatnak a nyomán épült meg (a MOME One 2016-ban, a MOME Two 2018-ban), amely a MOME-campus megújításáról mint az ország legjelentősebb kreatívipari beruházásáról döntött. Elvégre kevés magyar egyetem büszkélkedhet olyan elismeréssel, hogy 2012-ben és 2013-ban Európa legjobb száz társintézménye (azaz dizájniskolája) közé sorolták.

Több mint megalapozottan hirdettek tehát 2015 őszén most már pályázatot; olyan megoldást várva, amely az alap-, a mester- és a doktori képzés önálló bázisának kialakításával egyetemben szerves egységbe rendezi a régi és az akkor még építés alatt álló blokkokat, illetve a kreatívipar jegyében tervezőművészet és gazdaság majdani összehangolására hivatott új Tudásközpontot. A 3H iroda két építésze, akiknek a tervét huszonkét pályázó közül 2016 tavaszán választották ki megvalósításra, mint a hároméves kivitelezés után ősszel átadott campus mutat-

ja, példás javaslattal állt elő. Gondosan helyreállították a százötven éves klasszicista kúriát, amelyet tanári klubnak rendeztek be, illetve a hatvan-egynéhány éves szocreál rekvizitumokat (Farkasdy homlokzatát és az Auditorium kazettás mennyezetét); ez utóbbi helyiséget korszerű hang- és fénytechnikával szerelték fel. A lebontásra érett, kiszolgált épületek helyén belső terekben fényözönt árasztó konstrukciókat emeltek, amelyeknek fehérben-ezüstszürkében játszó homlokzatai félig-meddig takarják és ily módon ellensúlyozzák a háttérüket alkotó sötét épülettömböket. A kert megtartásával a fák és a zöldek is helyükön maradhattak. Az egykori főépületre belül rá se lehet ismerni: három szintjét az alagsor és a tetőtér beépítésével jelentősen megnövelték úgy, hogy közben a sötét középfolyosók falainak üvegre váltásával az átláthatóság révén tágas tereket hoztak létre. Csak a lépcsőház a régi. A modellezőszobák, a minikonyhák és a dizájn bútorokkal berendezett tantermek a leendő tervezők számára mintaként szolgáló világszínvonalú enteriőröket alkotnak. Külön látványosság az új bejárat, amelyhez a völgyből úgy érkezik az ember, mintha csak egy hajdani várba vinné az útja. Mögötte a központi épület erődtímként magasodik. Ezt a benyomást erősíti, hogy a kapu domb alatt rejtőző tágas előcsarnokba vezet, amelynek szemközti üvegfalán át szabadtéri tribünre látunk. Tavasszal nyilván tele lesz beszélgető vagy olvasgató hallgatókkal, most még – nappal is mínuszok vannak – tanárok és diákok egyaránt az épületeket összekötő föld alatti folyosókon át közelítik

meg céljukat. Üvegfalak, illetve tetővilágítók gondoskodnak arról, hogy bennük járva ne bunkerban érezze magát az ember.

Lehetne még sorolni a komplexum érényeit: a közparkként megnyitott kertbe a bejárat felől bárki besétálhat, többszintes szabadpolcos könyvtár áll a tanárok és a hallgatók rendelkezésére, az egyetem vidéki vagy külföldi vendégeit apartmanok várják az időközben MOME Upra keresztelt Tudásközpont felső szintjén. Az egyik épület tetején napkollektor, a másikon pihenőterasz, de mind gyűjti a mosdókhöz az esővizet. Olvastam és hallottam persze kritikus észrevételeket is: a portikusz architrávján és a főpárkány alatti sávon magasítani kellett, emiatt a homlokzat arányai módosultak. Elsősorban a műhelyházakról végletesen eltérők a vélemények: a *Magyar Narancs* kritikusa szerint „a szabadságot rejtik megnyugtató csomagolásban”, míg az *Átlátszó* cikkírója a közel húszmilliárdos extra pénzköltés mellett az esztétikai megjelenést is kifogásolja, mivel a két épület komor megjelenésével „kazánháznak tűnik”. Felvethető továbbá: értelmetlen a hatalmas fogadócsarnok, hisz ez nem mozi vagy színház; hiába költöztek ide a Kinizsi utcából, a tárgyalgató műhelyekre szánt hely az újmédiákhoz képest kevés; a fűtés vagy a szigetelés nem mindenhol tökéletes. A gondok többségén lehet és minden bizonnyal fognak is segíteni, ahogy idővel belakják az együtttest. Magam ahhoz fűznék megjegyzést, hogy egyelőre nem világos, mire szolgál majd a MOME Up jókora tömbjének megannyi irodája. A kreatívipar, amit korábban egyszerűen csak dizájnnak, azelőtt meg ipar-

művészetnek mondtak, hozzáadott értéket produkál. Ebben rejlik a siker kulcsa, de nem önmagában. Kell hozzá műszaki fejlesztés, innovációra épülő hazai ipar, világszínvonalú képzés (alsó, közép- és felső fokon), flexibilis szakképzés, továbbá alapkutatás és alkalmazott tudomány, nemkülönben nemzetközileg versenyképes menedzsment. Magyarországon mindegyikkel gondban vagyunk. A vállalati GDP döntő há-

nyadát (a tavaly napvilágot látott utolsó, 2015-ös adat szerint 52,46 százalékát) egyelőre a nálunk megtelepedett külföldi vállalatok, zömmel multik szolgáltatják. S a bér munkára alapozó trend folytatódni látszik.

Kreatív innovációs tudáspark. A MOME új campusa. Építészek: **Csomay Zsófia, Németh Tamás** (CET Budapest Kft.), 3h iroda (Csillag Katalin, Gunther Zsolt).

László Ferenc

Ami engem nagyon idegesít

Sváby András és Heti Naplója

124

Habár kizárólagos hungarikumnak nyilvánvalóan aligha tekinthetnénk, mégis figyelemre méltó, hogy a magyar televíziózásban milyen sok a képernyős személyiség nélküli képernyős személyiség. Pachmann Pétertől Azurák Csabáig vagy Palik Lászlótól Gönczi Gáborig egész sor nevet citálhatnánk e tartós benyomás igazolása gyanánt, akár úgy is, hogy lemondunk a történeti visszatekintésről, és említetlenül hagyjuk e típus női képviselőit. Ezek a tévések ernyedetlenül szorgalmatos jelenlétükkel mintha a mostanában mindkét országos kereskedelmi adót elfoglaló röhejes műsorszabadalom, a „maszkban éneklő celebek” (*Nicsak, ki vagyok?, Álarcos énekes*) fordítottját valósítanák meg: álarc nélkül jelennek meg a képernyőn, még sincs ujjongó ráismerés. A többségük abszolút korrekt módon érdektelen, míg a kisebbségük titoktalan létezé-

se, ha más nem is, de azt az egyetlen rejtélyt azért mégis felkínálja a néző számára, hogy ők ugyan miként is kerülhettek a kamerák elé.

Dacára tekintélyes szakmai múltjának és elvitathatatlan közismertségének, bizony Sváby András is beillik a televíziós személyiségdeficit képviselőjének. Nem elsősorban azért, mert a megjelenése és az artikulációs bázisa nem kimondottan tévzésre termett (jóllehet ez a helyzet), hanem mert a képernyőn való rendszeres felbukkanása nem hordoz érdemi tartalmat és nélkülözi az egyedi vonásokat. (Hogy a neve és a fotója felhasználásával is szélhámoskodtak már a tévén túli valóságban, az, ha jobban belegondolunk, inkább csak erősíti, semmint cáfolja állításunkat.)

Egészen hasonló a helyzet Sváby jelenlegi műsorával, az ATV-n 2017 óta futó *Heti Napló*val is. Ez ugyan-

is nem más, mint a Sváby által egy évtizeden át vezetett és szerkesztett TV2-s *Napló* összetéveszthetőségig hű másolata. A szinkronszínész Seszták Szabolccsal kikiáltói modorban felmondattott tartalomismertéstől a később még kitérőmetódusú közönségzavazásig minden hajszára a korábbi programot imitálja. Ilyeténképp, mondhatni, szimbolikus jelentőséggel bírt a műsorvezető néhány hónapja elkövetett bakija, amikor a régi beidegződés nyomán beköszönve a TV2 riportmagazinjának nevezte a *Heti Naplót*. Hiszen lehetne az is – megkülönböztető jegyekkel nem rendelkezvén.

Csupán látszólagos ellentmondás, hogy a *Heti Napló* adásai rögtön jószert a tódított személyesség csúcspontján indulnak: Sváby a kiskutyája, a bájos Karcsika társaságában vezeti ugyanis a műsort. Látszólagos az ellentmondás, mert hogy a közéleti műsor zsánere és egyszersmind a néző szempontjából is oly hamar nyilvánvalóvá váló totális funkciótlanság mögül egyetlenegy privát rendeltetés azért mégis kikandikál: a kutya mint helyettes személyiség.

A békésen elheverő Karcsika jelenlététől eltekintve a *Heti Napló*-nak voltaképpen csupán egy – igaz, a *Naplótól* átörökölt – markánsnak ítéltető ismertetőjegye van: a közönségzavazásra feltett kérdés tradíciója. Nem valami dicső örökség, hiszen nemzeti konzultációknak még híre sem volt e tájékon, amikor Svábyék már meghonosították a képernyőn az arcpirítóan demagóg, teljességgel üres és persze irányított kérdésfelvetés műfaját. „Ön szerint szükség lenne-e az egészségügy azonnali, gyökeres átalakítására?”

– rendszerint ilyen és ehhez hasonló fogas kérdésekkel bombázta nézőit mindkét Sváby-műsor, hogy aztán végül közmegelepítésre megszülethessen az obligát 95-5 körüli végeredmény. Vox populi, vox dei.

A február 10-i *Heti Napló* szavazós vonulata mindazonáltal tartogatott a néző számára némi érdekességet, igaz, szigorúan a műsorra és Sváby működésére vonatkozóan. A kérdés ezúttal az úgynevezett kitörés napi megemlékezés dolgát firtatta, amely a mondott vasárnap estére már lezajlott. A műsorvezető ezért rendre áttette múlt időbe – valamint feltételes módba – az eredeti kérdést (Ön szerint engedélyezni kell a kitörés napi szélsőjobboldali megemlékezést?), amely így minden egyes alkalommal ebben a megfogalmazásban hagyta el az ajkát: „Ön szerint engedélyezni kellett volna(-e) a kitörés napi szélsőjobboldali megemlékezést?” Bármilyen meglepő, az egész adás alatt nem akadt Sváby körül egyetlenegy olyan munkatárs sem, aki felhívta volna a főnöke figyelmét arra a tényre, hogy a kérdés így félreérthetetlenül arra utal: a hatóságok nem engedélyezték a mondott neonáci eseményt. (Igaz, a tévében és az internetes sajtóban az ilyesmi már réges-rég elcsúszik, mi több, az esetleg akadémikusokat immár rutinszerűen nyelvtannácinak szokás bélyegezni.)

Ám ennél is tanulságosabbnak bizonyult a kérdésre adott válaszok rezzenetlen aránya, merthogy az, mondhatni, bevett szokás szerint, gyakorlatilag pontosan ugyanannyi volt a műsor és a vonatkozó anyag leadása előtt, mint az adás legvégén. A *Heti Napló* ugyanis, hiába a tódító narráció meg a drámai vá-

gástechnika, nem képes formálni a tévénezői közgondolkodást sem ebben, sem bármely más kérdésben. Ez pedig meglehetősen nagy, sőt alapvető probléma, ha olyan műsorról beszélünk, amely adásról adásra a „Magyarország riportmagazinja” alcímmel tünteti ki önmagát. Sváby Andrásék műsora voltaképp nem is igen tesz mást, mint a vélt csatornaátlag véleményéhez igazodik, közhelyes álláspontokat és rég kitaposott kvázi gondolatmeneteket reprodukálva, olykor már-már a puszta időhúzás gyanúját is fölkelte a nézőben.

A kitörés napi anyagnál („lassan elfogynak az emlékezők – és csak az emlékek maradnak”, „kinek az ünnepe?” stb.) is érzékletessé tehetette mindezt a tárgyalt adás tán leghosszabb összeállítása. Ebben „mindennapi bosszúságainkat” vette sorra a *Heti Napló* teljes műsorkészítői állományára. Így például Vujity Tvrtko az utcán eldobált csikkek, míg más munkatársak a közterületen hagyott kutypiszok, a zebránál nem fékező autósok vagy épp a postai sorban állás miatt háborogtak, természetesen e deklaráció szellemében: „Ami önöket idegesít[i], az minket is.” Sváby András két bosszúságot is választott

(„ami engem nagyon idegesít”): a telefonos ügyintézés örökös várakoztatásait és azt a problémát, miszerint nincs hová dobnia az elhasznált parkolójegyet. Az előbbi téma ürügyén egy sor bejátszáson át figyelhettük a műsorvezető kínosan túlszólított játékát (mindjárt megőrülök... én ezt nem bírom tovább... megint hat perc), hogy végül 10 (értsd: tíz) perc után feladja a próbálkozást a nyugdíjbiztosító telefonos rendszerével.

Itt is, ahogyan az összes többi bosszúság esetén is a műsor készítői a jó előre biztosnak vehető nézői egyetértéssel kalkuláltak, s ebben alkalmasint igazuk is volt. Az már más kérdés, hogy mi értelme egy közéleti riportmagazinnak, ha ennyire egyértelműen mindössze csak kullog a borítékolható többségi vélemény nyomában. De az is nyilvánvaló, hogy mindezért otromba dolog lenni kizárólag Sváby Andrásról és *Heti Napló*-járól elverni a port egy olyan televíziós közegben, amelyben merészebb gondolatot és a közvélekedéstől való eltérést még elvétve sem igen szokás megkockáztatni.

ATV, február 10.

Sárközy Tamás (1940–2020)

A személyét övező szeretet éltette. Volt benne része bőven. Büszke volt hallgatói tiszteletére, tanítványai rajongására, barátai, kollégái megbecsülésére, Állami díjára, nemzetközi elismertségére, magas helyekről érkezett megrendeléseire, törvényszövegezői képességére, szakmája érdekképviselőre, egyetemes műveltségére, előadói és írói kvalitásaira, családjára, annak magyar nemesi és nyugatias tradícióira, a rokon Sarkozyre, azaz la France elnökére, a sportolók barátságára, bennfentes ismereteire. Mindenekelőtt azonban saját orbitális szellemi teljesítményére.

De nem dicsekedett vele, hanem fortélyokhoz folyamodott.

Egyrészt anekdotákba s kalandokba ágyazva mesélt magáról, elkábítva s elvarázsolva hallgatóságát, bevezetve őket a politika, a sportvilág, a jogászok brancsának kulisszái mögé. Nem latolgatta, ki divatos, vagy kit övez ellenszenv éppen, s a politika melyik térfelén; kedélyesen sztorizott az éppen egyszemélyes populista gépezetként működő Torgyán Józsefről éppúgy, mint előbb a kormányon lévő, közkedvelt, majd közellenségi szerepbe szorított Gyurcsány Ferencről vagy a bukott bankár Princz Gáborról, no és Orbán Viktorról, akit süldőkora óta ismert. Bár nem titkolta: professzorként Lévai Anikót többre tartotta.

Tisztelettel és eleganciával beszélt kortársairól, még gyarlóságaikról is.

Másrészt eminens volt az önjelmezésben. Öninterjújából tudjuk, hogy a Gólem becenevét egy talpon-

állóban kapta. Kedvelte azt az éjszakázó, mulatozó, bohém énjét, aki fiatal éveiben volt, és amelyből felesége ragadta ki. „Eredetileg manőken volt, majd egész életét nekünk szentelte. Azt szokta mondani, hogy ha nem vesz férjül, a korábbi életmódom eredményeként rég alulról szagolom az ibolyát. Igaza van.” Önmagára munkamániás technokrataként, logokrataként, olykor anarchistaként tekintett, aki „kiröhögi a vezérbikákat”.

Kossuth-díjas építész édesapja és saját szerepét a Kádár-rendszerben polgári útitársként jellemezte; „összes felmenőm a polgári rendszer meggyőződéses híve volt”, írta, majd hozzátette, „bennem mindig megvolt az ambíció változtatni a világon”. Mi tagadás, ezt az ambíciót ki is élte, ha hagyták. „Az nem megoldás, hogy ülök a kávéházban és filozofálok. [...] Nekem a rossz munka is jobb, mint a semmi” – folytatta, azt a szemrehányást pedig, hogy megrendelőit illetően nem finnyáskodott, azzal ütötte el, hogy a jogász afféle úri szabó, méretre dolgozik.

Ezzel érdemelte ki a cinikus jelzót, amibe inkább csak beletörődött, de nem barátkozott meg vele. „Ez az úgynevezett cinizmus inkább a realitások humoros megjegyzések keretében történő tudomásulvételére irányuló sztoicizmus” – ismételte.

Könnyű volt szeretni, mert hagyta magát, nem berzenkedett. A *Mozgó Világ* büszkén vállalja, hogy a szellemi és anyagi támogatáson kívül barátságával is megtisztelte a szerkesztőséget, fontos írásokat, tanul-

mányokat publikált nálunk. Ifjabb Korsós Antal írói köpönyegébe bújva készített jogásziportréi hiánypótló műalkotások; a névválasztás jelképes és jellemző, hűségére és irányultságára egyaránt. Korsós Antal álnéven ugyanis az általa főnökként emlegetett Eörsi Gyula professzor – „a 20. század második felének legnagyobb jogtudósa” – írt recenziót, saját művéről.

Talán akad egy ifj. Sárközy Tamás, az ő életművének folytatója.

Öt évvel ezelőtt emlékkönyvvel ajándékozta meg saját magát. Ennek előszavát ezzel zárta: „egyre többször jut eszembe Szabó István *Mephisto* című nagyszerű filmje. Főleg az utolsó jelenet, amikor Brandauer ott áll a reflektorok tüzében a nürnbergi stadion gypszyonyegének közepén. És azt mondja: mit akartok tőlem, én csak egy német színész szerettem volna lenni. Hát igen, én is a második világháború után, a 20. század végén és a 21. század elején jogász, a közügyekbe beleszóló és a sportot kedvelő magánember szerettem volna lenni Magyarországon. Sikerült-e? Nem tudom. De hát, mint Déry Tibor mondotta volt: *Ítélet nincs.*”

Vitában volt része bőven, szerkesztőségünkben is, de távol álljon tőlünk az ítékezés. Hiszen az idea, amelynek jegyében a világot látta s megítélte, végtelenül rokonszenves:

„Polgári kormányra vágyom, amely ténylegesen középkormány, és modern demokratikus koalíción alapul. Ez a középkormány tőlem nyugodtan lehet akár liberális, akár szociáldemokrata, akár kereszténydemokrata, akár ezek valamilyen keveréke. A lényeg, hogy polgári kormány legyen, és ne az utcán politizáljon.” Vagy másutt: „Egyértelműen elvetem a negatív értelemben vett machiavellizmust, a cél szentesíti az erkölcstelen, tisztességtelen eszközöket felfogást, különösen pedig a kormányzás kriminalitásba való esetleges átcsapását.”

Kérlelhetetlenül a szemére vetettük, ha ezt így gondolja, miért olyan megengedő a mostani rendszerrel. A maga stílusában háritott. „Számomra akkor lesz Magyarországon diktatúra, ha lezárják a határt. Amíg ez nem történik meg, nincs diktatúra. Az ember komfortérzete persze számottevően csökkenhet. Az osztrák anyai nagyapám azt mondta nekem, Magyarország nagyon kiváló ország, két feltétel szükséges: egy Bécsbe szóló vasúti jegy és egy svájci útlevel.” Amikor visszakérdeztünk, mit tesz, ha egyszer valóban lezárják a határt, csendesesen megjegyezte: „Akkor már nem leszek itt.”

De nem így gondolta. A többi örök titok marad.

Farkas Zoltán